

RTS

REVISTA DE TREBALL SOCIAL

229 DESEMBRE 2025

Estudis. A fons_ El treball social com a pilar del tercer sector d'acció social: anàlisi de competències i funcions | Qualitat del Servei d'Atenció Domiciliària i condicions laborals: claus des dels Serveis Socials Bàsics a la província de Barcelona | Suïcidi consumat en la vellesa a Espanya i Catalunya: anàlisi comparativa entre factors associats i estratègies preventives. Aportacions des del treball social sanitari i forense | Serveis socials públics. D'on venen, on són, cap on van i on volem que vagin? | Redempció per la lectura a presons: un estudi de cas sobre els desafiaments dels equips psicosocials al Brasil | La situació en l'àmbit de l'habitatge de les persones amb problemes de salut mental: una aproximació empírica a la comarca del Segrià | Narratives digitals com a dispositiu transicional en la intervenció professional

Praxis_ El repte d'avaluar polítiques socials. L'experiència d'avaluació de serveis socials del contracte programa amb les entitats locals

Consell de Redacció

Direcció: Maria Victòria Forns i Fernández

Sotsdirecció: Claudia Maria Anleu Hernández

Secretaria: Mati González Jiménez

Equip de redacció: Maite Boldú Alfonso, Anna López Romero, Montserrat Pedret Risco i Xavier Pelegri Viaña

Suport tècnic: Jaume Ferrández Rubio

Consell Assessor Editorial

Ana Alcázar Campos, Universidad de Granada. **Montserrat Bacardit Busquet**, directora de l'RTS (2006-2014). **Beth Bàrbara Sirera**, Ajuntament de Barcelona. **Àngel Gabriel Belzunegui Eraso**, Universitat Rovira i Virgili. **Joaquim Brugué Torruella**, Universitat de Girona. **Annamaria Campanini**, Università degli Studi di Milano-Bicocca (Itàlia). **Rosa M. Carrasco Coria**, Institut Català de la Salut. Directora de l'RTS (2018-2022). **Maria Dolors Comas d'Argemir i Cendra**, Universitat Rovira i Virgili. **Teresa Facal Fondo**, Universidad de Santiago de Compostela. **Josefa Fernández Barrera**, Universitat de Barcelona. **Rosa Maria Ferrer Valls**, directora de l'RTS (2014-2018). **Josefa Fombuena Valero**, Universitat de València. **Pilar Fransitorra Brase**, directora de l'RTS (1968). **Marga Garcia Canela**, Institut Català de la Salut. **Victor Manuel Giménez-Bertomeu**, Universitat d'Alacant. **Carme Guinovart Garriga**, Hospital Universitari de la Santa Creu de Vic. **Soraya Hernández Moscoso**, Hospital Sant Joan de Déu de Barcelona. **Francisco Idareta Goldaracena**, Universidad Pública de Navarra. **Maria Tereza Leal Cavalcante**, Universitat de Barcelona. **Silvana Martínez**, Federación Internacional de Trabajo Social - FITS (Argentina). **Mª Teresa Massons Rabassa**, directora de l'RTS (1998-2002). **Miguel Miranda Aranda**, Universidad de Zaragoza. **Xavier Miranda Ruche**, Universitat de Lleida. **Carlos Montaña Barreto**, Universidade Federal do Rio de Janeiro (Brasil). **Laura Morro Fernández**, Parc Salut Mar de Barcelona. **Belén Parra Ramajo**, Universitat de Barcelona. **Enrique Pastor Seller**, Universidad de Murcia. **Francina Planas Vilella**, Vincle. Associació per la Recerca i l'Acció Social. **Laura Ponce de León Romero**, Universidad Nacional de Educación a Distancia. **Esther Raya Díez**, Universidad de La Rioja. **Enrique Raya Lozano**, Universidad de Granada. **Elena Requena Varón**, Universitat Oberta de Catalunya. **David Rodríguez Abellán**, membre de la Junta del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya. **Vicenta Rodríguez Martín**, Universidad de Castilla-La Mancha. **Montserrat Rovira Jarque**, Ajuntament de Barcelona. **Emma Sobremonde de Mendicuti**, Universidad de Deusto. **Octavio Vázquez Aguado**, Universidad de Huelva. **Teresa Zamanillo Peral**, Universidad Complutense de Madrid.

Equip de revisió externa de l'RTS 229

Rafael Alcázar Ruiz, Universitat d'Alacant. **Elisa Alegre Agís**, Universitat Rovira i Virgili. **Eunice Blanco Vázquez**, Hospital de la Vall d'Hebron. **Montse Burgués Bargués**, Departament de Justícia. Generalitat de Catalunya. **Quim Brugué Torruella**, Universitat de Girona. **Joan Casas Martí**, Universitat de Barcelona. **Maria Elena Cuartero Castañer**, Universitat de les Illes Balears. **Leonel del Prado**, Universidad de la República de Uruguay. **Josep Ramon Fuentes i Gasó**, Universitat Rovira i Virgili. **Cristina Gil Bargalló**, Institut Català de la Salut. **Maria Teresa Jordán Martínez**, Caritas Diocesana de Tarragona. **Jordi Llambrich Grandia**, EAT Penal. Generalitat de Catalunya. **Belén Navarro Llobregat**, Instituto Almeriense de Tutela. **Carmina Puig Cruells**, Universitat Rovira i Virgili. **Elena Requena Varón**, Universitat Oberta de Catalunya. **Olga Salvat Salvat**, Gestió i Prestació de Serveis de Salut. **Maria Taulats Vidal**, Ajuntament de Vila-seca.

Disseny i maquetació: Carme Guri Feliu

Correcció i traducció: Núria Saurina Eudaldo

Traducció i correcció anglès: Nicholas G. Charles Colomina

Impremta: Sprint Copy

Dipòsit legal: B-19535/1968

ISSN: 0212-7210 - **ISSNe:** 2339-6385

Edita: Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya

Carrer de Llança, 39 - 08015 Barcelona. Tel. 93 318 55 93

Adreça electrònica: rts@tscat.cat - **Web:** www.revistarts.com

Junta de Govern del Col·legi

Degana: Laura Morro Fernández. **Vicedegà:** David Rodríguez Abellán. **Secretària:** Eva Giralt Padilla. **Vicesecretària:** Sara Porta Saurio. **Tresorera:** Alicia Fernández Prieto. **Vicedegana de Lleida:** Irene Gardeñes Ruz. **Vicedegana de Girona:** Anna Grau Sánchez. **Vicedegana de Tarragona:** Maria Taulats Vidal. **Vicedegana de Manresa i Catalunya Central:** Lara Olvera Prado. **Vicedegana de Terres de l'Ebre:** Marisol Monfort Diago. **Vocals:** Mònica Pujadas Laguna, Marta Arranz Montull, Daniel Unsión Diaz, Meritxell Ortiz Conca i Matilde González Jiménez.

L'equip de redacció no s'identifica necessàriament amb el contingut dels articles publicats.

Sumari

Editorial

Consell de Redacció 5

Editorial convidat

Sostenir la complexitat: una ètica per a temps de consignes
Balma Soraya Hernández Moscoso 11

Estudis. A fons

El treball social com a pilar del tercer sector d'acció social:
anàlisi de competències i funcions
Fatima Centenero de Arce 17

Qualitat del Servei d'Atenció Domiciliària i condicions laborals:
claus des dels Serveis Socials Bàsics a la província de Barcelona
Ana Belén Murcia Jurado, Màrius Domínguez Amorós
i Montserrat Simó Solsona 37

Suïcidi consumat en la vellesa a Espanya i Catalunya: anàlisi
comparativa entre factors associats i estratègies preventives.
Aportacions des del treball social sanitari i forense
Cristina Anoro Lloveras 65

Serveis socials públics. D'on venen, on són, cap on van
i on volem que vagin?
Teresa García Giráldez, Luis Nogués Sáez i Mercedes Muriel Saiz ____ 89

Redempció per la lectura a presons: un estudi de cas
sobre els desafiaments dels equips psicosocials al Brasil
Quezia de Jesus Costa Nunes Penha 111

La situació en l'àmbit de l'habitatge de les persones amb problemes
de salut mental: una aproximació empírica a la comarca del Segrià
Xavier Miranda Ruche, Montalegre Mullet Badia,
Pere Mercadé Melé i Núria Gallart Guivernau 129

Narratives digitals com a dispositiu transicional en la intervenció
professional
Martha Valderrama Barrera 155

Praxis

El repte d'avaluar polítiques socials. L'experiència d'avaluació
de serveis socials del contracte programa amb les entitats locals
Natalia Rosetti Maffioli 177

Entrevista

A Cristina De Robertis 195

Ressenyes

<i>Bases científicas del trabajo social: Enfoques y desafíos contemporáneos</i>	215
<i>El viaje de la intervención social centrada en soluciones</i>	219
Normes per a la presentació d'articles a l'RTS	221
Compromís ètic de l'RTS	231

Editorial

Consell de Redacció de la *Revista de Treball Social* (RTS)

El 10 de setembre, com cada any, es va commemorar el Dia Mundial per a la Prevenció del Suïcidi, una jornada imprescindible per trencar el silenci que envolta aquesta problemàtica i situar-la, amb urgència, al centre del debat públic i professional. Les dades actuals són alarmants: a Espanya, cada dia moren 11 persones per suïcidi, la qual cosa el converteix en la primera causa de mort no natural.¹ A Catalunya, l'any 2024, aquest fenomen va passar a ser la segona causa de mort no natural, després d'haver ocupat el primer lloc fins al 2023.

Especialment preocupants són les xifres que afecten infants i adolescents. Només el 2024, els suïcidis entre joves de 15 a 19 anys van augmentar un 20% respecte a l'any anterior, mentre que al grup de 10 a 14 anys les morts per suïcidi es van duplicar. Segons l'Observatorio del Suicidio en España, el 18% dels adolescents han intentat suïcidar-se alguna vegada, més del 50% han pensat a fer-ho, i el 29% dels qui s'autolesionen ho van fer per primera vegada quan tenien 12 anys.

Aquestes dades evidencien una realitat que no podem ignorar. El suïcidi ens confronta amb el patiment humà, sovint viscut com un monstre indestructible. En molts casos, les persones no desitgen morir, sinó deixar de patir. El suïcidi no és només una qüestió de diagnòstic clínic; és una expressió extrema d'un malestar vital. La vida comporta moments de gaudi, però també de dolor. Quan aquest dolor es percep com a inseparable de l'existència, el suïcidi pot aparèixer com una sortida.

D'altra banda, cal entendre el suïcidi com el resultat d'una societat cada vegada més desigual. Les experiències d'exclusió, discriminació i precarietat constitueixen les arrels del patiment de moltes persones que "perden" la batalla per la vida. Els factors de risc habituals –soledat no desitjada, ruptures familiars, addiccions, vulnerabilitat social, dols no resolts– han de ser abordats des d'una perspectiva interseccional que recongui la complexitat de les desigualtats que travessen les vides.

El suïcidi també ens interpel·la com a treballadores socials. Com a professionals de l'ajuda, podem ser agents clau en la detecció de situacions de risc, en la prevenció i en l'acompanyament a les famílies que pateixen aquesta realitat, així com als supervivents. Tot i que no exercim de terapeutes, la nostra pràctica pot tenir un fort component terapèutic. Des del treball social reconeixem el valor dels vincles com a factor protector contrastat davant del suïcidi. És a través del vincle amb les persones i famílies amb

¹ Les dades que s'esmenten al text provenen, entre d'altres fonts, de l'Observatorio del Suicidio en España 2023 (<https://www.fsme.es/observatorio-del-suicidio-2023/>), i es van exposar a la jornada "Eines per a la prevenció i l'abordatge de la conducta suïcida", organitzada per la Taula de Salut Mental a Sant Cugat del Vallès el 17 de setembre de 2025.

qui treballem que podem contribuir a la prevenció, detecció i intervenció d'aquesta problemàtica complexa i multidimensional. Tal com es va dir a la taula rodona sobre el suïcidi juvenil que va organitzar el TSCAT el 28 de novembre, la tasca de les treballadores socials no és donar respostes ràpides, sinó escoltar, acompanyar i oferir entorns segurs.

A més, en un moment en què el patiment emocional de molts infants i joves es manifesta sovint de maneres silenciades o difícils d'expressar, és imprescindible també reconèixer el valor dels espais narratius i culturals com a vies que permeten posar paraules a allò que costa tant de dir. Aquest tipus d'espais obren la possibilitat de construir sentit, de compartir vulnerabilitats i de generar comunitat. Però aquest potencial només es desplega plenament quan s'articula amb la intervenció professional del treball social: una intervenció que acompanya infants i adolescents en el seu context familiar i comunitari, que sosté processos de vincle i de protecció, i que actua com a prescriptora del dany social que s'amaga darrere de molts moments de fragilitat emocional i de salut. El treball social té la responsabilitat —i la capacitat— de fer visibles les desigualtats, els silencis i les ruptures que alimenten el malestar, i de transformar aquests espais d'expressió en oportunitats reals de cura, de prevenció i de vida.

El treball social pot actuar com a pont per generar espais grupals i comunitaris en què les persones que viuen en la intersecció de múltiples desigualtats se sentin segures, escoltades i acceptades, i puguin expressar el seu patiment sense por ni estigma. Parlar del suïcidi és, també, parlar de la vida, i de com fer-la més habitable per a tothom.

És fonamental conèixer les eines i els canals d'actuació disponibles, com ara la línia telefònica 024 per a la conducta suïcida (activa les 24 hores) o el Pla d'acció per a la prevenció del suïcidi 2025-2027, impulsat pel Comissionat de Salut Mental del Ministeri de Sanitat.² Els centres educatius són espais privilegiats per detectar el malestar emocional en infants i adolescents i actuar amb celeritat. Les conductes suïcides i les autolesions són ja una preocupació creixent en aquest col·lectiu. En aquest sentit, el Departament d'Educació i Formació Professional i el Departament de Salut van elaborar l'any 2022 la *Guia per a l'abordatge de la conducta suïcida i de les autolesions no suïcides en el centre educatiu*.³ Els equips d'assessorament psicopedagògic, formats per psicopedagogs i treballadores socials,

2 Ministeri de Sanitat, Comissionat de Salut Mental. (2025). *Plan de acción para la prevención del suicidio 2025-2027*. Recuperat 10 novembre 2025, de https://www.sanidad.gob.es/areas/calidadAsistencial/estrategias/saludMental/docs/Plan_de_accion_para_la_prevencion_del_suicidio_2025_2027.pdf

3 Subdirecció General d'Orientació, Participació i Benestar de l'Alumnat de la Direcció General de l'Alumnat del Departament d'Educació, i Pla Director de Salut Mental i Addiccions de la Direcció General de Planificació i Recerca en Salut del Departament de Salut de la Generalitat de Catalunya. (2022). *Guia per a l'abordatge de la conducta suïcida i de les autolesions no suïcides en el centre educatiu*. Generalitat de Catalunya, Departament d'Educació. Recuperat 10 novembre 2025, de <https://educacio.gencat.cat/web/.content/home/departament/publicacions/monografies/violencias/guia-conducta-suicida-autolesions/guia-conducta-suicida-autolesions.pdf>

donen suport als centres en l'aplicació d'aquesta guia, que inclou circuits d'actuació adaptats a cada cas.

Finalment, com a treballadores socials, hem de ser capaces de denunciar aquesta forma de patiment intens que travessa el món que ens envolta. Des de la nostra revista, volem contribuir a visibilitzar i desestigmatitzar el suïcidi, i convidar totes les professionals a parlar-ne, en els diversos espais en els quals intervenim.

Editorial

Editorial Board of the *Social Work Journal* (RTS)

As every year, on 10 September World Suicide Prevention Day was commemorated. It constitutes an essential occasion for breaking the silence surrounding this issue and for urgently placing it at the heart of public and professional debate. The current figures are startling: in Spain, 11 people die due to suicide every day, making it the leading cause of non-natural death.¹ In Catalonia, in 2024 it became the second leading cause of non-natural death, having occupied first place until 2023.

The figures relating to children and adolescents are of particular concern. In 2024 alone, suicides among young people aged 15 to 19 increased by 20% compared with the previous year, while in the 10-to-14 age group deaths by suicide doubled. According to the Observatory on Suicide in Spain, 18% of adolescents have attempted suicide at some point, more than 50% have thought about doing so, and 29% of those who engage in self-harm did so for the first time at the age of 12.

These data reveal a reality we cannot brush under the carpet. Suicide confronts us with human suffering, often felt as a monster that cannot be defeated. Often, people do not want to die; they want the suffering to stop. Suicide is not merely a question of clinical diagnosis; it is the extreme expression of existential distress. Life entails moments of joy, but also of pain. When that pain is perceived as inseparable from existence itself, suicide may emerge as a way out.

What is more, suicide must be understood as the result of an increasingly unequal society. Experiences of exclusion, discrimination and precariousness form the roots of the suffering endured by many people who lose the will to live. The usual risk factors –unwanted loneliness, family breakdown, addictions, social vulnerability and unresolved grief– must be addressed from an intersectional standpoint that acknowledges the complexity of the inequalities that shape people's lives.

Suicide also speaks to us directly as social workers. As helping professionals, we can be key agents in detecting situations of risk, in prevention and in supporting both the families who face this reality and indeed the survivors. Although we do not work as therapists, our practice may nonetheless involve a commanding therapeutic dimension. Social work acknowledges the protective value of relationships in suicide prevention. It is through the relationships we build with the individuals and families we work with that we are able to contribute to prevention, detection and

¹ The data mentioned in the text come from various sources including the Observatory on Suicide in Spain 2023 (<https://www.fsme.es/observatorio-del-suicidio-2023/>) and were presented at the conference "Tools for Preventing and Addressing Suicidal Behaviour", organised by the Mental Health Board in Sant Cugat del Valles on 17 September 2025.

intervention surrounding this complex, multi-faceted issue. As was stated during the round table on youth suicide organised by the Official Association of Social Work of Catalonia (TSCAT) on 28 November, the role of social workers is not to offer quick answers, but rather to listen, provide support and offer safe environments.

What is more, at a time when the emotional suffering experienced by many children and young people is often manifested in muted or difficult-to-express ways, it is also crucial to acknowledge the value of narrative and cultural forums as channels that allow words to be attached to that which is so hard to articulate. Such settings pave the way for constructing meaning, sharing vulnerabilities and building a sense of community. Yet this potential can only be fully realised when it is interwoven with the professional intervention of social work: an intervention that works alongside children and teenagers within their family and community contexts, that sustains processes of attachment and protection, and that brings to light the social harm that lies behind many moments of emotional and health-related fragility. Social work has both the responsibility and the capacity to showcase the inequalities, silences and ruptures that feed distress, and to transform these spaces of expression into genuine opportunities for care, prevention and life.

Social work can also act as a bridge for creating group and community spaces where people living at the crossroads between multiple inequalities feel safe, listened to and accepted, and are able to express their distress without fear or stigma. Speaking about suicide is also speaking about life and about how to make it more liveable for everyone.

It is essential to be aware of the tools and channels available for action, such as the 024 suicide-prevention hotline (available 24 hours a day) or the *2025–2027 Suicide Prevention Action Plan* promoted by the Mental Health Commissioner of the Spanish Ministry of Health.² Schools are privileged settings for detecting emotional distress in children and adolescents and for acting quickly. Suicidal behaviour and self-harm already constitute a growing concern among this group. Along these lines, in 2022 the Catalan Ministry of Education and Vocational Training and the Catalan Ministry of Health drew up the *Guide for addressing suicidal behaviour and non-suicidal self-harm in educational settings*.³ Psychopedagogical support teams –composed of educational psychologists and social

2 Spanish Ministry of Health, Mental Health Commissioner (2025). *Plan de acción para la prevención del suicidio 2025-2027*. Retrieved on 10 November 2025 from https://www.sanidad.gob.es/areas/calidadAsistencial/estrategias/saludMental/docs/Plan_de_accion_para_la_prevenccion_del_suicidio_2025_2027.pdf

3 Sub-directorate General for Guidance, Participation and Student Well-being, Directorate General for Students, Catalan Ministry of Education; and Mental Health and Addictions Master Plan, Directorate General for Health Planning and Research, Catalan Ministry of Health, Government of Catalonia (2022). *Guia per a l'abordatge de la conducta suïcida i de les autolesions no suïcides en el centre educatiu*. Government of Catalonia, Catalan Ministry of Education. Retrieved on 10 November 2025 from <https://educacio.gencat.cat/web/.content/home/departament/publicacions/monografies/violencias/guia-conducta-suicida-autolesions/guia-conducta-suicida-autolesions.pdf>

workers– assist schools in applying this guide, which includes response pathways tailored for each case.

Lastly, as social workers we must be able to condemn this intense form of suffering that runs through the world around us. Through our journal, we aim to help lift the veil on suicide and dismantle the stigma that surrounds it, and to invite all professionals to speak about it openly in the various forums in which we intervene.

Editorial convidat

Sostenir la complexitat: una ètica per a temps de consignes

Balma Soraya Hernández Moscoso

Membre del Consell Assessor Editorial de l'RTS. Hospital Sant Joan de Déu

Escollir el tema d'un editorial no és mai senzill. Algunes idees treuen el cap amb força. Podia escriure sobre la necessitat que es reconegui oficialment el treball social sanitari, sobre el rol docent de la professió o sobre l'escàs suport institucional a la recerca. També era possible dissertar sobre les cures pal·liatives pediàtriques, que és el meu àmbit d'intervenció. Però aleshores vaig pensar que potser s'esperava de mi una reflexió amb perspectiva ètica sobre les realitats sociopolítiques d'actualitat, aquestes a les quals canta Ismael Serrano: "les tristeses quotidianes, la dels supermercats, la del metro i les voreres, també les que em queden lluny, les dels deserts secs, les de les selves verdes".

Però no sé com fer-ho. Perquè cada paraula ens situa, i cada silenci, cada mirada, també. Sembla que últimament se'ns demana per a cada tema, gran o petit, un posicionament, un gest simbòlic de compromís. I, no obstant això, és necessari? Els principis ètics del treball social són el nostre context d'intervenció: ja mirem les persones que acompanyem buscant sempre la igualtat, la justícia, la dignitat. Si ja es troba en la nostra essència, quin sentit té repetir una vegada i una altra, als passadissos, a les xarxes socials, sobre el paper, que estem en contra de la guerra, del racisme, del sexisme, de la inseguretat i l'incivisme, de la falta d'oportunitats, de la desigualtat, de la discriminació i de l'opressió? El risc d'aquest temps és confondre el tuit amb l'acció, el manifest amb la intervenció. Ens convertim en estenoterms socials, incapaços de sobreviure més enllà d'un rang únic de certeses.

Deu ser que estem més còmodes en la maternitat social que s'espera de nosaltres? Actituds tendres, acompanyament afectuós, demandes a mitja veu, sol·licituds educades, cuidadores de totes les causes i bona lletra. Coi, i si a més reciclem ja tenim el complet.

Potser tot cobraria sentit si la nostra dimensió reivindicativa s'encarnés en les places i en l'acció col·lectiva, perquè, si no, correm el perill de quedar-nos en la comoditat de la ideologia. Però llavors arriba la gran pregunta: podem realment prendre decisions sense deixar-nos travessar per les nostres creences i valors? Podem intervenir sense sentir-nos interpel·lades pel rumor extern constant? Persisteix la il·lusió que som capaces de decidir des d'un lloc prísti, com si existís una ètica pura, incontaminada pel context. Se'ns demana actuar com si visquéssim en un èter neutral, com si Schrödinger no ens hagués presentat mai el seu gat, com si l'entropia

no governés també les nostres institucions. Com si fos possible observar sense involucrar-se, sense vibrar amb el que és més subtil de la vida.

I és que aquestes expectatives no només són irreal, sinó perilloses: invisibilitzen els condicionants que ens travessen. I fan semblar que les nostres decisions són fruit d'una asèpsia social i no de la tensió constant entre principis morals i circumstàncies materials.

Perquè, si se'ns demana posicionar-nos individualment, potser no agrada el resultat: en l'escenari postmodern també les treballadores socials som diverses, i diverses són les nostres maneres de veure el món, les nostres narratives. I podem tenir por a la cancel·lació, al judici ràpid, al fet que es mal interpretin les nostres paraules, fins i tot a perdre el lloc de feina. Aquesta por explica molts dels nostres silencis, silencis que no sempre són complicitat, sinó estratègies de supervivència en un context en el qual tot sembla escrutat, pur mimetisme quan el dogma és sagrat i el que és políticament correcte es defineix segons bufi el vent.

Per això és important no perdre el nord i recordar que el treball social no pot pensar-se al marge de la filosofia. No en el sentit acadèmic de grans sistemes, sinó en el que ens interpel·la cada dia: conèixer i aplicar els nostres principis ètics, situar en primer pla els drets humans, fonamentar les nostres intervencions i presa de decisions en l'evidència científica i treure lluentor a la *phronesis*. I l'acompanyament, amb emoció. I la vida personal, al gust. Que només faltaria que totes haguéssim de pensar, sentir o creure de la mateixa manera, encadenades, cobertes o encotillades.

Al final, la nostra tasca és sostenir la complexitat sense caure en la temptació de les dreceres. I, posats a uniformar-nos, que sigui en sabatilles còmodes per sortir al carrer, no en etiquetes que ens impedeixin expressar-nos. Perquè l'ètica en treball social no consisteix a recitar mantres ni a subscriure causes, ni en una veu única. Consisteix a acompanyar sense certesos, però amb l'obstinació de no renunciar mai a la justícia social. L'única cosa que podem prometre és no deixar d'interrogar, d'interrogar-nos, encara que faci mal, amb l'obstinació de qui sap que el respecte a la dignitat humana és el nostre horitzó últim.

Guest editorial

Sustaining complexity: an ethics for times of slogans

Balma Soraya Hernández Moscoso

Member of the Editorial Advisory Board of RTS. Sant Joan de Déu Hospital

Choosing a topic for an editorial is never a simple task. Certain ideas presented themselves quite insistently. I could have written about the need for official recognition of health social work, about the teaching role of the profession or indeed about the limited institutional support that exists for research. I might also have reflected on paediatric palliative care, which is my field of practice. But then I thought that perhaps what was expected of me was an ethical reflection on current sociopolitical realities—those about which Ismael Serrano sings: “the everyday sorrows, those of supermarkets, of the metro and pavements, and also those far from me, the sorrows of the dry deserts, of the green jungles.”

And yet, I do not know how to go about it. Every word positions us; and every silence, every glance, does too. It seems that lately, for every large or small issue, we are asked to take a stance, to make a symbolic gesture of commitment. But is that truly necessary? The ethical principles of social work already define our context of practice: when we look at the people we accompany, we always strive to achieve equality, justice and dignity. If these values are already part of our essence, what sense does it make to repeat, time and again—in corridors, on social media, in writing—that we are against war, racism, sexism, insecurity and incivility, lack of opportunity, inequality, discrimination and oppression? The danger we face in the present day is to confound a tweet with action, a manifesto with intervention. We risk becoming social stenotherms, organisms unable to survive outside a narrow range of certainties.

Perhaps we feel more comfortable in the social motherhood expected of us: gentle attitudes, caring accompaniment, softly voiced demands, polite requests, caretakers of all causes and with neat handwriting. And if we also recycle, then we are the complete package.

Perhaps all this would make sense if our spirit of advocacy took shape in public squares and collective action; otherwise, we risk remaining in the comfort of ideology. But then comes the great question: can we truly make decisions without being shaped by our own beliefs and values? Can we intervene without being stirred by the constant murmur of the world around us? We cling to the illusion that we can decide from a pristine place, as if pure ethics, untouched by context, could exist. We are asked to act as though we lived in a neutral ether, as if Schrödinger had never introduced us to his cat, as if entropy did not also govern our institutions.

As if it were possible to observe without involvement, without resonating with the subtlest vibrations of life.

Yet such expectations are not only unrealistic, they are also dangerous: they conceal the forces that shape us. They make it seem as though our decisions were born of social sterility rather than from the constant tension between moral principles and material circumstances.

Because, if we are asked to take individual stances, the result may not please everyone: in the postmodern landscape, social workers too are diverse, and so are our worldviews and narratives. We may fear being cancelled, judged hastily, misinterpreted or even losing our jobs. That fear explains many of our instances of silence: silence that is not always complicity, but often a strategy for survival in a context where everything is under scrutiny—pure mimicry when dogma is sacred and “political correctness” shifts with the wind.

This is why it is important not to lose our bearings and to remember that social work cannot be conceived apart from philosophy; not in the academic sense of grand systems, but in the everyday sense of what challenges us: knowing and applying our ethical principles, placing human rights at the forefront, grounding our interventions and decisions in scientific evidence, and polishing our phronesis. And accompaniment, with emotion. And personal life, in one's own way. For heaven's sake, let us not all have to think, feel or believe the same—whether bound, covered or corseted.

Ultimately, our task is to sustain complexity without yielding to the temptation of shortcuts. And if we must be uniformed, let it be in comfortable shoes for walking the streets, not in labels that prevent us from expressing ourselves. Because ethics in social work is not about reciting mantras or subscribing to causes, nor about speaking with a single voice. It is about accompanying without certainties, yet with the obstinacy of never abandoning the pursuit of social justice. The only promise we can make is never to stop questioning, questioning ourselves, even when it hurts, with the steadfastness of those who know that respect for human dignity is our ultimate horizon.

Estudis. A fons

El treball social com a pilar del tercer sector d'acció social:
anàlisi de competències i funcions

Fatima Centenero de Arce

Qualitat del Servei d'Atenció Domiciliària i condicions laborals:
claus des dels Serveis Socials Bàsics a la província
de Barcelona

**Ana Belén Murcia Jurado, Màrius Domínguez Amorós
i Montserrat Simó Solsona**

Suïcidi consumat en la vellesa a Espanya i Catalunya: anàlisi
comparativa entre factors associats i estratègies preventives.
Aportacions des del treball social sanitari i forense

Cristina Anoro Lloveras

Serveis socials públics. D'on venen, on són, cap on van
i on volem que vagin?

Teresa García Giráldez, Luis Nogués Sáez i Mercedes Muriel Saiz

Redempció per la lectura a presons: un estudi de cas
sobre els desafiaments dels equips psicosocials al Brasil

Quezia de Jesus Costa Nunes Penha

La situació en l'àmbit de l'habitatge de les persones
amb problemes de salut mental: una aproximació empírica
a la comarca del Segrià

**Xavier Miranda Ruche, Montalegre Mullet Badia,
Pere Mercadé Melé i Núria Gallart Guivernau**

Narratives digitals com a dispositiu transicional
en la intervenció professional

Martha Valderrama Barrera

El treball social com a pilar del tercer sector d'acció social: anàlisi de competències i funcions

Social work as a pillar of the third sector of social action: an analysis of competencies and roles

Fatima Centenero de Arce¹

ORCID: 0000-0002-0343-2824

Recepció: 19/03/25. Revisió: 16/06/25. Acceptació: 26/06/25

Per citar: Centenero de Arce, Fatima. (2025). El treball social com a pilar del tercer sector d'acció social: anàlisi de competències i funcions. *Revista de Treball Social*, 229, 17-36. <https://doi.org/10.32061/RTS2025.229.01>

Resum

Aquest article analitza el paper del treball social com a actor clau en el tercer sector d'acció social (TSAS) subratllant-ne l'origen lligat als moviments socials de la segona meitat del segle xx. Aquestes mobilitzacions van sorgir com a resposta ciutadana als profunds canvis estructurals de l'era industrial, que van generar necessitats socials noves i complexes. El TSAS va canalitzar les demandes col·lectives i va anar guanyant progressivament rellevància fins a influir en els discursos socials, científics i polítics. Aquest sector, conformat per entitats no lucratives, voluntàries i autònomes, es va consolidar com un pont entre l'estat i la societat civil.

El moviment social del TSAS ha evolucionat des del seu rol reivindicatiu i assistencial cap a una professionalització creixent, en la qual el treball social ha passat a ocupar un lloc central dins de les organitzacions. El treballador social no només exerceix funcions d'atenció directa, sinó també tasques complexes de planificació, gestió, avaluació i direcció, aportant una visió integradora, científica i tècnica imprescindible per al compliment dels seus fins socials.

La formació del treballador social permet abordar de manera integral problemes socials complexos i adaptar-se a les exigències de qualitat,

1 Doctora en Treball Social. Professora associada a la Facultat de Treball Social de la Universidad de Murcia. fcda1@um.es

transparència i eficàcia que demana el sector. Així mateix, se'n reivindica el paper estratègic en la transformació social i el disseny de polítiques públiques des d'una perspectiva inclusiva i participativa.

En conclusió, s'advoca per enfortir la identitat del treball social dins del TSAS, reconeixent-ne la capacitat única de conjugar intervenció social i gestió organitzativa, clau per a la sostenibilitat i l'impacte social del sector.

Paraules clau: Treball social, acció social, entitats no lucratives, tercer sector.

Abstract

This article examines the role of social work as a key player within the Third Sector of Social Action (TSAS, from the Spanish), emphasising its origins in the social movements of the latter half of the 20th century. These movements emerged as a civic response to the profound structural transformations of the industrial era, which generated new and complex social needs. The TSAS served as a channel for collective demands, progressively gaining relevance until it came to influence social, scientific and political discourse. Comprising non-profit, voluntary and autonomous organisations, this sector has consolidated its position as a bridge between the State and civil society.

The social movement underpinning the TSAS has evolved from an advocacy- and welfare-oriented role towards a process of professionalization in which social work occupies a central place within these organisations. Social workers not only provide direct care and support, they also engage in complex tasks related to planning, management, evaluation and leadership—contributing an integrative, scientific and technical perspective that is essential for achieving the sector's social objectives.

Social work education equips professionals to address complex social problems holistically while meeting the sector's growing demands for quality, transparency and efficiency. Moreover, social workers play a strategic role in social transformation and in shaping public policy from an inclusive and participatory standpoint.

In conclusion, this article calls for the strengthening of the identity of social work within the TSAS, acknowledging its unique capacity to integrate social intervention and organisational management—an essential combination for the sustainability and social impact of the sector.

Keywords: Social work, social action, non-profit organisations, third sector.

1. Sorgiment i funcionament de les entitats del tercer sector d'acció social

Per al Treball Social, el problema de l'acció col·lectiva, la participació ciutadana i els moviments socials són marcs referencials inherents a la història, principis i acció professional (Marchioni, 2013, citat per Pastor et al., 2018, p. 155).

Tal com afirmen Jesús Fernández i Rosa Peñasco (2013), en realitat no existeix una veritable definició de tercer sector, i aquesta no definició és una de les característiques de la seva grandesa, ja que enquadrar-ho en un concepte rígid i hermètic atemptaria contra la seva mobilitat, extensió, eclecticisme i heterogeneïtat necessària: la mateixa heterogeneïtat que podem observar tant pel que fa al concepte com a les funcions, tipologia i característiques del tercer sector.

Centrant-nos exclusivament en l'anomenat TSAS, és en paraules de Rodríguez (2020, p. 223):

...per la seva naturalesa institucional, pes i influència en el conjunt del Tercer Sector (TS) i impacte de les seves activitats, un agent cívic i econòmic de gran importància en el desenvolupament social, econòmic i polític en les societats més desenvolupades, entre les quals l'espanyola.

El TSAS és un pilar del règim de benestar, que exerceix de pont entre l'estat i la societat civil, que compleix tant una funció social en la satisfacció de necessitats socials, com econòmica i política, en el desenvolupament de l'economia social i la democràcia (Rodríguez, 2013).

Podem veure les organitzacions del TSAS amb múltiples denominacions: organitzacions no lucratives, organitzacions no governamentals, organitzacions voluntàries..., dificultant una definició homogènia per a totes. A més, en general, les entitats mateixes s'autodefineixen al voltant de dos aspectes: els col·lectius destinataris de la seva activitat i les necessitats socials sobre les quals intervenen (SEF, 2009, p. 35).

Les característiques d'aquestes entitats se solen concentrar en tres grups: organitzacions no lucratives, no governamentals i organitzacions de voluntariat com a categories analítiques per definir-ne els camps i les formes d'actuació. Aquestes categories al·ludeixen a la separació del sector públic (no governamentals), al fet que treballen en l'àmbit social, a la incapacitat d'obtenir lucre de les seves activitats, per la qual cosa els beneficis obtinguts reverteixen en les mateixes activitats i desenvolupament de l'entitat (no lucratives), i a l'activitat filantròpica feta per persones voluntàries, bé per mitjà de donacions econòmiques o del seu temps (organitzacions voluntàries).

Així, de manera general i intentant abraçar les definicions múltiples, podem dir que les entitats no lucratives d'acció social són totes aquelles que conjunquen entre els seus objectius la millora de la qualitat de vida

de les persones a través del desenvolupament social, intervenció en la política social, promoció d'activitats d'assistència i reinserció (Centenero, 2020). Així també ho defineix Losa (1991), posant l'accent en la intervenció política de les entitats per aconseguir un progrés social i l'augment dels nivells de qualitat de vida.

De manera més completa, la Plataforma de ONG de Acción Social (2012), al II Plan estratégico del Tercer Sector (2013-2016) defineix el TSAS com:

...l'àmbit format per entitats privades de caràcter voluntari i sense ànim de lucre que, sorgides de la lliure iniciativa ciutadana, funcionen de manera autònoma i solidària mirant, per mitjà d'accions d'interès general, d'impulsar el reconeixement i l'exercici dels drets socials, d'aconseguir la cohesió i la inclusió social en totes les seves dimensions i d'evitar que determinats col·lectius socials quedin exclosos d'uns nivells suficients de benestar (p. 12).

El sector neix i es desenvolupa a Espanya en la dècada de 1990, coincidint amb la consolidació de l'estat del benestar, influenciat també per l'entrada d'Espanya a la Unió Europea, amb les iniciatives europees de promoció d'entitats no lucratives i amb el desenvolupament de línies de subvenció i concerts per sostenir-les. Així, les entitats es veuen impulsades a causa del suport mateix de l'administració, que, mitjançant aquests convenis o subvencions, i a causa de les seves característiques, com a entitats menys burocratitzades, més flexibles i àgils, poden oferir els serveis i suports que aquella no pot oferir. Aquesta proximitat en la prestació de serveis directes els confereix un coneixement privilegiat dels problemes socials i la manera d'aconseguir superar-los, la qual cosa els "habilita per poder exercir un paper fonamental en el disseny de les polítiques públiques" (Plataforma de ONG de Acción Social, 2015, p. 135), convertint-se en centres especialitzats que presten serveis de manera molt pròxima.

La situació econòmica que va provocar la greu crisi que pateix el nostre país a partir de 2008 va suposar un cop important per a les entitats del TSAS. D'una banda, la reducció de la despesa del sector públic, que ha minvat les subvencions, concerts, convenis...; d'altra, l'aportació més minsa de les obres socials i resta d'entitats privades. Això afecta directament les entitats, que van veure reduïts els seus pressupostos fins a un 80% i han de prescindir de serveis, personal i redefinir i reestructurar objectius d'acció per fer front a la situació. Especialment greu va ser el període 2010-2012, on va haver-hi seriosos problemes de finançament de les organitzacions, cosa que va suposar un punt d'inflexió a causa de les retallades pressupostàries en tots els àmbits, així com retards en els pagaments, cancel·lació de convocatòries de subvencions... (Fundación PwC, 2013). Això va provocar el tancament de moltes entitats no lucratives de menys grandària, al no tenir els recursos necessaris, ni professionals ni econòmics, per fer front a aquestes retallades, com recullen les dades de l'any 2008 de la Fundación Luis Vives, que afirmen que el 92,8% de les entitats recorren al finançament públic per sostenir-se, i el 2010 es redueix de 6 de cada 10,

a 1 de cada 5 euros d'ingressos que responien a finançament públic, donant més importància als recursos propis. Les que prestaven serveis, tenien professionals en plantilla (no només voluntaris) i una grandària mitjana, van aconseguir mantenir, no sense dificultats, l'estructura de les seves entitats amb les subvencions retallades i noves formes de captació de fons.

Aquesta etapa, d'altra banda, va suposar una reinvençió de moltes entitats, una nova manera de comprendre els seus objectius i el seu futur, elaborant noves estratègies a mitjà i llarg termini que els permetessin adaptar-se als canvis sobrevinguts, a més de tenir l'objectiu principal d'oferir els recursos socials que l'estat de benestar estava retallant.

Novament, i sense haver finalitzat del tot la reestructuració post crisi econòmica, el sector ha de fer front a un procés més recent de reestructuració, provocada per la pandèmia de la covid-19. Una reestructuració organitzativa i financera que encara està per definir, perquè la conseqüència social d'aquesta crisi encara no ha acabat d'adquirir tota la dimensió social i econòmica.

No obstant això, podem parlar d'una força interna d'aquestes entitats, que lluiten incansablement amb la finalitat d'assolir els seus objectius; aquesta és, sens dubte, una de les característiques definidores de les entitats no lucratives, característica que no es troba de la mateixa manera a les empreses lucratives i, de fet, això es veu reflectit en el fet que les entitats del TSAS, en general, han sobreviscut millor que el sector empresarial. No en va, el conjunt del sector social ha mantingut el mateix volum d'ocupació al principi i al final de la dècada 2008-2018 (Rodríguez, 2020), malgrat la crisi econòmica i social. De la mateixa manera, Alemán i García (1998) posen de manifest que, enfront dels actors públics, aquestes organitzacions compten amb avantatges competitiu derivats del seu grau inferior de burocratització, la qual cosa afavoreix una capacitat més gran per innovar i adaptar-se a les demandes emergents. A més, la seva estructura tendeix a ser més democràtica i participativa, la qual cosa facilita una relació més estreta amb la població destinatària de les seves accions.

Professionalització del tercer sector d'acció social

Vivim en una societat d'organitzacions, i el sector no lucratiu no és cap excepció a aquesta característica. La mateixa cerca dels fins proposats requereix l'associació de les persones que els persegueixen, de manera que, si bé aquesta unió es produeix d'una manera relativament espontània, el desenvolupament de les actuacions i la consolidació en el temps portarà a un grau més elevat d'institucionalització (Alemán i García, 1998, p. 44).

L'evolució del TSAS ha provocat l'ampliació de les seves funcions tradicionals, des de la reivindicació de drets a la prestació de serveis, la qual cosa es reflecteix en la contractació de professionals, de manera que coexisteixen les persones voluntàries i assalariades dins d'aquestes entitats, i aquesta és una característica específica de les associacions i fundacions (SEF, 2009). Així, en l'últim decenni s'observa una tendència

a l'alça cap a la professionalització del sector, amb la inclusió en els últims temps d'estratègies de gestió, més pròpies del mercat i de les empreses privades, per a la seva millora funcional i estructural.

Quan parlem de professionalització ens referim al procés que ha portat les entitats no lucratives a la maduració en la dècada de 1990 i primers anys dels 2000, per desenvolupar un nou model de gestió amb la finalitat d'oferir els serveis adequats als fins que persegueix mitjançant una sèrie d'elements interns i externs que, en conjunt, aconsegueixen una entitat forta i amb serveis de qualitat que repercuteix en el seu model organitzatiu (Centenero, 2020).

Aquest procés de professionalització ha estat fort tenint en compte que, l'any 2010, a Espanya, treballaven en el tercer sector d'acció social 635.961 persones (Fundación Luis Vives, 2012) i el 2013, 644.979 persones (Plataforma de ONG de Acción Social, 2015). L'informe *CNAE-2009* (INE, 2022) compara el sector social associatiu com a part de les "activitats sanitàries i de serveis socials", i resulta que el 2013 el tercer sector d'acció social respon al 50,2% del pes de l'ocupació en aquest sector.

A l'estudi dut a terme per Ignasi Carreras i Maria Sureda el 2011 (p. 10-12), se sintetitzen en 11 els elements principals que caracteritzen la professionalització de les ONG, sobre la base del coneixement previ adquirit en les seves recerques i contactes amb les entitats:

1. Lideratge (govern-direcció).
2. Gestió estratègica, canvi i innovació.
3. Equip capacitat / compromès-motivat.
4. Cultura organitzativa i valors compartits.
5. Processos, sistemes, estructura.
6. Qualitat i eficiència.
7. Transparència / rendició de comptes.
8. Captació i fidelització de socis i donants.
9. Comunicació i marca.
10. Col·laboració i aliances.
11. Orientació a resultats.

Aquests elements s'interconnecten entre ells a través del que en diuen "el rol de l'ONG", que correspon a la pregunta de què fa, com ho fa i per a qui ho fa.

En l'actualitat, les organitzacions s'enfronten a requisits cada vegada més estrictes que obliguen a l'estandardització de processos i la seva acreditació, la qual cosa obliga necessàriament a desenvolupar els sistemes de qualitat, investigar i avaluar aquests sistemes, la qual cosa requereix sens dubte una qualitat tècnica, a través de professionals formats i formats per a això.

Alguns autors, com ara Fantova (2001), consideren aquesta professionalització de les entitats com desnaturalitzadora d'aquesta, ja que consideren que es difuminen els àmbits per als quals van sorgir i que els diferenciava (del teixit familiar i comunitari, de les institucions públiques o de les empreses del mercat) per:

- Pèrdua del seu caràcter d'organització per confondre's amb el teixit comunitari.
- Pèrdua de la seva condició de no governamental, per, a través de les subvencions i concerts, convertir-se en apèndixs de les administracions públiques.
- Orientació a la demanda en termes de mercat i organitzant el funcionament cap a característiques del sector lucratiu.

L'evolució de les entitats no lucratives d'acció social encara és un procés sense tancar tenint en compte el seu progrés constant en funció de les situacions socials, econòmiques i polítiques del moment que es tracti. "Què arribi a ser de cadascuna d'elles, dependrà d'una gran quantitat de variables. Entre les quals, la seva gestió" (Fantova, 2001, p. 123).

Com afirmen Álvarez et al. (1998, p. 60), "les activitats que impulsen les organitzacions del tercer sector necessiten fins i tot un grau més alt de gestió que les activitats lucratives". El fet que l'administració "cedeixi" la gestió directa a les entitats propicia una independència més gran en la gestió interna (encara que l'administració imposi uns certs requisits) i la necessitat de professionals qualificats per a aquesta gestió. Aquests requisits exigits, amb la inclusió de sistemes de qualitat i de responsabilitat social per garantir-ne l'excel·lència, i la comunicació als seus grups d'interès, no deixen cap més opció que implantar sistemes efectius de gestió integral, els quals són implantats i gestionats pels seus professionals.

La professionalització del TSAS ha crescut exponencialment en els últims anys; les dades que recull l'Anuari del Tercer Sector de la Fundació Luis Vives el 2012 no deixen lloc a dubtes: el tercer sector d'acció social és un sector que cobra cada vegada més importància, estimant-se en 29.000 les entitats existents a Espanya, l'any 2010; i comparant-les amb entitats d'un altre tipus, amb personal contractat, les entitats no lucratives d'acció social són 3,7 vegades més en nombre que les empreses lucratives dedicades a prestar serveis.

2. Les competències del treball social

Segons Fantova (2001, p. 82), les organitzacions no lucratives fan determinades actuacions, que denomina "intervenció social", un terme que no té una delimitació del tot específica, però sí les següents característiques:

- a) Són accions organitzades, que difereixen d'altres iniciatives o accions individuals o grupals que sorgeixen de manera natural.
- b) Responen específicament a necessitats socials, independentment de les demandes del mercat.
- c) El seu propòsit és prevenir, pal·liar o corregir processos d'exclusió social, com ara promoure processos d'inclusió o participació social.
- d) Són legitimades per la societat, sovint a través de les administracions públiques.

Les funcions dels treballadors socials han estat àmpliament recollides i discutides en la literatura específica i en les trobades professionals; aquestes funcions professionals han d'orientar-se cap a la cohesió social, potenciació de l'autonomia i autodeterminació de les persones, orientant així la seva acció cap a l'assistència, el suport, etc. La funció implica un àmbit de responsabilitat que organitza activitats interrelacionades orientades al compliment d'un objectiu, i que dona forma a l'exercici professional. Aquestes activitats han de representar els problemes que els professionals han de ser capaços d'abordar, analitzar i resoldre. Des d'aquesta perspectiva, la funció es concep com el rol que la societat reconeix i accepta per als integrants d'una disciplina, i que es manifesta en les tasques i accions pròpies de la seva pràctica (Torres, 2008, citat per Ballester et al., 2013, p. 128).

Al Codi Deontològic del Treball Social, publicat pel Consell General de Treball Social l'any 2012 i reeditat l'any 2015, es recull el ventall de funcions generals i específiques que els treballadors socials tenen en l'exercici de la seva professió:

S'ocupen de planificar, projectar, calcular, aplicar, avaluar i modificar els serveis o polítiques socials per als grups i comunitats. Actuen amb casos, grups i comunitats en molts sectors funcionals utilitzant diversos enfocaments metodològics, treballen en un ampli marc d'àmbits organitzatius i proporcionen recursos i prestacions a diversos sectors de la població, a nivell micro, meso i macro social. Algunes de les funcions es podran desenvolupar de manera interrelacionada, d'acord amb la metodologia específica de la intervenció que s'utilitzi.

D'això es desprèn:

- Informació
- Recerca
- Prevenció
- Assistència
- Atenció directa
- Promoció i inserció social
- Mediació
- Planificació
- Gerència i direcció
- Avaluació
- Supervisió
- Docència
- Coordinació (p. 6-7).

Segons el *Libro Blanco del Título de Trabajo Social*, publicat per l'Agencia Nacional de Evaluación de la Calidad y Acreditación (ANECA, 2004), les àrees d'intervenció en les quals un treballador social pot exercir la seva professió són:

- **Assistencial.** Mitjançant la detecció i el tractament psicosocial de les necessitats socials individuals, grupals, familiars i de la comunitat, els treballadors socials gestionen els recursos humans i organitzatius, contribuint així a l'administració de les prestacions de responsabilitat pública, la seva distribució, i la protecció de les poblacions.
- **Preventiva.** El treballador social procura avançar-se i prevenir la constant reproducció de la marginalitat, de l'exclusió social, de la desafiliació, de la pobresa i de la desintegració social, fenòmens tots productes de l'estructura del sistema econòmic capitalista, font de desànim, protesta i violència social, afectant així la convivència ciutadana.
- **Promocional-educativa.** No es pot comprendre la funció de prevenció sense una labor educacional que ajudi les persones i els grups socials a fer ús de les oportunitats que hi ha a la seva disposició. Capacitar-los per a la presa de decisions i assumpció de responsabilitats.
- **Mediació.** En la resolució dels conflictes que afecten les famílies i els grups socials a l'interior de les seves relacions i amb el seu entorn social. Inclou també la relació entre les institucions i la ciutadania.
- **Transformadora.** Mitjançant qualsevol mètode de recerca, el treballador social augmenta el seu coneixement per intentar modificar les pràctiques socials que creen desigualtat i injustícia social i, per tant, condicionen el desenvolupament autònom dels subjectes.
- **Planificació i avaluació.** Disseny, desenvolupament i execució de plans, programes i projectes socials.
- **Rehabilitació.** El treballador social contribueix al benestar i possibilita la integració social d'aquelles persones i aquells col·lectius que per raons personals o socials es troben en una situació de desavantatge social.
- **Planificació, anàlisi de processos socials i necessitats, i avaluació.** A partir del coneixement i anàlisi de processos socials i necessitats, el treballador social treballa en la planificació i avaluació en els microsistemes mitjançant el disseny i execució de plans, programes i projectes socials, així com, en l'esfera estratègica, contribueix a la formulació de polítiques socials autònomes, nacionals, europees i internacionals.
- **Gerència i administració.** El treballador social treballa en la gerència i administració dels serveis socials, mitjançant l'organització, direcció i coordinació d'aquests.
- **Investigació i docència.** El treballador social estarà obligat no només a la recerca inherent a les funcions assenyalades, sinó també a les que es relacionen amb el seu propi treball professional per revisar-lo permanentment i buscar noves maneres d'enfocar i afrontar els problemes vitals als quals ha de

donar resposta. Al seu torn, aquests coneixements acumulats i aquestes experiències viscudes haurà de posar-les permanentment a la disposició dels col·legues i, particularment, dels futurs nous professionals, que aprendran dels llibres i del seu treball personal tant com de la relació directa en el propi camp de treball. D'altra banda, el treballador social augmenta el seu coneixement de la realitat social mitjançant la recerca per intentar modificar les pràctiques socials que creen desigualtat i injustícia social i, per tant, condicionen el desenvolupament autònom dels subjectes.

Un dels objectius fonamentals del treball social és ajudar a aconseguir el benestar social d'individus, grups i comunitats. Montserrat Mestres (1998) afirma que el treball social s'ha desenvolupat a partir d'una formació integral i articuladora, que promou una comprensió holística de les persones, les seves necessitats i l'entorn social en el qual s'insereixen. Aquesta perspectiva li permet intervenir metodològicament des d'un enfocament global. A diferència d'altres professionals, el treballador social actua com un tècnic que observa, analitza, investiga i intervé considerant la interacció entre els diversos factors que conformen una situació, problema o necessitat.

El professional del treball social treballa en diferents àmbits i organitzacions de benestar, exercint diferents funcions, algunes comunes a totes elles i altres específiques del sector on exerceix el seu treball. És una professió amb caràcter "generalista", dedicada a l'atenció integral, sobre individus, grups i comunitats, no establint-se metodològicament especialitats, com a treballador social de casos, grups o administrador social.

Dolors Colom i Miguel Miranda, al seu llibre *Organizaciones de bienestar* (1998), estableixen una classificació de les funcions dels treballadors socials en els diferents àmbits que podem resumir de la manera següent:

- Disseny, planificació i execució de programes, siguin de l'àmbit sanitari, educatiu, suport psicosocial en els centres sociosanitaris, etc.
- Coordinació amb institucions per a la correcta intervenció sobre les persones, grups o comunitats.
- Atenció directa.
- Suport documental: registres, memòries, estadístiques.
- Anàlisi i estudis.
- Controlar els pressupostos del servei assignat.
- Funció dinamitzadora de l'equip de tractament, per aconseguir la coordinació correcta dels professionals implicats.

Dins de les funcions dels treballadors socials, i a més d'aquestes, la professió defineix uns mètodes, tècniques i eines pròpies, dins de l'anomenada intervenció indirecta, consistent tant en les activitats de captació, prevenció, informació, avaluació, així com l'organització i documentació, mitjançant el registre de l'activitat i l'ús de la història social, eina específica

de la nostra disciplina. Aquest model de distinció entre serveis directes i indirectes es basa en les activitats que fa un treballador social, segons es tracti d'intervencions que requereixin el contacte directe i personal amb l'usuari/client o bé la realització d'activitats de planificació, desenvolupament de programes, avaluació, administració... que no requereixen l'atenció directa; és el que Moix denomina "la rebotiga del sistema" (Moix, 2006, p. 90).

Amplis fòrums consideren que aquest servei indirecte perd l'especificitat que hauria de tenir la disciplina, centrada en l'atenció directa per a l'assoliment del reconeixement social professional. Si bé és cert que l'una no pot ser sense l'altra, i els serveis indirectes estan molt lluny de ser inespecífics, ja que les activitats indirectes són rellevants precisament per a l'especificitat de l'atenció directa que requereix un treball minuciós anterior i posterior.

En alguns fòrums es defensa la necessitat d'especialització dels professionals en un àmbit o un altre, per les diferents destreses, diuen, que es requereixen en els serveis d'atenció directa i indirecta. Aquest debat entre la necessitat de distingir i dividir entre el treball social generalista i el treball social especialitzat forma part del debat continu sobre la identitat de la nostra disciplina, on unes veus reclamen obrir el debat sobre si la formació en treball social ha de ser general, específica per sectors o àmbits d'intervenció, o bé fer una formació generalitzada inicial, per després especialitzar-nos professionalment. Aquest debat, proposat el 2018 per Enrique Pastor Seller, Carmen Verde Diego i Ana Isabel Lima Fernández, continua aprofundint en la nostra definició d'identitat, tenint en compte que proposen un pla d'estudis que promogui una identitat comuna a escala mundial, amb una formació general i comuna; una identitat de la qual manquem i que repercuteix en la nostra autodefinició enfront d'unes altres, és a dir, a la nostra alteritat. Anteriorment, Colom (2012) reflexionava sobre l'escassa especialització en treball social que els programes formatius de postgrau ofereixen als professionals de la disciplina, centrant el debat no en la dicotomia treball social generalista vs. especialitzat, sinó en la inespecificitat de les formacions reglades en la nostra disciplina que suposarien una millora del nostre estatus professional.

Zamanillo i Gaitán (1991) afirmen que el caràcter generalista de la disciplina consisteix en l'aplicació de sabers específics a problemes interrelacionats, i el treball social no ha de perdre la seva capacitat com a generalista a conseqüència de l'especialització del sector en el qual s'ocupi. "Considerem que la divisió del treball individual, grupal o comunitari entorpeix la visió generalista" (Zamanillo i Gaitán, 1991, p. 100).

S'assumeix la queixa comuna que el treball dins de qualsevol sector és massa burocràtic, i així es reflecteix en els resultats de la recerca duta a terme per Ballester et al. el 2013, sobre les funcions dels treballadors socials, en la qual exposen la gens menyspreable dada que el 81,8% dels professionals afirmen que una mica o bona part de la seva jornada laboral està dedicada a la realització de tasques burocràtic-administratives que no estan directament relacionades amb el treball social. Però tal com afirma

Montse Mestre (1998, p. 134), "l'única manera de resoldre el problema de la burocràcia és centrar-nos en l'objectiu del treball i assumir els tràmits com a eines per assolir-lo, intentant protocol·litzar i simplificar-los tant com sigui possible".

3. El desenvolupament de les competències en les entitats del tercer sector d'acció social

En el mateix desenvolupament del TSAS trobem els treballadors socials, amb una presència creixent en les associacions i altres organitzacions no lucratives d'acció social. "Els treballadors socials aporten al tercer sector coneixements en la intervenció amb els usuaris, grups i comunitats, formació, experiència, trajectòria, organització professional, sistematització, capacitat de decisió i supervisió" (Aguiar, 2006, p. 14).

Aquesta figura dins de les entitats no és cap cosa nova, ni correspon a un nou jaciment d'ocupació de la disciplina, sinó que ja des dels inicis dels moviments socials que van donar lloc a les entitats del TSAS trobem els professionals del treball social fent-se càrrec de la infraestructura necessària per al sosteniment de les entitats assumint més responsabilitats, que constitueix un pilar fonamental de les entitats, no només per les seves competències com a tècnic de projectes i gestió de subvencions o atenció directa a persones, sinó com a gestor del gruix de l'entitat, ja que en la majoria d'ocasions és la persona en qui es delega la direcció de l'entitat, la gestió interna, la selecció i supervisió del personal, les exigències de qualitat, responsabilitat social i el màrqueting social. Màximament amb les exigències actuals que des de l'Administració Pública es reclama al sector per ser beneficiari de subvencions i convenis: Declaració d'Utilitat Pública, Gestió de la Qualitat, Transparència i Responsabilitat Social, Plans d'Igualtat... (Centenero, 2020).

Segons Homs (2009), la pràctica professional del treball social ha experimentat un desplaçament cap a funcions més relacionades amb la gestió i planificació institucional que amb la intervenció directa, ocupant-se, com afirma Moix (1991), de la creació i manteniment d'institucions, provisió, control, etc., com a part de l'anomenada intervenció indirecta en treball social.

L'exercici del treball social dins d'aquesta mena d'entitats engloba gairebé totes les funcions i competències de la disciplina abastant des d'"el registre de l'entitat a l'estudi de les necessitats, la planificació i gestió de l'entitat, la cerca de recursos, la captació de voluntaris, el disseny de campanyes de sensibilització, la coordinació amb altres entitats..." (Pastor et al., 2018, p. 155). Per tant, dins d'aquesta mena d'entitats, els professionals del treball social posen en funcionament totes les competències necessàries per, a més del treball purament assistencial, promoure el canvi i la transformació social necessaris i que les persones ateses en la seva entitat trobin la resposta social necessària a la seva problemàtica, incloent en aquestes competències i funcions altres funcions com la comunicació,

la mediació, la planificació i la gestió de recursos socials (Raya i Caparrós, 2016). A més de tot això, és la persona encarregada del sosteniment de l'estructura organitzacional de l'entitat. Parlarem així de la percepció del treball social generalista com a "estructura bàsica de procediment", com afirma Ander-Egg (1989, p. 45).

Ander Egg (1992, p. 28-29) estableix les funcions específiques del treball social de la manera següent:

- Consultor, assessor, orientador, conseller social.
- Proveïdor de serveis socials.
- Informador - agent de remissió de recursos i serveis.
- Gestor-intermediari entre usuaris i institucions, entre recursos i necessitats.
- Investigador i diagnosticador de problemes socials.
- Identificador de situacions-problemes i recursos.
- Planificador/programador de tractaments, intervencions i projectes socials per millorar la qualitat de vida.
- Administrador de programes i serveis socials.
- Mobilitzador de recursos humans, institucionals, tècnics, materials i financers.
- Executor de programes i projectes socials i activitats d'atenció, ajuda i suport.
- Avaluador de necessitats, serveis i programes i de la seva pròpia intervenció social.
- Reformador d'institucions - activista social.
- Educador social informal.
- Animador-facilitador-mobilitzador-conscienciador.

Així, el treball social es constata com l'activitat professional que s'encarrega d'administrar serveis i prestacions generals o específiques, per a aquells beneficiaris directes i indirectes de l'organització per a la qual treballen. Respon fonamentalment a les orientacions que defensen que el treball social no utilitza un únic mètode (casos, grup, comunitat), sinó que seria el "mètode solucionador de problemes" (Moix, 1991) pel qual el professional habilita una manera o una altra d'actuar en funció del problema a solucionar, utilitzant l'ampli ventall que la disciplina posa a la seva disposició.

Tots els estudis consultats sobre les funcions del treball social en mostren una llista, totes genèriques que en realitat no reflecteixen les funcions reals d'un professional del treball social a les entitats no lucratives d'acció social, quedant la majoria en "funcions de gestió i organització de serveis socials, coordinació i/o supervisió de professionals". En realitat, aquestes funcions impliquen molt més, estan menys estandarditzades i valorades que si es tractés d'entitats lucratives. A més, les entitats no lucratives d'acció social són prestadores de serveis socials, però, com veïm comprovant, compten amb característiques especials que no tenen els serveis socials públics, i el treball social ha d'exercir un altre tipus de competències que no es donen en els sectors públics.

D'aquesta manera, el treball social comunitari constitueix la base d'aquestes organitzacions, orientant-se a brindar suport a les persones perquè puguin organitzar-se i afrontar col·lectivament les seves problemàtiques socials. En aquest context, el rol del professional consisteix a acompanyar i facilitar aquest procés de transformació individual en totes les seves etapes. D'acord amb aquesta visió, Barber et al. (2002) assenyalen que el treball social actua com un mitjà per enfortir tant a escala personal com comunitària les poblacions destinatàries, ja que els processos d'inclusió només poden iniciar-se o cobrar sentit si es promou activament la dinamització personal i social com a requisit essencial.

La tasca llavors a desenvolupar seria la de constitució i sosteniment d'un grup (formal o informal) entorn del seu projecte de millora. Serien associacions, comitès, etc., i totes aquelles organitzacions creades per a la resolució de problemes. També s'entén aquest treball social com les actuacions relacionades amb la planificació, de programes i serveis, la seva adreça i la integració de les accions necessàries per al funcionament del servei.

Per tant, el professional del treball social, i seguint les aportacions de Moix a la disciplina, s'ocupa de crear institucions eficaces de provisió, protecció, control, rehabilitació social i la prevenció de problemes socials.

Els processos que segueixen les entitats no lucratives d'acció social segueixen unes pautes comunes, amb uns processos estructurats per a la consecució dels seus objectius, siguin aquests més o menys formals. Aquests processos abasten des de la pròpia intervenció o atenció social, com a primera demanda d'atenció i que, per norma general és atesa en exclusiva per un treballador social, com a part de l'anomenat treball social clàssic i que posa en marxa els engranatges necessaris per establir el procés d'intervenció i seguiment. Dins d'aquest procés, el treballador social es converteix, en paraules d'Ander-Egg (1992), en consultor, assessor, conseller, ajudant, assessorant les persones en la cerca d'alternatives per a la satisfacció de les seves necessitats; en proveïdor de serveis, oferint o prestant serveis que beneficien els ciutadans; informador-agent de remissió, informant i canalitzant la demanda, oferint el recurs més adequat a la necessitat, sigui intern de l'entitat on treballi, com extern on les persones puguin acudir, convertint-se també d'aquesta manera en intermediari entre recursos i necessitat.

Però a més d'aquests processos d'atenció directa, les entitats tenen l'anomenat "treball intern", és a dir, el manteniment i sosteniment de l'entitat en tots els àmbits, posant en funcionament diversos processos estratègics, i aquest manteniment es dona fins i tot abans que l'entitat hagi aconseguit la força suficient per a la prestació de serveis directes.

Dins dels processos estratègics, es troba la gestió econòmica de l'entitat, sostinguda mitjançant diferents fonts de finançament, pública (subvencions, concerts...), privada (obres socials, donacions...) o pròpia (quotes, venda de productes...), i que han de mantenir unes estratègies fonamentades per aconseguir mantenir els serveis i objectius de l'entitat, mitjançant un estudi previ, un diagnòstic, establiment de prioritats,

objectius, activitats a dur a terme, programació dels recursos humans, econòmics i materials per dur-les a cap, sistemes d'avaluació... Així, el treballador social s'encarrega de fer aquests projectes per presentar-los a les diferents convocatòries de subvencions, renovacions de convenis o concerts, i seguint amb les descripcions de funcions duta a terme per Ander-Egg (1992), el treballador social es converteix en investigador, estudiant la situació, analitzant dades, recursos existents, entorns...; planificador, elaborant projectes específics, formulant estratègies de racionalització de recursos, planificant activitats; executor de programes, projectes i/o activitats; avaluador, no només de les seves pròpies activitats sinó també dels programes efectuats.

A més, els finançaments de les entitats públiques i privades requereixen una justificació posterior, acreditar la realització dels programes en funció de les aportacions rebudes, amb memòries de justificació d'activitats, recursos emprats i la seva assignació econòmica... tot això exigeix un control exhaustiu de les aplicacions de fons, per no caure en duplicitats, falta de fons, sobre despesa o despeses no justificables. Tot això, i de forma generalitzada, és fet per treballadors socials a les entitats del TSAS, especialment aquelles entitats associatives de menys grandària, pròximes al ciutadà i amb serveis directes i indirectes a la població.

Així mateix, els treballadors socials s'encarreguen de tots els processos de suport que sustenten els processos directes i estratègics, com ara el manteniment de relacions amb proveïdors de l'entitat, compra de material tècnic rehabilitador, així com qualsevol material fungible, relacions amb les institucions per a l'adequada prestació de serveis conjunts, relacions amb els empleats, companys de treball per a la contractació de personal adequat, assessoria fiscal i laboral...

I finalment tota intervenció, programa, projecte, etc., ha de ser avaluat, i el treball social ha de dur a terme aquesta avaluació, tal com Ander-Egg (1992, p. 33) afirma: "controla i valora, en funció de la continuïtat d'un servei i el seu manteniment o no (...)

- Les activitats pròpies.
- Les activitats i el funcionament de la institució on treballa.
- Els programes en què intervé de manera directa o indirecta".

Com veiem, el treball dins de les entitats està compost per una sèrie de processos interrelacionats i, com a tal, el treball social, en funció de les competències establertes en la disciplina, està en cadascun d'ells per dur a terme els seus programes i intervencions.

No obstant això, bona part dels informes institucionals i estudis sectorials com els Anuaris de la Fundación Luis Vives (2010, 2012) o els informes de la Plataforma de ONG de Acción Social (2015) se centren en la professionalització del sector des d'una perspectiva general, sense desagregar l'anàlisi per perfils professionals. Aquest enfocament impedeix identificar amb claredat l'aportació específica del treball social i contribueix a una invisibilització del rol professional a les entitats no lucratives d'acció social.

Els manuals clàssics sobre gestió d'entitats del tercer sector, com ara els de Drucker (1994) i Fantova (2001), solen abordar la direcció i l'estructura organitzativa des d'una perspectiva general, sense fer cap referència explícita a la figura del treballador social com a agent clau en els processos de gestió institucional. Encara que en algunes obres es reconeix la rellevància del seu paper, persisteix un escàs aprofundiment en les competències específiques que aquest professional aporta, tant en termes de formació com en la seva capacitat d'integrar dimensions tècniques i socials en l'organització de serveis. Aquesta ommissió ha estat assenyalada per autors com Terry Bamford, que en el pròleg a l'obra de Coulshed *La gestión del trabajo social* (1990), destaca la limitada presència de literatura especialitzada en gestió aplicada al treball social, atribuint-lo en part a la percepció tradicional d'aquestes funcions com a accessòries o alienes al nucli disciplinar. En aquest sentit, Coulshed (1990) defensa que l'estudi de la gestió és inseparable de l'estudi del treball social, subratllant que la formació professional inclou competències específiques per a la direcció i coordinació institucional. De fet, sosté de manera emfàtica que "tots els treballadors socials són directors" (p. 199), reivindicant així el caràcter estructural de la funció gestora dins de l'exercici professional del treball social.

4. Conclusions

Tal com hem desenvolupat al llarg de l'article, els professionals del treball social troben moltes dificultats a l'hora de ser reconeguts com a professionals de referència en el tercer sector d'acció social, i són sovint els qui assumeixen les càrregues laborals més grans i desenvolupen unes competències específiques en exercir un rol estructural a les entitats no lucratives, fins i tot sense cap reconeixement formal que reflecteixi aquesta realitat. En aquest sector, la disciplina ha perdut visibilitat enfront d'altres professions, ja que no s'ha dedicat prou esforç a investigar les funcions i competències de la disciplina dins d'aquest sector, la qual cosa impedeix afirmar i defensar la nostra identitat dins les entitats com a gestors, coordinadors o directors d'aquestes.

Històricament, les tasques de gestió han estat vistes com a alienes o secundàries dins del treball social, la qual cosa ha contribuït a una escassa formació específica en aquest àmbit. No obstant això, la realitat mostra que molts treballadors socials exerceixen funcions de lideratge, coordinació i administració, sovint sense el suport formal o conceptual que els permeti legitimar aquest rol.

La bibliografia especialitzada en el tercer sector d'acció social rarament inclou dades concretes sobre la presència i el paper dels professionals del treball social, la qual cosa ofereix un tractament limitat del paper que exerceixen els professionals en el si d'aquestes entitats. Els informes existents tendeixen a centrar-se en la professionalització de les entitats sense detallar-ne els perfils específics, la qual cosa invisibilitza encara més la

tasca d'aquests professionals, limitant el seu reconeixement institucional i la consolidació de la seva identitat professional.

Qüestions com el reconeixement de funcions pròpies, tasques administratives, salaris precaris o el no reconeixement de les seves funcions reals i per tant la seva categoria salarial, és una cosa palesa entre els professionals de la nostra disciplina. Els problemes de la definició de la nostra identitat i alteritat han generat estudis diversos sobre les funcions, representacions i construcció identitària de la disciplina, sense arribar, pel que sembla, a un consens general sobre aquesta. En els últims anys, l'àrea social, o les necessitats socials, estan deixant de ser parcel·la "exclusiva" dels treballadors socials, ja que altres disciplines antigues, com el dret, l'economia o altres més recents com l'educació social o l'animació sociocultural han irromput fortament en la intervenció social, i en moments de feblesa, quant a la nostra pròpia identitat com a professió, pot veure's abocada a la infravaloració o fins i tot, com aventuren alguns teòrics, a la desaparició com a professionals de referència en la gestió de programes i projectes de distribució de recursos.

És important subratllar que el treball social sorgeix com a resposta a les necessitats socials de les persones, de la mateixa manera que neixen els moviments socials que donen lloc a les entitats del TSAS. Per tant, la seva vinculació és tan estreta o més que la vinculació tradicional de la disciplina als serveis socials públics. Sempre s'ha donat més importància a l'actuació des dels serveis socials públics, entenent-nos com a "braç" inseparable d'aquest, i deixem de costat el que podem fer "des de l'altre costat". Igual que en les recents publicacions sobre els nous jaciments d'ocupació per al treball social, en què se sol incloure el tercer sector d'acció social o el treball en ONG com a "noves" oportunitats quan en realitat ja existeix una trajectòria significativa d'intervenció en aquest àmbit, on els professionals han contribuït amb assoliments importants i sostinguts. El treball social, per la seva formació i enfocament integrador, té la capacitat d'intervenir en contextos múltiples: des del familiar i grupal fins a l'organitzacional i institucional, abraçant dimensions socials, jurídiques, econòmiques, educatives i mediambientals. Aquesta versatilitat ha de ser reconeguda i posicionada estratègicament dins del tercer sector, no només com un recurs operatiu, sinó com un agent clau en la generació de benestar i transformació social.

Referències bibliogràfiques

- Agencia Nacional de Evaluación de la Calidad y Acreditación [ANECA]. (2004). *Libro blanco: Título de Grado de Trabajo Social*. ANECA.
- Aguiar Fernández, Francisco Xabier. (2006). Tercer sector: análisis, desafíos y competencias desde el trabajo social. *Acciones e investigaciones sociales*, Núm. Extra 1, 439.
- Alemán Bracho, M.^a del Carmen, i García Serrano, Mercedes. (1998). Tercer sector, buscando el equilibrio entre solidaridad y eficiencia. *Revista Alternativas: Cuadernos de Trabajo Social*, 6, 17-49.
- Ander-Egg, Ezequiel. (1989). *Introducción a la planificación estratégica*. Lumen Humanitas.
- Ander-Egg, Ezequiel. (1992). *Introducción al Trabajo Social*. Siglo XXI.
- Álvarez de Mon, Santiago; Martín Cavanna, Javier, i Martínez Sánchez, Juan Luis. (1998). *El Tercer Sector. Retos y propuestas para el próximo milenio*. Ministeri de Treball i Afers Socials.
- Ballestero Izquierdo, Alberto; Viscarret Garro, Juan Jesús, i Úriz Pemán, María Jesús. (2013). Funciones profesionales de los trabajadores sociales en España. *Cuadernos de Trabajo Social*, 26(1), 127-138. https://doi.org/10.5209/rev_CUTS.2013.v26.n1.41664
- Barbero, J. Manuel; Colom, Dolors, i Miranda, Miguel. (2002). *El trabajo social en España*. Mira Editores.
- Carreras, Ignasi, i Sureda, María. (2011). *Evolución de la "profesionalización" en las ONG. El impacto de los programas formativos*. Esade, Instituto de Innovación Social. Recuperat 14 febrer 2021, de http://itemsweb.esade.es/wi/research/iis/publicacions/2011-10-19_ProfesionalizacionONGbreve-web.pdf
- Centenero de Arce, Fatima. (2020). *El trabajador social como gestor de entidades no lucrativas* (Tesi doctoral, Universidad de Murcia). <https://dialnet.unirioja.es/servlet/tesis?codigo=291202>
- Colom, Dolors. (2012). El trabajo social generalista y el trabajo social especializado. *Revista de Treball Social*, 196, 62-76.
- Colom, Dolors, i Miranda, Miguel (Coords.). (1998). *Organizaciones de bienestar*. Mira Editores.
- Consell General del Treball Social. *Código Deontológico de Trabajo Social. Texto aprobado de forma unánime por asamblea general extraordinaria el día 9 de junio de 2012*. Recuperat 15 juliol 2025, de https://www.cgtrabajosocial.es/codigo_deontologico

- Coulshed, Victoria. (1990). *La gestión del trabajo social*. Paidós.
- Drucker, Peter. (1994). *Dirección de instituciones sin fines de lucro*. El Ateneo.
- Fantova, Fernando. (2001). *La gestión de organizaciones no lucrativas: Herramientas para la intervención social*. Editorial CCS.
- Fernández Rodríguez, Jesús, i Peñasco Velasco, Rosa. (2013). La heterogeneidad conceptual del tercer sector. *Alternativas. Cuadernos de Trabajo Social*, 20, 91-111. <https://doi.org/10.14198/ALTERN2013.20.06>
- Fundación Luis Vives. (2010). *Anuario del Tercer Sector de Acción Social en España*. Fundación Luis Vives i Caja Madrid Obra Social.
- Fundación Luis Vives. (2012). *Anuario del Tercer Sector de Acción Social en España*. Fundación Luis Vives i Caja Madrid Obra Social.
- Fundación PwC. (2013). *Estudio sobre el presente y el futuro del Tercer Sector social en un entorno de crisis*. Recuperat 15 juliol 2025, de <https://www.pwc.es/es/publicaciones/economia-social/presente-y-futuro-del-tercer-sector-social.html>
- Homs, Oriol. (2009). Una nueva generación de trabajadores sociales y un nuevo modelo de servicios sociales. *Revista de Servicios Sociales y Política Social*, 86, 11-113.
- Institut Nacional d'Estadística [INE]. (2022). *CNAE-2009*. Recuperat 15 juliol 2025, de 2025 https://www.ine.es/daco/daco42/clasificaciones/cnae09/notasex_cnae_09.pdf
- Loza Aguirre, Jesús. (1991). Definición del Sector Social y actividades que realiza. Dins Rafael de Lorenzo García, Miguel Ángel Cabra de Luna i Enrique Giménez-Reyna Rodríguez (Coords.), *Las entidades no lucrativas de carácter social y humanitario* (p. 66-75). Fundació ONCE.
- Mestres Angla, Montserrat. (1998). Trabajo Social en la atención social primaria. Dins Dolors Colom i Miguel Miranda (Coord.), *Organizaciones de bienestar* (p. 121-138). Mira Editores.
- Moix Martínez, Manuel. (1991). *Introducción al Trabajo Social*. Trivium.
- Moix Martínez, Manuel. (2006) *La práctica del Trabajo Social*. Síntesis.
- Pastor Seller, Enrique; Verde Diego, Carmen, i Lima Fernández, Ana Isabel. (2018). *El trabajo social ante los desafíos del siglo XXI desde una perspectiva iberoamericana*. Thomson Reuters Aranzadi.
- Plataforma de ONG de Acción Social. (2012). *II Plan Estratégico del Tercer Sector de Acción Social 2013-2016*. Recuperat 15 juliol 2025, de https://www.plataformaong.org/ARCHIVO/documentos/biblioteca/1366311384_090.pdf

- Plataforma de ONG de Acción Social. (2015). *El Tercer Sector de Acción Social en 2015: Impacto de la crisis*. Recuperat 15 juliol 2025, de https://www.plataformaong.org/ARCHIVO/documentos/biblioteca/resumen_ejecutivo_el_TSAS_en_2015_impacto_de_la_crisis.pdf
- Raya Díez, Esther, i Caparrós Civera, Neus (Coords.). (2016). *Emprendimiento, innovacion y RSC en trabajo social*. Grupo 5.
- Rodríguez Cabrero, Gregorio. (2013). Crisis estructural y Tercer Sector de Acción Social. *Revista Española del Tercer Sector*, 23, 17-40.
- Rodríguez Cabrero, Gregorio. (2020). El tercer sector de acción social en España: desarrollo reciente y retos de futuro. *Anales de Derecho y Discapacidad*, 5, 221-240.
- Servicio Regional de Empleo y Formación [SEF]. (2009). *El Tercer Sector y el mercado de trabajo en la región de Murcia*. Recuperat 15 juliol 2025, de [https://www.carm.es/web/pagina?IDCONTENIDO=6616&IDTIPO=246&RASTRO=c\\$m47036,5830](https://www.carm.es/web/pagina?IDCONTENIDO=6616&IDTIPO=246&RASTRO=c$m47036,5830)
- Zamanillo, Teresa, i Gaitán, Lourdes. (1991). *Para comprender el trabajo social*. Verbo Divino.

Qualitat del Servei d'Atenció Domiciliària i condicions laborals: claus des dels Serveis Socials Bàsics a la província de Barcelona

Quality of the Home Care Service and working conditions: key factors from the perspective of basic social services in the province of Barcelona

Ana Belén Murcia Jurado¹

ORCID: 0000-0002-8725-9888

Màrius Domínguez Amorós²

ORCID: 0000-0003-2225-4987

Montserrat Simó Solsona³

ORCID: 0000-0001-8389-6719

Recepció: 28/02/25. Revisió: 21/07/25. Acceptació: 23/07/25

Per citar: Murcia Jurado, Ana Belén; Domínguez Amorós, Màrius, i Simó Solsona, Montserrat (2025). Qualitat del Servei d'Atenció Domiciliària i condicions laborals: claus des dels Serveis Socials Bàsics a la província de Barcelona. *Revista de Treball Social*, 229, 37-64. <https://doi.org/10.32061/RTS2025.229.02>

Resum

El Servei d'Atenció Domiciliària (SAD) és una prestació essencial dels Serveis Socials Bàsics (SSB) a Catalunya, especialment rellevant davant l'envelliment poblacional i els processos de desinstitucionalització de les cures. La seva efectivitat està estretament vinculada a les condicions laborals de les professionals d'atenció directa, de manera que s'estableix una relació estructural entre la qualitat del servei i la qualitat de l'ocupació.

El present article⁴ analitza aquesta relació des de la perspectiva de les coordinadores del SAD, treballadores socials dels SSB a la província

1 Doctoranda del Programa en Estudis de Gènere: Cultures, Societats i Polítiques de la Universitat de Barcelona. ana.murcia7@gmail.com

2 Departament de Sociologia, Universitat de Barcelona. mariusdominguez@ub.edu

3 Departament de Sociologia, Universitat de Barcelona. msimo@ub.edu

4 Aquest article forma part d'una recerca més àmplia desenvolupada en el marc del Progra-

de Barcelona. A través d'un enfocament metodològic mixt, que combina una enquesta en línia a 79 ens locals i tres grups focals amb 24 tècniques responsables del servei, s'identifiquen els factors principals que en condicionen la qualitat.

Els resultats mostren un ampli consens tècnic respecte al fet que les condicions laborals i el conveni col·lectiu són determinants per garantir una atenció de qualitat. Així mateix, destaquen altres factors clau, com ara la modalitat de gestió del SAD i la insuficiència de personal en els SSB. Tot això reforça la necessitat de polítiques públiques que promoguin una provisió més justa i sostenible del SAD, enfortint la seva gestió tècnica i incorporant la perspectiva de gènere i la interseccionalitat com a estratègia clau.

Paraules clau: Servei d'Atenció Domiciliària, qualitat de l'ocupació, qualitat del servei, professionals d'atenció directa, província de Barcelona.

Abstract

The Home Care Service (SAD, from the Catalan) is a core provision within Basic Social Services (SSB, from the Spanish) in Catalonia, particularly relevant in the context of population ageing and the ongoing processes of deinstitutionalisation of care. Its effectiveness is closely tied to the working conditions of frontline care professionals, establishing a structural link between service quality and the quality of employment.

This article⁵ analyses that relationship from the perspective of SAD coordinators—social workers operating within the SSBs in the province of Barcelona. Using a mixed methods approach that combines an online survey of 79 local authorities and three focus groups with 24 service coordinators, the study identifies the main factors influencing service quality.

The findings reveal broad professional consensus with regard to the fact that working conditions and the applicable collective bargaining agreement are decisive for ensuring quality care. Other key factors include the management model of the SAD and staffing shortages within the SSBs. Altogether, these insights reinforce the need for public policies that promote a fairer and more sustainable model of SAD provision, strengthening

ma de Doctorat en Estudis de Gènere: Cultures, Societats i Polítiques de la Universitat de Barcelona. El treball de camp es va dur a terme el 2022, en el context d'un conveni específic de col·laboració entre la Universitat de Barcelona i la Diputació de Barcelona, com a part del projecte titulat *Cap a un nou sistema públic de cures en la comunitat (Diputació de Barcelona)*.

- 5 This article forms part of a broader research project developed within the framework of the Doctoral Programme in Gender Studies: Cultures, Societies and Policies at the University of Barcelona. The fieldwork was conducted in 2022 within the context of a specific collaboration agreement between the University of Barcelona and Barcelona Provincial Council (Diputació de Barcelona), as part of the project entitled *Towards a New Public Care System in the Community* (Diputació de Barcelona).

its technical management and incorporating gender and intersectional perspectives as core strategic approaches.

Keywords: Home Care Service, quality of employment, quality of service, frontline care professionals, province of Barcelona.

1. Introducció

A la cartera de serveis dels Serveis Socials a Catalunya, el Servei d'Atenció Domiciliària (d'ara endavant, SAD) constitueix una prestació essencial del sistema públic de serveis socials, especialment en un context d'envelliment demogràfic, feminització de les cures i transició cap a models comunitaris d'atenció. Aquesta transformació s'emmarca en una perspectiva de democratització de la cura (Ezquerria i Mansilla, 2018), que advoca per revalorar des del punt de vista social i polític els treballs de cures, superar el seu confinament a l'àmbit domèstic i fomentar models més equitatius i corresponsables pel que fa a la provisió. Des d'aquesta òptica, el SAD no ha d'entendre's únicament com un recurs tècnic, sinó com una peça clau per avançar cap a un sistema d'atenció més just i inclusiu per a les professionals d'atenció directa i les persones usuàries.

No obstant això, la qualitat del servei que es brinda està profundament lligada a les condicions laborals de les professionals d'atenció directa –treballadores familiars i auxiliars de la llar–. Les dones constitueixen la majoria del personal contractat: un 92,3% segons l'Enquesta de Població Activa (EPA) a Espanya l'any 2000 (Martínez-Buján et al., 2022), xifra que s'eleva al 97,3% a la província de Barcelona (Diputació de Barcelona, Àrea d'Igualtat i Sostenibilitat Social, 2022). Aquesta feminització, hereva de la històrica divisió sexual del treball (Comas-d'Argemir et al., 2023), no és neutra: es tradueix en ocupacions altament precaritzades, amb una remuneració baixa, un reconeixement escàs i una rotació alta (Recio et al., 2015).

A escala estatal a Espanya, el SAD és una prestació clau reconeguda per la Llei 39/2006 de promoció de l'autonomia personal i atenció a les persones en situació de dependència (LAPAD) (IMSERO, 2023) i valorada positivament per la seva capacitat d'oferir cures en l'entorn familiar per part de professionals qualificats (Franco i Ruiz, 2018). Més recentment, l'Estratègia per a un Nou Model de Cures en la Comunitat 2024-2030 proposa transformar el sistema actual, promovent un enfocament basat en drets, atenció personalitzada i sostenibilitat, amb una forta incorporació de la perspectiva de gènere i la interseccionalitat. Aquest full de ruta situa al centre la millora de les condicions laborals en el sector com a element imprescindible per garantir cures de qualitat (Ministeri de Drets Socials, Consum i Agenda 2030, 2024). No obstant això, malgrat la rellevància d'aquest sector, es continuen identificant reptes importants en termes de precarització laboral, rotació de personal alta i falta de recursos adequats per a una gestió efectiva del SAD. En un escenari global marcat per la crisi de les cures, i més recentment la COVID-19, resulta essencial avançar cap a una dignificació de les professions de cura. La millora de les condicions laborals al SAD no només contribueix a una professionalització més gran del sector, sinó també a oferir una atenció de qualitat a les persones usuàries. Des d'aquesta perspectiva, garantir una atenció digna al SAD requereix incorporar l'anàlisi de les condicions laborals com a dimensió estructural de la qualitat del servei. Aquesta relació cobra especial rellevància quan

el SAD es presta des dels ens locals sota modalitats de gestió diverses (directa, mixta o externalitzada), ja que del model de provisió es deriven qüestions tan importants com les formes d'organització de l'ocupació, la fixació de salaris, els nivells formatius, el control sobre el procés de treball o l'autonomia en el treball (Recio, 2013).

La recerca, de caràcter mixt, s'ha desenvolupat mitjançant una enquesta en línia a 79 ens locals i tres grups focals amb 24 coordinadores del SAD. Aquest article analitza, des de la mirada de les coordinadores del SAD dels SSB a la província de Barcelona –treballadores socials que exerceixen funcions de planificació, supervisió i seguiment tècnic del servei–, els factors que condicionen la qualitat del SAD pel que fa a la provisió pública local. A partir de les seves opinions i percepcions, s'examina de manera específica com es relacionen les condicions laborals de les professionals d'atenció directa amb la qualitat del servei ofert. L'objectiu principal és identificar els elements clau que incideixen en aquesta relació, com ara les condicions contractuals, el conveni col·lectiu i el model de gestió, i visibilitzar com aquestes dimensions configuren la qualitat del servei que es presta. Les coordinadores del SAD, pel seu rol estratègic en l'articulació entre polítiques, organització del treball i atenció a les persones, ofereixen un coneixement tècnic i situat que permet interpretar les tensions entre lògiques assistencials, criteris econòmics i drets socials en l'àmbit local. Això brinda a les professionals del treball social una visió global i holística de les persones i la comunitat (Alegre-Agís i Forns, 2024). A més, tal com han assenyalat Roca i Hernández (2025), el treball social se situa a la cruïlla entre el respecte al dret de les persones usuàries a decidir qui els cuida i la promoció de la igualtat de gènere. Des del seu rol professional, les treballadores socials no només gestionen recursos, sinó que també contribueixen a configurar representacions socials sobre quines persones són considerades idònies per cuidar, i com han d'organitzar-se les cures en l'entorn domiciliari. En aquest sentit, l'article contribueix a visibilitzar com les condicions laborals de les professionals d'atenció directa, lluny de ser una qüestió secundària, conformen una dimensió estructural del model d'atenció i condicionen directament la qualitat del servei ofert. Analitzar aquesta relació des de l'experiència de les coordinadores del SAD permet identificar els reptes organitzatius, contractuals i, fins i tot, polítics que han de ser abordats per garantir cures sostenibles i centrades en les persones.

2. Marc teòric. Condicions laborals i qualitat del SAD

2.1. Qualitat de l'ocupació i qualitat del servei: un vincle central

El treball de cures remunerat s'ha desenvolupat històricament en condicions de precarietat, feminització i infravaloració. Malgrat la seva institucionalització i professionalització creixents, persisteixen desigualtats estructurals que afecten tant l'estatus laboral com el reconeixement

social dels qui l'exerceixen. En el cas del SAD, aquestes condicions es reflecteixen en contractes parcials, salaris baixos, estabilitat escassa, taxes de rotació altes i una fragmentació horària que dificulta la continuïtat del servei (Recio et al., 2015). Autores com Roca (2018) han mostrat com la inserció de la cura en el mercat laboral no n'ha garantit la valoració com a professió, sinó que ha donat lloc a un procés de “precarització institucionalitzada”, on l'ocupació és formal, però persisteixen lògiques de desvaloració heretades de l'àmbit domèstic. En aquest sentit, la qualitat de l'ocupació ha d'entendre's com un component estructural de la qualitat del servei. Com assenyala Recio (2013), l'estabilitat laboral és l'únic factor que millora de manera significativa la percepció de qualitat de l'ocupació al SAD, i el seu impacte es trasllada també a la satisfacció de les persones usuàries. Aquest vincle entre qualitat de l'ocupació i qualitat del servei constitueix un eix central per a l'anàlisi del SAD des de la gestió pública, i s'ha d'incorporar com a criteri estratègic en els processos de contractació, avaluació i millora contínua del servei.

Aquesta connexió ha estat àmpliament documentada en estudis recents d'organismes internacionals. L'informe de l'OCDE *Beyond Applause?* (2023) demostra que la millora dels salaris, la formació i el reconeixement social de les professionals del sector de les cures no és només una qüestió de justícia laboral, sinó també una condició indispensable per oferir cures dignes, sostenibles i centrades en la persona. El mateix estudi adverteix que, en absència de mesures estructurals, l'escassetat de professionals en el sector pot assolir nivells insostenibles, afectant greument la qualitat assistencial. Així mateix, l'informe de l'OIT *Care at Work* (2022) sosté que la inversió en serveis de cura i en condicions laborals dignes no només promou la igualtat de gènere, sinó que repercuteix directament en l'eficiència i cobertura del sistema. Des d'aquesta perspectiva, les estratègies de millora del SAD han de considerar simultàniament el benestar de les persones usuàries i de les professionals que el fan possible, incorporant la qualitat de l'ocupació com una dimensió central del dret a la cura.

En el cas espanyol, Oliva et al. (2023) subratllen que la síndrome de la COVID-19 ha actuat com a detonant que va evidenciar la fragilitat del sistema de cures de llarga durada a Espanya. Des d'una perspectiva sindèmica –entesa com la interacció entre factors sanitaris, socials i estructurals que agreugen l'impacte en les poblacions més vulnerables (Singer, 2009)–, els autors denuncien l'escassetat estructural de personal, la precarietat laboral i la falta de coordinació entre sistemes, i proposen un model d'atenció centrat en el domicili i en la persona. Sostenen que, per avançar cap a serveis de qualitat, és imprescindible reduir la precarietat laboral en el sector, invertir en formació i acompanyament professional, i posar en valor el treball de cures, altament feminitzat i socialment desvalorat. Només així es pot transformar el model actual, fragmentat i assistencialista, cap a una atenció comunitària, integrada i basada en drets. Encara que centrat en l'àmbit residencial, l'estudi de Montserrat (2021) sobre l'impacte de la COVID-19 a les residències de gent gran a Espanya evidencia com les condicions laborals precàries –salaris baixos, rotació de personal alta

i manca de recursos– van dificultar una resposta eficaç a l'emergència sanitària. L'anàlisi mostra que aquesta fragilitat estructural no només va comprometre la seguretat i el benestar de les persones usuàries, sinó que també va posar en risc les professionals, generant situacions de sobrecàrrega física i emocional. A partir d'aquestes troballes, l'autora subratlla que, sense una millora significativa de les condicions laborals, no és possible garantir una atenció de qualitat ni construir un sistema de cures resilient i just. Aquestes conclusions, encara que referides a l'àmbit residencial, resulten extrapolables al SAD, atès que comparteixen característiques estructurals, com ara la feminització del sector, l'externalització de la gestió i la falta de reconeixement professional.

En resum, la qualitat del SAD no es pot entendre sense tenir en compte la qualitat de l'ocupació de les professionals d'atenció directa. Com planteja Barranco (2004), aquesta interrelació –qualitat de vida de les persones usuàries, qualitat tècnica del servei i qualitat de l'entorn laboral– configura una *qualitat integrada* que ha de guiar el disseny, seguiment i avaluació del servei des de la gestió pública local. En aquest context, aquesta recerca ha considerat imprescindible incorporar la perspectiva dels qui gestionen el servei des de la provisió pública. Les coordinadores del SAD ofereixen una mirada estratègica i situada sobre les condicions laborals del sector i l'impacte que tenen en la qualitat de la cura de les persones usuàries. El seu coneixement tècnic i experiència permeten comprendre com les decisions organitzatives, contractuals i polítiques incideixen en la dignitat de l'ocupació i en la qualitat del servei prestat, aportant una visió clau per repensar la provisió pública de la cura des d'una lògica de drets.

2.2. El Servei d'Atenció Domiciliària a Catalunya: marc institucional i organitzatiu

El SAD és una prestació bàsica dels Serveis Socials a Catalunya, reconeguda per la Llei 12/2007 i regulada pel Decret 142/2010 de la Cartera de Serveis Socials. El seu objectiu és atendre persones en situació de dependència i/o risc social mitjançant suports personalitzats a casa seva. A la pràctica, constitueix el segon servei amb més dotació pressupostària a les administracions locals, després de l'atenció social primària (Diputació de Barcelona, Àrea d'Igualtat i Sostenibilitat Social, 2022).

A Catalunya, el SAD s'organitza a través de les Àrees Bàsiques de Serveis Socials (d'ara endavant, ABSS), responsables de garantir-ne l'accés i la qualitat. Cada municipi o consell comarcal determina el model de gestió –directa, mixta o externalitzada–, la qual cosa genera una alta heterogeneïtat organitzativa. Aquesta diversitat incideix directament en la qualitat del servei i en les condicions laborals de les professionals que el presten. Des del punt de vista quantitatiu, el SAD ha experimentat un creixement constant. El 2021, es van prestar gairebé 9,7 milions d'hores des dels serveis socials públics, arribant a més de 78.000 persones usuàries a Catalunya. No obstant això, la intensitat horària mitjana –142 hores/any per persona– se situa per sota dels estàndards desitjables per a l'atenció a

persones amb alta dependència (Aguilar i Manzano, 2025). L'evolució del SAD ha estat marcada per la coexistència de dues lògiques: una orientada a la dependència reconeguda (SAD LAPAD) i una altra a l'atenció social preventiva (SAD Social). Aquesta dualitat ha tensat el model, generant rigideses en la gestió, fragmentació normativa i desigualtats territorials, generant importants desigualtats territorials (Diputació de Barcelona, Àrea d'Igualtat i Sostenibilitat Social, 2022). Noves propostes com el SAED –Servei d'Atenció en l'Entorn Domiciliari– o les *superilles socials* a Barcelona busquen avançar cap a un model més flexible, comunitari i centrat en la persona (Aguilar i Manzano, 2025). La província de Barcelona, amb més de 5,8 milions d'habitants distribuïts en 311 municipis i agrupats en 13 comarques i un consorci intermunicipal (IDESCAT, 2023), constitueix un entorn institucional complex i divers que condiciona tant la qualitat del servei com les condicions laborals de les professionals. Aquesta diversitat es reflecteix en els models de gestió adoptats i en la disponibilitat desigual de recursos tècnics i econòmics.

Diferents recerques han subratllat la necessitat d'una planificació més coherent i estructurada del SAD. Segons Rosetti et al. (2023), l'absència d'una teoria del canvi explícita i d'un marc comú d'objectius impedeix consolidar una política pública clara i equitativa, generant fragmentació territorial i desigualtats en la cobertura. Les autores destaquen la importància de definir amb més precisió què s'entén per cures, incorporar enfocaments comunitaris i participatius, i articular millor el SAD amb altres serveis socials i sanitaris. A més, subratllen que la millora de la qualitat del servei ha d'anar necessàriament acompanyada de millores en les condicions laborals del personal, així com de l'enfortiment dels sistemes d'informació i avaluació. La incorporació d'una perspectiva de gènere i interseccionalitat en la planificació i avaluació continua sent un desafiament pendent que condiciona l'equitat i sostenibilitat del model actual.

En aquest sentit, el treball social, lluny de ser neutre, pot contribuir a reproduir aquests estereotips de gènere si no incorpora una mirada crítica i reflexiva sobre el seu propi rol en la selecció i valoració del treball de cures. Tal com assenyalen Roca i Hernández (2025), les treballadores socials tendeixen a assumir com a naturals unes certes preferències de les persones usuàries cap a cuidadores dones, la qual cosa reforça una lògica de gènere tradicional en l'organització del servei. Davant d'aquesta situació, les autores proposen avançar cap a un model basat en l'"autonomia relacional", que reconegui la interdependència, promogui l'equitat i dignifiqui tant els qui cuiden com els qui reben cures.

Resulta, per tant, urgent repensar la provisió pública local del SAD des d'una mirada estructural que reconegui les desigualtats que travessen el treball de cures. En aquest procés, el treball social exerceix un paper estratègic no només com a gestor tècnic del servei, sinó també com a agent clau per transformar les lògiques que històricament han sostingut la precarització i feminització de la cura. En aquest sentit, incorporar una perspectiva interseccional resulta imprescindible per abordar les desigualtats que travessen el treball de cures. Tal com plantegen autores com Crenshaw

(1989), Collins (2002) o el Combahee River Collective (2014), la interseccionalitat permet entendre com s'entrecreuen diferents eixos d'opressió –com ara gènere, raça, classe, origen migratori, religió o diversitat funcional– generant realitats específiques.

3. Metodologia

Aquest article es basa en una recerca empírica de caràcter mixt, orientada a analitzar la relació entre la qualitat de l'ocupació i la qualitat del SAD, des de la perspectiva de les coordinadores del servei en els ens locals de la província de Barcelona. L'enfocament metodològic combina tècniques quantitatives i qualitatives, integrades en un disseny que afavoreix la triangulació metodològica. Tal com assenyala Sanz (2011), aquesta estratègia permet contrastar els resultats obtinguts des de diferents aproximacions, reforçant així la validesa i profunditat de l'anàlisi.

La recerca se sustenta en una epistemologia feminista que reconeix el coneixement situat i tècnic de les professionals com una font legítima per comprendre els desafiaments estructurals de la cura (Haraway, 2020). Les coordinadores del SAD, treballadores socials amb funcions de planificació, seguiment i supervisió del servei, aporten una mirada estratègica clau per interpretar com les decisions organitzatives i polítiques incideixen en la qualitat de l'ocupació i de l'atenció prestada.

La combinació de mètodes respon, per tant, a un enfocament compromès amb la producció de coneixement útil i transformador. Com planteja Mateo (2002), l'ús de metodologies mixtes facilita l'articulació entre el que és tècnic i el que és experiencial, entre el que és estructural i el que és subjectiu. Així, mentre l'enquesta permet captar tendències generals i caracteritzar la diversitat territorial, els grups focals aprofundeixen en les percepcions, tensions i propostes de millora expressades per les participants. Per garantir una cobertura territorial àmplia, les tècniques es van aplicar a través d'eines digitals, la qual cosa va afavorir la participació de municipis amb diferents capacitats organitzatives i realitats institucionals. Aquest ús de les tecnologies per a la recollida de dades respon a l'assenyalat per Díaz de Rada (2000), que subratlla els avantatges dels sistemes informatitzats en la recerca social, especialment en contextos on és necessari arribar a un col·lectiu professional ampli i divers.

El plantejament metodològic d'aquesta recerca s'emmarca així en una lògica aplicada i participativa. No es busca únicament descriure l'estat del SAD, sinó generar coneixement situat que permeti repensar els seus fonaments des d'una lògica de justícia social, equitat de gènere i enfortiment de la provisió pública. Aquesta orientació crítica i transformadora es reflecteix tant en l'objecte d'estudi com en la forma en què s'han recollit, analitzat i interpretat les dades. En coherència amb aquesta estratègia metodològica plural, la recerca es va estructurar en tres fases articulades –documental, quantitativa i qualitativa– que van permetre abordar diferents nivells del fenomen estudiat. A continuació, es presenta una

taula que mostra el disseny de la recerca, on es detallen els objectius, les tècniques utilitzades i les unitats d'anàlisi en cada fase:

Taula 1. Disseny de la investigació

Fase	Objectiu	Tècniques utilitzades	Unitat d'anàlisi
1. Anàlisi documental i contextual	Identificar els marcs legals, laborals i tècnics que configuren el SAD en el territori estudiat.	Anàlisi de normativa, plecs de condicions, convenis col·lectius i documents de planificació i avaluació.	Documentació tècnica i normativa del SAD a la província de Barcelona.
2. Fase quantitativa	Recollir dades estructurades sobre condicions laborals, qualitat de l'ocupació i estratègies de gestió des del nivell tècnic.	Una enquesta en línia.	Coordinadores del SAD dels SSB (respostes quantificades).
3. Fase qualitativa	Aprofundir en les experiències, percepcions i pràctiques de les coordinadores del SAD.	Tres grups focals.	Coordinadores del SAD dels SSB (discursos i experiències qualitatives).

Font: Elaboració pròpia.

3.1. Població objecte d'estudi, criteris d'inclusió i mostra

Per a aquesta recerca s'ha considerat com a univers de referència el conjunt de les 105 ABSS de la província de Barcelona, unitat territorial bàsica del sistema públic de serveis socials de Catalunya. Aquestes àrees, definides normativament a partir d'un mínim poblacional de 20.000 habitants (o per agrupació de municipis menors), són responsables de garantir l'accés a prestacions essencials com el SAD.

La població objecte d'estudi està composta per les coordinadores del SAD en aquestes ABSS. Principalment, es tracta de treballadores socials que desenvolupen funcions de planificació, seguiment i coordinació del servei en l'àmbit local, ja sigui en ajuntaments o consells comarcals. El seu rol resulta clau per articular les polítiques públiques amb la qualitat de l'ocupació i la qualitat del servei prestat a les persones usuàries.

La mostra final de la recerca es compon d'aquelles administracions locals que van participar voluntàriament en alguna de les fases de l'estudi, a través de les tècniques d'enquesta en línia i/o grups focals. A continuació,

es presenta un resum quantitatiu de les participants, diferenciant el tipus d'administració i la tècnica en la qual han pres part. Aquesta taula permet visualitzar el perfil institucional de la mostra, així com la seva distribució segons la grandària poblacional dels municipis i la seva modalitat de participació en la recerca.

Taula 2. Característiques de la mostra

Tipus d'administració	Nombre de participants enquesta	Nombre de participants grups focals
Consells comarcals	10	9
Mancomunitat	1	1
Ajuntament municipis < 20.000 hab.	35	8
Ajuntament municipis > 20.000 hab.	33	6
Total	79	24

Font: Elaboració pròpia.

Aquesta mostra garanteix una representació diversa en termes territorials (àmbit urbà vs. rural), institucionals (ajuntaments, consells comarcals i mancomunitats) i de models de gestió del SAD (directa, mixta i externalitzada). A més, totes les participants en els grups focals havien respost prèviament a l'enquesta, la qual cosa va permetre una triangulació metodològica entre tècniques quantitatives i qualitatives.

Per participar en l'estudi, es van establir els criteris d'inclusió següents: ser professional tècnica amb responsabilitat directa sobre la gestió del SAD en una ABSS de la província de Barcelona i estar en exercici actiu en el moment de la recollida de dades (2021-2022). Es van excloure perfils sense responsabilitat directa en la gestió del servei o que no formaven part de les estructures municipals o comarcals del SAD en els SSB de les províncies de Barcelona.

La mostra es va construir mitjançant un mostreig intencional i no probabilístic amb l'objectiu de captar la diversitat de models de gestió i tipologies institucionals. La participació va ser de caràcter voluntari i es va dur a terme a través de la xarxa tècnica de la Diputació de Barcelona (d'ara endavant, Diba), que va facilitar la convocatòria mitjançant correus institucionals enviats a les ABSS.

En coherència amb els principis ètics que regeixen aquesta recerca, i amb l'objectiu de preservar l'anonimat institucional i professional de les

participants, no s'identifiquen els municipis pel seu nom, ja que l'anàlisi no és de caràcter comparatiu territorial, sinó estructural i organitzatiu. La caracterització de la mostra es presenta de forma agregada per tipus d'administració i grandària del municipi, amb la finalitat de garantir la transparència metodològica sense comprometre'n la confidencialitat.

3.2. Instruments i tècniques de recollida de dades

La recerca ha utilitzat una combinació de tècniques quantitatives i qualitatives que permeten explorar de manera integral l'objecte d'estudi, incloent-hi tant dimensions estructurals com interpretatives. Aquesta elecció respon a l'enfocament mixt adoptat, en el qual les tècniques es conceben com a complementàries i no jeràrquiques, permetent així enriquir l'anàlisi a través de la triangulació de fonts (Sanz, 2011).

3.3. Enquesta en línia

La primera tècnica emprada va ser una enquesta estructurada en línia, dissenyada específicament per recollir informació de caràcter organitzatiu i evaluatiu sobre el SAD en les administracions locals de la província de Barcelona. L'enquesta va ser elaborada conjuntament per l'equip investigador de la Universitat de Barcelona (d'ara endavant, UB) i l'equip tècnic de la Gerència de Serveis Socials de l'Àrea de Cohesió Social, Ciutadania i Benestar de la Diba. La seva difusió es va fer mitjançant un enllaç enviat per correu electrònic a les ABSS, gestionat per la mateixa Diputació.

El qüestionari es va implementar en una plataforma digital desenvolupada per la institució provincial i va estar disponible durant tres setmanes. El disseny de l'enquesta responia a l'enfocament *Computer Assisted Personal Interviewing* (CAPI), basat en la substitució del format tradicional en paper per un sistema digital que permet recollir, sistematitzar i exportar les dades de forma més eficient (Díaz de Rada, 2000).

L'instrument constava de 50 preguntes distribuïdes en sis blocs temàtics:

1. Dades generals de l'administració local.
2. Modalitat de gestió del servei.
3. Eines de seguiment i avaluació de la qualitat.
4. Percepció de la qualitat del servei des de l'administració.
5. Condicions laborals del personal d'atenció directa.
6. Valoració global del SAD.

A més, es va oferir la possibilitat d'adjuntar documents complementaris com a memòries del servei o plecs tècnics de licitació. El temps estimat per completar l'enquesta era de 15 a 20 minuts. L'elecció d'aquesta tècnica va respondre a la necessitat de captar una visió panoràmica del SAD a la província, permetent identificar tendències, detectar diferències per tipus de municipi o gestió, i disposar d'una base estadística per a l'anàlisi comparada posterior.

3.4. Grups focals

Com a tècnica qualitativa principal, es van fer servir grups focals amb coordinadores del SAD. Aquesta metodologia es va emprar per aprofundir en les percepcions i experiències de les professionals, així com per ampliar la informació recollida prèviament mitjançant l'enquesta. Tal com assenyala Barbour (2013), els grups focals són especialment adequats quan es pretén explorar la construcció col·lectiva de significats entorn de fenòmens complexos i debatuts, com és el cas de les cures i la seva gestió pública.

La captació de participants es va dur a terme a través de la Diba, mitjançant una convocatòria enviada per correu electrònic a les ABSS. La participació va ser voluntària, i totes les persones seleccionades havien completat prèviament el qüestionari, la qual cosa va facilitar la continuïtat i la profunditat analítica. La conformació dels grups es va fer seguint un mostreig intencional que garantís diversitat territorial, institucional i de models de gestió.

Els tres grups focals es van estructurar de la manera següent:

- Grup 1: municipis amb menys de 20.000 habitants.
- Grup 2: municipis d'entre 20.000 i 70.000 habitants.
- Grup 3: consells comarcals i consorcis supramunicipals.

Les sessions van ser moderades per una investigadora de la UB i es van desenvolupar de manera telemàtica a través de la plataforma Teams. Es va utilitzar una guia semiestructurada, dissenyada prèviament, que permetia mantenir un fil conductor comú, però amb prou flexibilitat perquè les participants poguessin desenvolupar les seves idees lliurement (Krueger i Casey, 2015). L'estructura de les sessions va incloure una presentació inicial, un bloc de preguntes sobre la definició de qualitat al SAD i tres eixos principals de debat: qualitat de l'ocupació, qualitat del servei i satisfacció de les persones usuàries i les seves famílies. En la fase final, es va convidar les participants a reflexionar sobre la interrelació entre aquests conceptes i a compartir propostes de millora. Les sessions van ser gravades amb el consentiment informat de les participants i posteriorment transcrites de manera literal per analitzar-les.

3.5. Procediment d'anàlisi

En relació amb l'anàlisi quantitativa, les dades procedents de l'enquesta en línia van ser tractades mitjançant anàlisi estadística descriptiva, utilitzant fulls de càlcul i gràfics per visualitzar freqüències, percentatges i distribucions per blocs temàtics. Aquesta estratègia va permetre identificar tendències generals i detectar possibles diferències segons el tipus d'administració, la grandària poblacional del municipi o la modalitat de gestió del SAD. L'anàlisi es va organitzar conforme als sis blocs temàtics del qüestionari, facilitant una lectura comparada de dimensions com ara: contractació del servei, mecanismes d'avaluació, percepció de la qualitat, condicions laborals del personal d'atenció directa i valoració general del servei.

Quant a l'anàlisi qualitativa, les sessions dels grups focals van ser gravades (amb consentiment informat), transcrits de manera literal i posteriorment analitzades seguint un enfocament d'anàlisi temàtica inductiva (Krueger i Casey, 2015). Aquesta estratègia permet identificar patrons de significat i categories emergents directament vinculades al discurs de les participants. Durant l'anàlisi no només es van tenir en compte els continguts expressats, sinó també les dinàmiques d'interacció grupal: acords, dissensos, èmfasis col·lectius i tensions interpretatives. Seguint a Krueger i Casey (2015), aquest enfocament permet considerar els grups focals no només com una tècnica de recollida d'informació, sinó com un espai de construcció conjunta de significats. Per preservar l'anonimat de les participants, els fragments de les transcripcions es presenten codificats mitjançant un sistema alfanumèric que identifica el tipus d'administració i la grandària del municipi, seguit d'un número seqüencial. Així, s'han utilitzat les sigles M20 per a municipis de més de 20.000 habitants, M<20 per a municipis de menys de 20.000 habitants, i CC per a consells comarcals. Per exemple: (M20_03), (M<20_05) o (CC_01). Aquest sistema permet visibilitzar la diversitat de contextos sense comprometre la confidencialitat de les participants. Cal afegir que, per raons d'accessibilitat i extensió, els fragments de les transcripcions originalment en català han estat traduïts al castellà per l'equip investigador, mantenint el contingut i el to expressat per les participants. Totes dues anàlisis es van triangular amb la informació documental, afavorint una comprensió profunda del fenomen i reforçant la validesa dels resultats.

3.6. Consideracions ètiques

La recerca es va desenvolupar sota criteris ètics de confidencialitat, consentiment informat i protecció de dades, en coherència amb la normativa vigent (Reglament 2016/679, general de protecció de dades; Llei orgànica 3/2018, de protecció de dades personals i garantia dels drets digitals). En el marc del conveni signat entre la UB, la Diba i la investigadora, l'accés a les coordinadores del SAD dels SSB es va fer a través de la Diba, conforme als seus protocols institucionals. Les participants van ser informades sobre els objectius de l'estudi, les tècniques emprades i l'ús acadèmic de les dades, garantint l'anonimat i la voluntarietat en tot moment. Les gravacions dels grups focals van ser utilitzades exclusivament per a la seva transcripció i anàlisi, i posteriorment eliminades. Des d'una ètica feminista, es va prioritzar la creació d'un espai horitzontal i segur, reconeixent el saber tècnic situat de les participants com a font legítima de coneixement, en coherència amb l'enfocament crític i interseccional de l'estudi (Haraway, 2020).

4. Resultats

4.1. La qualitat del SAD des de la mirada dels Serveis Socials Bàsics

Les dades recaptades mostren un ampli consens tècnic sobre l'existència d'una relació estructural entre les condicions laborals de les professionals d'atenció directa i la qualitat del servei prestat. Aquesta interdependència constitueix l'eix central de l'anàlisi, reforçada per la percepció que l'actual marc normatiu i contractual –especialment el conveni col·lectiu i els processos de licitació– limita les possibilitats de dignificar l'ocupació i oferir una atenció centrada en la persona. Així mateix, s'identifiquen obstacles organitzatius, com l'escassa coordinació amb les entitats prestadores o la falta de personal tècnic als SSB, que dificulten l'acompanyament adequat del servei.

En termes quantitatius, les condicions laborals precàries del personal d'atenció directa són assenyalades com el principal problema pel 92,8% de les participants. El segueix el conveni col·lectiu del sector, considerat rellevant pel 87%. Un altre factor destacat és l'excés de pes del criteri econòmic en els plec de contractació, identificat pel 84,1%. Així mateix, el dèficit de coordinació entre l'entitat prestadora i els SSB té un impacte significatiu per al 82,6% de les coordinadores, i la falta de personal als SSB és esmentada com un factor limitant pel 79,7%. En conjunt, les condicions laborals i els aspectes normatius del sector són els elements que més afecten la qualitat del servei, encara que també es perceben dificultats estructurals relacionades amb la coordinació institucional i la disponibilitat de recursos humans.

Per a una presentació més clara i coherent dels resultats, aquest apartat s'estructura en tres blocs temàtics. En primer lloc, es desenvolupen en profunditat els eixos directament vinculats a la qualitat de l'ocupació:

- a) Condicions laborals precàries del personal d'atenció directa.
- b) El paper del conveni col·lectiu en la configuració de l'ocupació.
- c) Tipologia de gestió.

En segon lloc, s'exposa de forma més sintètica un conjunt de factors organitzatius i contractuals que, si bé secundaris en l'anàlisi estructural, incideixen significativament en el funcionament del servei:

- d) El pes del criteri econòmic en els processos de licitació.
- e) Dèficit de coordinació entre les entitats prestadores i els SSB.
- f) Escassetat de personal als SSB.

Finalment, es tanca l'apartat amb l'anàlisi del vincle entre la qualitat de l'ocupació i la qualitat del servei, eix transversal que articula la percepció de les coordinadores del SAD i dona sentit al conjunt de l'estudi.

Cadascun d'aquests blocs s'il·lustra amb extractes literals representatius extrets dels grups focals fets, amb l'objectiu de visibilitzar el coneixement tècnic situat de les professionals que coordinen el SAD des

de la provisió pública local, i oferir una interpretació contextualitzada dels principals reptes a què s'enfronta el servei.

4.2. Factors relacionats amb l'ocupació

a) Condicions laborals precàries del personal d'atenció directa

Un de les troballes més consistents d'aquesta recerca és que les condicions laborals de les professionals d'atenció directa són percebudes per les coordinadores del SAD com el principal obstacle per garantir un servei de qualitat. Segons els resultats de l'enquesta, el 92,8% de les participants identifica les condicions laborals com el factor més problemàtic, seguit pel conveni col·lectiu del sector.

Aquesta percepció es reforça en els grups focals, on les participants coincideixen que els salaris baixos, la parcialitat horària, la rotació constant i l'escassa valoració del treball dificulten tant l'estabilitat de l'ocupació com la continuïtat de la cura. Es considera que aquestes condicions precaritzen estructuralment el sector i impedeixen consolidar un equip professional i cohesionat.

Moltes vegades no és un problema d'actitud, sinó de condicions. Si no els dones estabilitat ni formació, és molt difícil exigir un nivell alt. (M20_03)

Des de municipis petits també es fa evident aquesta problemàtica:

Jo crec que un dels punts més febles és el tema laboral. Sous baixos, molta rotació i molt poc reconeixement. (M<20_02)

I en el cas dels consells comarcals, on el territori és més ampli i les distàncies agreugen les dificultats d'organització, s'expressa amb claredat:

Amb les noves empreses, les condicions són pitjors. Les treballadores no tenen temps de fer bé la feina, van corrent d'un domicili a un altre, i això es nota en la qualitat del servei. (CC_04)

Les participants coincideixen a afirmar que millorar les condicions laborals de les professionals d'atenció directa no és només una qüestió de justícia, sinó que també és un requisit indispensable per dignificar la cura i avançar cap a un model d'atenció més humà i centrat en les persones.

b) El paper del conveni col·lectiu en la configuració de l'ocupació

El segon factor que genera més preocupació entre les coordinadores del SAD és el marc normatiu que regula les condicions laborals de les professionals d'atenció directa. Les participants coincideixen a afirmar que el conveni col·lectiu vigent no s'ajusta a les exigències actuals del servei ni a les necessitats reals del col·lectiu, especialment pel que fa als salaris, l'estabilitat i les oportunitats de desenvolupament professional.

Les condicions laborals per a les professionals del sector de l'atenció domiciliària a Catalunya estan regulades pel *Conveni col·lectiu d'empreses d'atenció domiciliària d'aquesta comunitat autònoma*, establert per la Resolució TSF/2699/2020, de 20 d'octubre, que disposa la inscripció i publicació del conveni (codi de conveni núm. 79001525011999). Aquest conveni estableix les bases per a les condicions de treball, incloent-hi els salaris, horaris i altres aspectes clau per a la protecció de les treballadores. En el cas de les empreses l'enfocament principal de les quals no sigui el SAD, hi ha la possibilitat d'acollir-se al conveni estatal de la dependència, que regula els aspectes laborals en un marc més ampli.

Des de la seva perspectiva tècnica, els salaris baixos establerts pel conveni col·lectiu del SAD a Catalunya s'identifiquen com una de les principals causes de rotació de personal, la qual cosa incideix directament en la discontinuïtat del servei i en el minvament de la qualitat de l'atenció.

El conveni és molt baix i això provoca que hi hagi molta rotació de personal. [...] Costa molt també trobar personal i que estigui qualificat. (M20_05)

Als municipis petits, aquesta insuficiència del conveni es percep també com un obstacle per a assegurar la igualtat dins de l'equip:

Encara que treballin per al mateix servei, hi ha persones amb condicions molt diferents. Això crea malestar entre les treballadores i és difícil de gestionar. (M<20_01)

Des dels consells comarcals, on es gestionen múltiples municipis sota un mateix contracte, s'assenyala com aquestes diferències contractuals afecten l'equitat laboral:

Tenim treballadores que fan el mateix però cobren diferent. Una per conveni d'empresa, una altra per l'ajuntament... És molt difícil explicar això a l'equip. (CC_03)

En definitiva, les participants reclamen una actualització urgent del conveni col·lectiu que tingui en compte les especificitats del treball que fan aquestes professionals, la seva alta exigència física i emocional, i el seu paper fonamental en l'atenció domiciliària. Coincideixen que, sense una millora de les condicions laborals regulades per conveni, no serà possible dignificar ni professionalitzar l'ocupació en el sector de les cures.

c) Tipologies de gestió

El model de gestió del SAD emergeix com una variable estructural que incideix directament en les condicions laborals de les professionals d'atenció directa, així com en la qualitat percebuda del servei. Segons els resultats de l'estudi, la tipologia de gestió és un factor clau per determinar la qualitat de l'ocupació i, en conseqüència, del servei.

L'enquesta duta a terme als ens locals de la província de Barcelona revela un predomini clar de la gestió indirecta, adoptada pel 56,5% dels municipis. Aquest model és especialment comú en municipis de més grandària: assoleix el 72,7% en els que superen els 70.000 habitants, i el 80% en aquells entre 20.000 i 40.000. Per la seva banda, la gestió directa representa el 13% del total, amb més presència en municipis de grandària mitjana i petita (25% en municipis d'entre 40.001 i 70.000 habitants i 16,7% en els inferiors a 20.000). La gestió mixta es troba en aproximadament un terç dels municipis, i és més freqüent en localitats petites, per sota dels 20.000 habitants.

Ara bé, l'anàlisi de l'enquesta sobre el tipus de gestió que garanteix més bé la qualitat de l'ocupació revela un desfasament entre la modalitat predominant i la més valorada. Les administracions locals que gestionen directament el SAD són les que atorguen una puntuació més alta al seu model, superant àmpliament la resta. Fins i tot en les administracions que operen sota gestió indirecta, la gestió directa continua sent l'opció més ben valorada. Quant a les administracions amb gestió mixta, un 76,2% atorga una valoració positiva a la seva modalitat, reflectint una tendència semblant a la de les gestions directes. El model més mal puntuat per totes les administracions és la gestió indirecta o externalitzada. Aquestes valoracions són coherents amb les percepcions expressades en els grups focals. Les coordinadores destaquen que la gestió directa permet una proximitat institucional més gran, millors condicions laborals i més capacitat de supervisió.

Quan eren treballadors municipals, el vincle era molt més fort. Ara, amb tanta rotació, tot és més impersonal. (M<20_02)

L'empresa imposa la seva manera de fer, i nosaltres hem d'adaptar-nos. Això afecta a la qualitat, segur. (M20_03)

Hi ha molta diferència entre tenir personal propi o subcontractat. Es nota en el compromís, en la formació, en tot. (CC_03)

En síntesi, el model de gestió adoptat pels ens locals no només determina les condicions laborals, sinó també les possibilitats d'oferir un servei de qualitat, professionalitzat i centrat en la persona. Les coordinadores del SAD advoquen per avançar cap a models de gestió pública directa, o bé reforçar els mecanismes de supervisió tècnica i de coordinació institucional en els models mixtos i externalitzats, com a estratègia per dignificar l'ocupació i millorar la qualitat del servei.

4.3. Factors organitzatius i contractuals

Més enllà dels elements estructurals directament vinculats a la qualitat de l'ocupació, l'anàlisi també posa en relleu un seguit de factors organitzatius i contractuals que condicionen el funcionament del SAD en

la seva provisió pública local. Si bé aquests factors no se situen en el nucli estructural que vincula directament ocupació i qualitat del servei, sí que representen dimensions clau que limiten la capacitat dels SSB per garantir una atenció continuada, digna i centrada en la persona.

Les coordinadores del SAD coincideixen a assenyalar tres obstacles principals: el predomini del criteri econòmic en els processos de licitació, la falta de mecanismes estables de coordinació amb les entitats prestadores i l'escassetat de personal tècnic en els equips municipals. Aquests factors, en el seu conjunt, configuren un marc de gestió que dificulta l'exercici d'un control institucional efectiu i la implementació de millores sostingudes en el servei.

a) El pes del criteri econòmic en la licitació

Un dels elements més crítics identificats per les participants és la prevalença del criteri econòmic com a principal factor decisiu en l'adjudicació dels contractes del SAD. Les tècniques relaten que, malgrat els esforços per incorporar clàusules socials, formatives o de qualitat en els plecs de condicions, a la pràctica aquestes solen ser descartades pel seu elevat impacte pressupostari. La lògica del baix cost acaba imposant-se, en detriment de la qualitat de l'ocupació i del servei.

Quan presentaves un plec amb elements de qualitat, tot sortia molt car i te'l rebaixaven. (M20_04)

Aquesta situació alimenta una competència a la baixa entre empreses proveïdores, que moltes vegades prioritzen la viabilitat econòmica sobre la millora del servei. El resultat és una precarització estructural de l'ocupació, acompanyada d'una pèrdua de capacitat institucional per orientar el SAD cap a models centrats en els drets i el benestar de les persones usuàries.

b) Dèficit de coordinació entre els SSB i les entitats prestadores

Un altre dels reptes organitzatius assenyalats amb més recurrència és la falta d'una coordinació efectiva entre els SSB i les empreses adjudicatàries del SAD. Especialment en els contextos de gestió indirecta, la interlocució amb les professionals d'atenció directa és limitada i sol estar mediada per la figura de la coordinadora d'empresa. Aquesta intermediació dificulta la transmissió fluida d'informació, obstaculitza la resposta ràpida a les incidències i redueix la capacitat de l'equip tècnic municipal per intervenir de manera integral en els casos.

Ens costa molt parlar directament amb les treballadores, sempre cal passar per la coordinadora de l'empresa. (M<20_03)

A més, s'assenyala que moltes vegades la visió tècnica dels SSB –centrada en l'acompanyament social i l'atenció personalitzada– no és compartida per les empreses proveïdores, la qual cosa impedeix construir

una mirada comuna sobre les cures. Les participants reclamen la creació d'espais de supervisió i coordinació sistemàtica, que permetin enfortir el vincle entre la planificació tècnica i l'execució del servei.

c) Escassetat de personal tècnic en els SSB

Finalment, la falta de personal en els SSB es manifesta com una limitació estructural per garantir un seguiment adequat del SAD. Les coordinadores expliquen que sovint han d'assumir, a més de les seves funcions de coordinació i seguiment, tasques de caràcter econòmic, jurídic i tècnic –com ara l'elaboració de plec o l'avaluació de contractes– sense comptar amb els recursos ni la formació necessària.

Estàs sola, has de fer la part tècnica, l'econòmica... i no sempre tens la formació per a tot. (M20_06)

Aquesta sobrecàrrega de funcions impedeix desenvolupar una planificació estratègica del servei, limita la possibilitat d'implementar millores innovadores i reforça una gestió del SAD centrada en l'administració d'hores i expedients, més que en la qualitat de l'acompanyament. Aquesta situació és especialment greu en municipis petits o amb escassa dotació pressupostària, on els equips són reduïts i el marge d'actuació institucional és més limitat.

4.4. Anàlisi del vincle entre la qualitat de l'ocupació i la qualitat del servei

Un dels consensos més amplis d'aquesta recerca és el reconeixement, per part de les coordinadores del SAD, d'una relació directa i estructural entre la qualitat de l'ocupació de les professionals d'atenció directa i la qualitat del servei que reben les persones usuàries. Aquest vincle és considerat central tant en les dades quantitatives com en les aportacions qualitatives recollides.

Segons l'enquesta, el 50,7% de les participants considera que hi ha “molta” relació entre totes dues dimensions, i un 40,6% identifica una relació “bastant” significativa. Només un 5,8% creu que la relació és “poca”, i amb prou feines un 2,9% se situa en l'opció “no sap / no contesta”. Aquesta percepció també es trasllada a la valoració de l'impacte en la satisfacció de les persones usuàries, on el 89,8% de les enquestades afirma que la qualitat de l'ocupació influeix significativament.

Els grups focals reforcen de manera qualitativa aquesta correlació. Les coordinadores del SAD subratllen que condicions com l'estabilitat contractual, la formació contínua, la possibilitat de conciliació i el reconeixement professional repercuteixen directament en la capacitat de les professionals d'atenció directa per oferir una atenció personalitzada, pròxima i emocionalment significativa. La rotació freqüent, la sobrecàrrega i la falta de continuïtat generen un efecte advers tant en la confiança de les persones usuàries com en el benestar de les mateixes treballadores.

L'atenció de qualitat va més enllà de la higiene, té a veure amb el vincle. Si hi ha rotació o mala coordinació, aquest vincle es trenca. (M20_06)

Aquesta visió es repeteix en diferents contextos territorials, la qual cosa en reforça el caràcter estructural:

Quan tens una plantilla estable, es nota en tot. La persona usuària se sent més segura, i la treballadora també. És una altra manera de cuidar. (M<20_02)

Quan la treballadora està bé, ho transmet. Si està cremada, amb contractes dolents, això també ho veu la persona que rep el servei. (CC_03)

En definitiva, la relació entre la qualitat de l'ocupació i la qualitat del servei constitueix una clau interpretativa central per comprendre els reptes actuals del SAD.

5. Discussió

La discussió s'estructura entorn de cinc eixos que permeten interpretar les troballes de l'estudi en diàleg amb el marc teòric i empíric existent.

En primer lloc, el rol estratègic dels SSB i el valor del SAD com a eina d'intervenció des de la proximitat. Els SSB són el primer nivell d'intervenció amb les persones en situació de més vulnerabilitat. En aquest marc, el SAD es consolida com una eina clau del treball social per la seva capacitat d'intervenció des de la proximitat i el seu potencial transformador en termes d'autonomia i inclusió (Alegre-Agís i Forns, 2024). Les professionals que coordinen el SAD des dels SSB articulen polítiques públiques i realitats territorials, permetent identificar com els condicionants estructurals impacten tant en la qualitat del servei com en les condicions laborals del personal. Aquesta recerca parteix de la seva mirada per analitzar el vincle entre la qualitat de l'ocupació i la qualitat del servei.

En segon lloc, els factors estructurals que configuren la qualitat de l'ocupació al SAD –com ara les condicions laborals, el marc normatiu i el model de gestió– tenen un impacte directe sobre la qualitat del servei. Les coordinadores coincideixen a afirmar que sense estabilitat, formació ni reconeixement professional no es pot garantir una atenció digna i centrada en la persona, com confirmen tant les dades quantitatives com qualitatives. El model de gestió emergeix com un factor decisiu: la gestió directa s'associa a millors condicions i més supervisió tècnica des dels SSB, mentre que l'externalització –majoritària a Barcelona– tendeix a precaritzar l'ocupació i afeblir el servei, en línia amb l'assenyalat per Recio (2013). L'enfortiment del SAD requereix que les administracions inverteixin en la professionalització i reconeixement de les professionals, tradicionalment invisibilitzades i desvalorades per estructures patriarcals i capitalistes,

malgrat la seva rellevància per al benestar col·lectiu (Carrasco et al., 2011), així com en una contractació pública que prioritzi la qualitat sobre la lògica econòmica. Inici del formulari

En tercer lloc, més enllà dels factors estructurals de l'ocupació, s'identifiquen elements organitzatius i contractuals que afecten significativament la gestió quotidiana del SAD des del públic local. Les coordinadores destaquen tres obstacles principals: el pes del criteri econòmic en la licitació, la falta de coordinació amb les entitats prestadores i l'escassetat de personal tècnic als SSB. Aquest últim punt, ja assenyalat per Vallengano i Rubio-Valdehita (2018), incrementa la càrrega laboral i afecta la satisfacció professional. En conjunt, aquests factors limiten la capacitat institucional per garantir una atenció de qualitat i dificulten la consolidació d'un model centrat en la persona.

En quart lloc, es destaca la necessitat de reconèixer el SAD com una política estructural de la cura. Lluny de concebre's com un servei assistencial perifèric, el SAD ha d'integrar-se plenament en les estratègies públiques de benestar. El seu paper és especialment crucial en l'actual context d'envelliment poblacional, canvis en les estructures familiars i desinstitucionalització de les cures. Aquesta centralitat exigeix un enfocament de llarg termini que superi la lògica de l'externalització fragmentada i permeti consolidar una planificació pública coherent, eficaç i coordinada. Tal com proposen Aguilar i Manzano (2025), avançar cap a un model d'atenció veritablement públic implica superar la dispersió institucional actual mitjançant estructures de governança local que articulin polítiques socials, recursos tècnics i participació comunitària.

En cinquè lloc, es reivindica una mirada feminista, incorporant la perspectiva de gènere i la interseccionalitat al SAD, que entén la cura com una inversió social estratègica. Des d'aquesta perspectiva, les cures no només han de ser reconegudes pel seu valor social i ètic, sinó també pel seu impacte econòmic positiu, en redistribuir temps, treball i recursos en la societat. Tal com han argumentat autores de l'economia feminista, invertir en cures genera cohesió social, promou l'equitat de gènere i dinamitza l'ocupació local. En aquest sentit, com assenyalen Roca i Hernández (2025), la incorporació de la perspectiva de gènere en el treball social és essencial per reduir les desigualtats i promoure la transformació social. La interseccionalitat resulta clau per comprendre com les desigualtats de gènere s'entrellacen amb altres eixos d'opressió. Aplicat al SAD, aquest enfocament visibilitza les condicions estructurals que afecten les professionals d'atenció directa, moltes d'elles dones migrants en situació de precarietat laboral. Incorporar criteris de qualitat de l'ocupació amb enfocament de gènere i interseccionalitat és una condició essencial per garantir un servei digne.

Finalment, s'identifiquen reptes i estratègies clau per a una transformació del model del SAD. Aquesta recerca presenta una transferibilitat alta, ja que problemes com la precarietat laboral, la feminització de l'ocupació i la fragmentació en la gestió són comunes a tot l'Estat. La COVID-19 va evidenciar la falta d'institucionalització de la cura i la urgència d'enfortir

els sistemes públics (Oliva et al., 2023). Entre les estratègies prioritàries es destaquen: reforçar el rol tècnic dels SSB, millorar els marcs contractuals amb clàusules socials i reglaments específics, aplicar models com l'AICP i fomentar una digitalització inclusiva (Domingo i Zafra, 2024). Aquestes propostes s'han d'emmarcar en una planificació estratègica coherent i coordinada, superant la fragmentació actual (Aguilar i Manzano, 2025).

6. Conclusions

L'anàlisi del model actual del SAD des de la mirada de les treballadores socials dels SSB revela l'estreta relació entre les condicions laborals de les professionals d'atenció directa i la qualitat del servei. Incorporar la perspectiva de gènere i interseccionalitat permet visibilitzar com les desigualtats estructurals afecten tant els qui presten la cura com els qui el reben.

El SAD s'ha d'entendre com una política pública estructural, la qual cosa implica dignificar el treball i enfortir els sistemes públics locals per assegurar qualitat i equitat territorial. El rol estratègic dels SSB, basat en la seva proximitat territorial, és clau per a la planificació i supervisió del servei, encara que requereix recursos adequats i formació específica. És urgent superar enfocaments assistencialistes, reconeixent la cura com a inversió social que impulsa ocupació digna i cohesió comunitària. Això requereix compromís polític, marcs normatius responsables, inversió sostinguda i governança col·laborativa.

Les línies prioritàries de recerca per continuar avançant en el coneixement i la transformació del SAD inclouen anàlisis territorials amb perspectiva de gènere i interseccional, estudi de costos reals, innovació tecnològica, incorporació de veus de professionals i persones usuàries, i avaluació longitudinal de polítiques. També s'han d'explorar nous models de gestió i la inclusió de clàusules socials en la contractació pública per millorar ocupació i qualitat. Finalment, és clau centrar l'anàlisi en la qualitat de vida de les persones usuàries, atenent aspectes relacionals i afectius.

La transformació del SAD no pot recaure només en la pràctica professional o les dinàmiques locals, sinó que requereix un compromís polític, marcs normatius que promoguin la contractació pública responsable, inversions sostingudes i governança col·laborativa. Només així es garantiran drets, es dignificarà el treball de cures i es reduiran les desigualtats.

Referències bibliogràfiques

- Aguilar Hendrickson, Manuel, i Manzano Rodríguez, Miguel Ángel. (2025). Cataluña: recuperación tras la austeridad e iniciativas de innovación. Dins Miguel Laparra, Nerea Zugasti i Víctor Sánchez-Salmerón (Coords.), *La respuesta de los servicios sociales ante los nuevos riesgos de la sociedad: Un análisis desde el paradigma de la inversión social* (p. 137-160). Dykinson. <https://doi.org/10.14679/3939>
- Alegre-Agís, Elisa, i Forns i Fernández, Maria Victoria. (2024). Problemàtica dels Serveis Socials Bàsics a Catalunya. Cronificació de la pobresa: debilitats i amenaces des de la perspectiva del treball social. *Revista de Treball Social*, 226, 143-167. <https://doi.org/10.32061/RTS2024.226.06>
- Barbour, Rosaline. (2013). *Los grupos de discusión en investigación cualitativa*. Ediciones Morata.
- Barranco Expósito, Carmen. (2004). La intervención en trabajo social desde la calidad integrada. *Alternativas. Cuadernos de Trabajo Social*, 12, 79-102.
- Carrasco, Cristina; Borderías, Cristina, i Torns, Teresa (Eds.). (2011). *El trabajo de cuidados: Historia, teoría y políticas*. Los Libros de la Catarata.
- Collins, Patricia Hill. (2002). *Black feminist thought: Knowledge, consciousness, and the politics of empowerment*. Routledge.
- Comas-d'Argemir, Dolors; Sancho, Mayte, i Zalakaín, Joseba. (2023). Hacia la personalización de los cuidados y los apoyos en el marco del sistema de atención a la dependencia. *Zerbitzuan*, 79, 61-74.
- Combahee River Collective. (2014). A black feminist statement. *Women's Studies Quarterly*, 42(3/4), 271-280.
- Crenshaw, Kimberlé Williams. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A Black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1, 139-167.
- Decret 142/2010, d'11 d'octubre, pel qual s'aprova la Cartera de Serveis Socials, DOGC núm. 5738 (2010).
- Díaz de Rada, Vidal. (2000). Utilización de las nuevas tecnologías para el proceso de "recogida de datos" en la investigación social mediante encuesta. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 91, 137-166.

- Diputació de Barcelona, Àrea d'Igualtat i Sostenibilitat Social. (2022). *Diagnosi dels serveis de cures d'entorn domiciliari i comunitari*. Diputació de Barcelona. https://llibreria.diba.cat/cat/llibre/diagnosi-dels-serveis-de-cures-d-entorn-domiciliari-i-comunitari_66781
- Domingo Calduch, Yolanda, i Zafra Aparici, Eva. (2024). Oportunitats i limitacions en la transformació digital dels equips d'atenció primària a Catalunya. *Revista de Treball Social*, 226, 123-142. <https://doi.org/10.32061/RTS2024.226.05>
- Ezquerria, Sandra, i Mansilla, Elba. (2018). *Economia de les cures i política municipal: cap a una democratització de la cura a la ciutat de Barcelona*. Ajuntament de Barcelona.
- Franco Rebollar, Pepa, i Ruiz, Blanca. (2018). *El trabajo de ayuda a domicilio en España*. Unión General de Trabajadores.
- Haraway, Donna. (2020). *Manifiesto ciborg*. Kaótica Libros.
- Institut d'Estadística de Catalunya [IDESCAT]. (2023). *Població per municipis i comarques*. Recuperat 30 juliol 2025, de <https://www.idescat.cat>
- Instituto de Mayores y Servicios Sociales [IMSERSO]. (2023). *Información estadística del Sistema para la Autonomía Personal y Atención a la Dependencia*. https://imserso.es/ca/detalle-actualidad/-/asset_publisher/n1oS8lWfrx6m/content/estadisticas-e-informes-en-materia-de-dependencia-a-31-de-diciembre-de-2023/20123
- Krueger, Richard. A., i Casey, Mary Anne. (2015). *Focus groups: A practical guide for applied research* (5th ed.). SAGE Publications.
- Llei 12/2007, d'11 d'octubre, de Serveis Socials, BOE núm. 266 § 19189 (2007).
- Llei 39/2006, de 14 de desembre, de promoció de l'autonomia personal i atenció a les persones en situació de dependència, BOE núm. 299 § 21990 (2006).
- Llei orgànica 3/2018, de 5 de desembre, de Protecció de Dades Personals i garantia dels drets digitals, BOE núm. 294 § 16673 (2018).
- Martínez-Buján, Raquel; Jabbaz, Marcela, i Soronellas Masdeu, Montserrat. (2022). Envejecimiento y organización social del cuidado en España: ¿En qué contexto irrumpe la covid? Dins Dolors Comas-d'Argemir i Silvia Bofill-Poch (Eds.), *Cuidar de mayores y dependientes en tiempos de la covid-19: Lo que nos ha enseñado la pandemia* (p. 37-91). Tirant Humanidades.
- Mateo Pérez, Miguel Ángel. (2002). La perspectiva cualitativa en los estudios sobre pobreza. *Empiria: Revista de Metodología de Ciencias Sociales*, 5, 69-85.

- Ministeri de Drets Socials, Consum i Agenda 2030. (2024). *Estrategia para un nuevo modelo de cuidados en la comunidad. Un proceso de desinstitucionalización 2024-2030*. Govern d'Espanya. Recuperat 30 juliol 2025, de <https://www.dsca.gob.es/sites/default/files/derechos-sociales/FSE%2B/docs/Estrategia-nuevo-modelo-cuidados.pdf>
- Montserrat Codorniu, Júlia. (2021). El impacto de la pandemia en las residencias para personas mayores y las nuevas necesidades de personal en la etapa pos-COVID. *Panorama Social*, 33, 145-162. Dialnet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=8014959>
- Oliva, Juan; Sancho Castiello, Mayte, i del Pozo-Rubio, Raúl. (2023). Sistema para la Autonomía y Atención a la Dependencia: primeros 15 años y una mirada hacia el futuro. *Gaceta Sanitaria*, 37. <https://doi.org/10.1016/j.gaceta.2022.102253>
- Organització Internacional del Treball [OIT]. (2022). *Care at Work: Investing in Care Leave and Services for a More Gender Equal World of Work*. Recuperat 30 juliol 2025, de <https://www.ilo.org/publications/care-work-investing-care-leave-and-services-more-gender-equal-world-work>
- Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic [OCDE]. (2023). *Beyond Applause? Improving Working Conditions in Long-Term Care*. Recuperat 30 juliol 2025, de https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/beyond-applause-improving-working-conditions-in-long-term-care_b605b60c-en
- Recio Cáceres, Carolina. (2013). *El empleo en el sector de atención a las personas* (Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona). <https://dialnet.unirioja.es/servlet/tesis?codigo=83376>
- Recio Cáceres, Carolina; Moreno-Colom, Sara; Borràs Català, Vicent, i Torns Martín, Teresa. (2015). La profesionalización del sector de los cuidados. *Zerbitzuan*, 60, 179-193.
- Reglament (UE) 2016/679 del Parlament Europeu i del Consell, de 27 d'abril de 2016, relatiu a la protecció de les persones físiques i pel que fa al tractament de dades personals i a la lliure circulació d'aquestes dades i pel qual es deroga la Directiva 95/46/CE (Reglament general de protecció de dades), DOUE, L 119/1 - L 119/88 (2016).
- Resolució TSF/2699/2020, de 20 d'octubre, per la qual es disposa la inscripció i la publicació del Conveni col·lectiu d'empreses d'atenció domiciliària de Catalunya (codi de conveni núm. 79001525011999), DOGC núm. 8264 (2020).
- Roca Escoda, Mireia. (2018). *La cura a Catalunya: sector ocupacional i espai de desigualtats de gènere* (Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona). <https://dialnet.unirioja.es/servlet/tesis?codigo=229349>

- Roca Escoda, Mireia, i Hernández Cordero, Ana Lucía. (2025). El desafío de la igualdad de género: perspectivas desde el Trabajo Social en los Servicios de Ayuda a Domicilio. *Cuadernos de Trabajo Social*, 38(1), 25-36. <https://dx.doi.org/10.5209/cuts.92942>
- Rosetti Maffioli, Natalia; Borrell Porta, Mireia, i López Ortells, Laura. (2023). La evaluación del Servicio de Ayuda a Domicilio en Cataluña: un análisis con métodos mixtos. *Gestión y Análisis de Políticas Públicas*, 33, 82-102. <https://doi.org/10.24965/gapp.11206>
- Sanz, Jordi. (2011). *Guia pràctica 8. La metodologia qualitativa en l'avaluació de polítiques públiques*. Institut Català d'Avaluació de Polítiques Públiques [Ivàlua]. Recuperat 30 juliol 2025, de https://ivalua.cat/sites/default/files/2019-10/11_04_2011_10_41_12_Guia8_MetodologiaQualitativa.pdf
- Singer, Merrill. (2009). *Introduction to Syndemics: A Critical Systems Approach to Public and Community Health*. Jossey-Bass.
- Vallellano, María Dolores, i Rubio-Valdehita, Susana. (2018). Carga mental y satisfacción laboral: un estudio comparativo entre trabajadores sociales, educadores sociales y profesoras de enseñanza primaria. *Ansiedad y Estrés*, 24(2-3), 119-124. Elsevier. <https://www.elsevier.es/es-revista-ansiedad-estres-242-articulo-carga-mental-satisfaccion-laboral-un-S113479371830071X>

Suïcidi consumat en la vellesa a Espanya i Catalunya: anàlisi comparativa entre factors associats i estratègies preventives. Aportacions des del treball social sanitari i forense

Death by suicide in old age in Spain and Catalonia: a comparative analysis of associated factors and preventive strategies; contributions from health and forensic social work

Cristina Anoro Lloveras¹

ORCID: 0009-0002-4519-8754

Recepció: 21/07/25. Revisió: 09/09/25. Acceptació: 30/09/25

Per citar: Anoro Lloveras, Cristina. (2025). Suïcidi consumat en la vellesa a Espanya i Catalunya: anàlisi comparativa entre factors associats i estratègies preventives. Aportacions des del treball social sanitari i forense. *Revista de Treball Social*, 229, 65-87. <https://doi.org/10.32061/RTS2025.229.03>

Resum

A Espanya, igual que a la majoria de països, les persones de més de 65 anys tenen les taxes més altes de suïcidi. Aquestes augmenten amb l'edat i són prou grans per constituir un problema social i de salut pública.

El suïcidi visible a Espanya, el que apareix a les estadístiques presentades, no és un problema menor. És la principal causa externa de mort en la població d'entre 65 i 69 anys tant a escala nacional com autonòmica.

Això és especialment important atès el continu augment de la grandària de la població anciana i especialment preocupant tenint en compte l'escassetat de dades estadístiques fiables sobre el nombre de morts per suïcidi de les persones de més de 65 anys; així com pel desconeixement absolut, estadísticament parlant, dels factors que hi incideixen.

¹ Treballadora social sanitària i forense. Gerontòloga social i criminòloga. Directora en residència de persones grans. tinaanoro@gmail.com

L'objectiu del present estudi ha estat el d'identificar els factors relacionats amb el suïcidi consumat de les persones ancianes al nostre territori. En concret, a partir de les dades oficials de l'Institut Nacional d'Estadística, s'analitzen les taxes de mortalitat per suïcidi en la població més gran de 65 anys, les causes de la mort i el mitjà emprat, així com les causes bàsiques de defunció.

Posteriorment, hem confrontat aquests resultats amb les estratègies definides en els plans actuals de prevenció del suïcidi de les administracions sanitàries. El propòsit final és el d'evidenciar si hi ha una relació coherent entre els factors vinculats al suïcidi i les accions preventives actuals.

Paraules clau: Suïcidi, vellesa, factors precipitants, plans de prevenció, accions preventives.

Abstract

In Spain, as in most countries, people over the age of 65 have the highest suicide rates. These rates increase with age and are significant enough to constitute a social and public health problem.

Visible suicides in Spain—those cases recorded in official statistics—are far from a minor issue. They represent the leading external cause of death among people aged 65 to 69, both at the national and regional levels.

This situation is particularly noteworthy given the continuous growth of the older population and is especially concerning in view of the scarcity of reliable statistical data on deaths by suicide among those over 65, as well as the almost complete lack of statistically grounded knowledge about the factors influencing such deaths.

The aim of this study is to identify the factors associated with death by suicide among older adults in our context. Specifically, drawing on official data from the National Institute of Statistics, we analyse suicide mortality rates in the population over 65, the causes of death and methods used, and the underlying causes of mortality.

We then compare these findings with the strategies set out in current suicide prevention plans of the health administrations. The ultimate goal is to determine whether there is a coherent relationship between the factors linked to suicide and the preventive actions currently being implemented.

Keywords: Suicide, old age, precipitating factors, prevention plans, preventive actions.

Introducció

Des de sempre, el concepte de suïcidi ens ha portat una sensació de profund malestar, producte del misteri que ens provoca la posada en acte de la mort personal per decisió pròpia. Aquest misteri, curiosament, necessita explicació, i dic curiosament perquè la mort, en general, no cal explicar-la, però sembla que la que és per decisió pròpia, sí (Salvarezza, 2009, p. 11).

D'aquesta manera, el suïcidi passa a ser considerat com una mort diferent.

La paraula *suïcidi* (del llatí *suicidium*) prové de la conjunció de dos vocables llatins, *sui*, 'si mateix' i *cidium*, 'matar', i és definit com "la mort voluntària d'un individu". Més determinant, el 1938 Meninger ho va definir com "l'assassinat de si mateix" (Meninger, 1938, citat per Mesones, 2014, p. 35).

La present recerca centra l'atenció en el suïcidi en la vellesa.

El concepte de vellesa pot ser entès de forma molt variable, perquè no està clar quin és l'estadi de vida en el qual s'ingressa en la vellesa. En aquest estudi es farà referència a la vellesa des d'un punt de vista cronològic, atès que a la nostra societat continua relacionant-se la vellesa amb la jubilació, 65 anys (Alvarado i Salazar, 2014).

El terme *suïcidi* incorpora diversos matisos tant a l'acte mateix com al seu resultat que generen un nodrit conjunt de termes que van apareixent al voltant del fet de llevar-se la vida: ideació suïcida, desig suïcida, comunicació suïcida, pla suïcida, gest suïcida, intent de suïcidi, suïcidi frustrat, suïcidi consumat.

En aquest estudi, ens centrarem en exclusiva a analitzar els suïcidis consumats de les persones més grans de 65 anys a Espanya i Catalunya, amb l'objectiu d'identificar els factors que hi estan relacionats.

L'Organització Mundial de la Salut (OMS) assenyala el suïcidi com "un problema multifactorial, que resulta d'una complexa interacció de factors personals, biològics, psicològics, socials, culturals i ambientals" (OMS, 2014, citat per Pla director de salut mental i addiccions, 2021, p. 16).

Malgrat això, diferents estudis, gairebé per unanimitat, relacionen el suïcidi en la vellesa amb el diagnòstic de depressió.

Paral·lelament, s'apunta al fet que més del 80% de les persones ancieanes que es van suïcidar no van rebre referència psiquiàtrica (Duckworth i McBride, 1996).

A partir de l'absència de referència psiquiàtrica, en els casos de suïcidi consumat, s'incorpora l'autòpsia psicològica com a eina prioritària que permet analitzar els perfils de les persones que moren per suïcidi (Jiménez, 2001).

El diagnòstic més freqüent és el de trastorns afectius, i entre la meitat i dos terços corresponen a trastorn depressiu (Dorpat i Ripley, 1960).

L'autòpsia psicològica és un mètode desenvolupat inicialment per intentar construir un quadre detallat de la simptomatologia de la víctima, els seus comportaments i les seves circumstàncies de vida en les setmanes

i mesos anteriors a la mort a través d'entrevistes detallades amb informants de confiança i significatius de l'entorn del suïcida.

Davant del mètode exposat, les recerques epidemiològiques mostren que l'aïllament social de les persones que se suïciden és pronunciat (Conwell i Duberstein, 1998). En conseqüència, es pot posar en evidència l'assignació del diagnòstic del mort establert a partir de la informació obtinguda per uns altres.

De la mateixa manera, s'estableix que les persones ancianes tenen un alt risc de depressió que les exposa al suïcidi i que, a més, les dones grans tenen més probabilitats d'experimentar depressió que els homes grans (Obuobi-Donkor et al., 2021), però davant d'aquesta afirmació cal afegir que el suïcidi reeixit és més comú en els homes, per la qual cosa el nivell de la càrrega de depressió en el suïcidi entre les persones ancianes sembla no estar ben abordat.

Amb tot, el suïcidi ha estat incorporat, en exclusiva, a programes de salut mental.

En aquest sentit, el 2008 el Parlament Europeu va adoptar una resolució sobre salut mental: el Pacte europeu per a la salut mental i el benestar (Comissió Europea, 2008), en el qual s'estableixen cinc àrees d'actuació, la primera de les quals és la prevenció de la depressió i el suïcidi.

Així mateix, des de l'OMS, la prevenció del suïcidi ha estat inclosa en el Pla d'acció integral sobre salut mental 2013-2030 (OMS, 2021).

En la mateixa línia, recentment a Espanya, Sanitat ha creat el Pla d'acció per a la prevenció del suïcidi 2025-2027 (Ministeri de Sanitat, Comissionat de Salut Mental, 2025) el qual s'emmarca en la continuïtat de l'Estratègia de salut mental del sistema nacional de salut 2022-2026 (Ministeri de Sanitat, 2022).

A Catalunya, el Departament de Salut ha presentat el Pla de prevenció del suïcidi 2021-2025, que es troba dins del Pla director de salut mental i addiccions (PDSMiA) (Pla director de salut mental i addiccions, 2021).

D'aquesta manera, la incorporació, en exclusiva, del suïcidi a programes de salut mental esbiaixa la multifactorialitat definida per l'OMS, patologitzant el suïcidi i dificultant l'anàlisi d'altres factors biopsicosocials que poden ser decisius, especialment per a l'àmbit del treball social.

El 1990, Heim i Lester van publicar un treball a la revista *Acta Psychiatrica Scandinavica* en el qual afirmaven que les persones ancianes deixen notes suïcides (NS) més habitualment que els altres grups d'edat (Heim i Lester, 1990, citat per Matusevich i Pérez, 2009, p. 138).

En rastrear les NS de persones de més de 65 anys, Leenaars va observar, com a patró d'anàlisi, que a les NS escrites l'ambivalència es mostra menys, ja que les seves notes són menys contradictòries, més directes i amb una explicació més clara dels motius que els van impulsar a l'acte. Aquesta troballa té conseqüències directes tant en la comprensió del suïcidi com en les estratègies d'intervenció, enfrontant-nos al fet que la majoria de les persones ancianes que fan una temptativa presenten un veritable desig de morir (Leenaars, 1992, citat per Matusevich i Pérez, 2009, p. 138).

Els grans temes que apareixen a les notes suïcides de les persones ancianes són: malaltia física, dolor crònic, discapacitat, depressió, solitud i aïllament (Matusevich i Pérez, 2009).

Mitjançant aquestes s'entén la depressió com un factor de risc, no com la causa principal per la qual les persones ancianes van decidir suïcidar-se.

Així, s'estableix la necessitat de valorar de la mateixa manera les queixes somàtiques, les limitacions funcionals i les realitats socials de les persones ancianes.

En aquest sentit, l'OMS (2024) apunta:

Moltes persones que tenen pensaments suïcides no tenen problemes de salut mental, i moltes persones amb problemes de salut mental no tenen desitjos de morir. En situacions de crisi relacionades amb el suïcidi, cal considerar molts factors subjacents i causes concomitants, com el malestar psíquic greu, el dolor crònic, una experiència de violència i els determinants socials (p. 1).

De la mateixa manera, des de l'Estratègia de salut mental 2022-2026, del sistema nacional de salut (Ministeri de Sanitat, 2022) s'indica que: "No tota conducta suïcida és expressió d'un trastorn mental" (p. 79).

I des del Pla d'acció per a la prevenció del suïcidi 2025-2027, del Ministeri de Sanitat, Comissionat de Salut Mental (2025), s'estableix: "La conducta suïcida no és una malaltia en si mateixa, sinó una manifestació d'un patiment emocional profund" (p. 12).

Finalment, des del Pla de prevenció del suïcidi 2021-2025 (Pla director de salut mental i addiccions, 2021), s'assenyala:

La conducta suïcida no sempre és atribuïble a un trastorn mental, perquè hi poden haver situacions en les quals la mort autoinfligida sigui l'objectiu d'una decisió presa després d'una reflexió lúcida i com una sortida digna davant d'una situació vital que pot ser inacceptable (p. 20).

Aquí, el PLAPRESC fa referència a les situacions de suïcidi assistit que no formen part del pla atès que, tal com es manifesta, el PLAPRESC intervé en la prevenció de qualsevol mort evitable.

En el present estudi, creiem que no totes les decisions de morir, per part d'una persona mentalment competent, poden encaixar-se en el suïcidi assistit legislat al nostre país. Entenem que gran part dels suïcidis consumats per persones mentalment competents també podrien ser evitables si coneguéssim els factors que hi incideixen.

La mortalitat evitable és entesa, per Vergara et al. (2009), com: "els casos de mort per processos que disposen de tractament o mesures de prevenció i que podrien haver-se evitat si el sistema sanitari hagués actuat correctament en tots els passos" (p. 3).

Per aquest motiu, neix aquest estudi amb l'objectiu d'identificar els factors relacionats amb el suïcidi consumat de les persones ancianes al nostre territori. En concret, a partir de les dades oficials de l'Institut

Nacional d'Estadística (INE), s'analitzen les taxes de mortalitat per suïcidi en la població més gran de 65 anys, les causes de la mort i el mitjà emprat, així com les causes bàsiques de defunció.

Posteriorment, hem confrontat aquests resultats amb les estratègies definides en els plans actuals de prevenció de suïcidi de les administracions sanitàries. El propòsit final és el d'evidenciar si hi ha una relació coherent entre els factors vinculats al suïcidi i les accions preventives.

Per acabar, hem establert noves línies de recerca vinculades al registre d'informació: motius manifestats i registrats en les últimes consultes d'Atenció Primària de Salut (APS) i factors precipitants manifestats en les notes suïcides (NS) i registrats pels Instituts de Medicina Legal i Ciències Forenses (IMLCF). Aquestes noves línies de recerca busquen registrar estadísticament el context social i sanitari de les persones ancianes mortes per suïcidi.

Finalment, hem assenyalat la necessitat de fomentar la recerca social i comunitària per part del treball social sanitari i el treball social forense amb l'objectiu de millorar l'evidència científica sobre el suïcidi en la vellesa.

Metodologia

Amb l'objectiu d'identificar els factors relacionats amb el suïcidi consumat de les persones més grans de 65 anys al nostre territori, hem analitzat l'última informació estadística sobre suïcidis a Espanya oferta per l'INE, corresponent a l'any 2023 (dades definitives).

El criteri de selecció de la mostra ha estat fixat en les persones més grans de 65 anys, residents a Espanya i, posteriorment, a Catalunya.

Hem triat la metodologia quantitativa i la tècnica de recerca estadística per poder mesurar el suïcidi en la vellesa a Espanya i Catalunya establint, quantitativament, els factors principals relacionats amb el suïcidi consumat de les persones ancianes.

Ens interessava especialment recopilar les dades estadístiques oficials, publicades per l'INE, atès que constitueixen una de les fonts d'informació més importants en el camp de la sanitat (INE, 2024).

En el procediment d'anàlisi s'ha seleccionat el registre de taxa de mortalitat per suïcidi, amb l'objectiu d'establir el nombre de morts per suïcidi de les persones ancianes, tant a escala nacional com autonòmica.

Posteriorment, s'ha analitzat el registre de defuncions per suïcidi, per dimensionar el mitjà emprat, segons sexe, de les persones ancianes.

Finalment, s'ha examinat el registre de causa bàsica per defunció (098. Suïcidi i lesions autoinfligides, establert a partir de la Classificació Internacional de Malalties (CIM-10)), per conèixer la causalitat oficial presentada.

S'han descartat els registres de suïcidis per grandària de municipi i capital de residència, els registres per mes de defunció i els registres per nacionalitat, per no aportar informació rellevant per a l'objecte d'aquesta recerca.

Els resultats han estat organitzats diferenciant: taules de taxes de mortalitat, taules de nombre de suïcidis, taules de nombre de defuncions i gràfics (a escala nacional i per comunitat autònoma).

A través del mètode de recerca descriptiu hem analitzat i interpretat com els resultats podien justificar o no les actuals estratègies de Sanitat i Salut al voltant de la prevenció del suïcidi.

Per fer-ho, des de la perspectiva del treball social, s'ha dut a terme una anàlisi de contingut dels plans de prevenció del suïcidi al nostre territori.

S'ha analitzat el Pacte europeu per a la salut mental i el benestar 2008 de la Unió Europea (Comissió Europea, 2008), el Pla d'acció integral sobre salut mental 2013-2030 (OMS, 2021), l'Estratègia de salut mental 2022-2026 (Ministeri de Sanitat, 2022), el Pla d'acció per a la prevenció del suïcidi 2025-2027 del sistema nacional de salut (SNS) (Ministeri de Sanitat, Comissionat de Salut Mental, 2025) i el Pla de prevenció del suïcidi 2021-2025 (PLAPRESC) del Departament de Salut de la Generalitat de Catalunya (Pla director de salut mental i addiccions, 2021).

L'objectiu ha estat el de conèixer el marc des d'on s'estableix el disseny dels plans de prevenció del suïcidi al nostre territori amb el qual poder confrontar les dades presentades, establint-ne l'adequació o no adequació.

Entre les dimensions d'estudi dels plans s'estableixen la fonamentació del pla i les accions i estratègies preventives del suïcidi en les persones ancianes.

En la present recerca s'han respectat els principis ètics.

S'ha presentat la informació de manera objectiva assegurant que tota la informació rellevant en la interpretació dels resultats pogués també ser accessible per als lectors (principi d'objectivitat). D'aquesta manera, s'ha garantit el principi de transparència tant en la recollida de dades com en l'anàlisi d'aquestes.

Resultats

1. Taxes de mortalitat per suïcidi, a escala estatal i autonòmica, de persones més grans de 65 anys

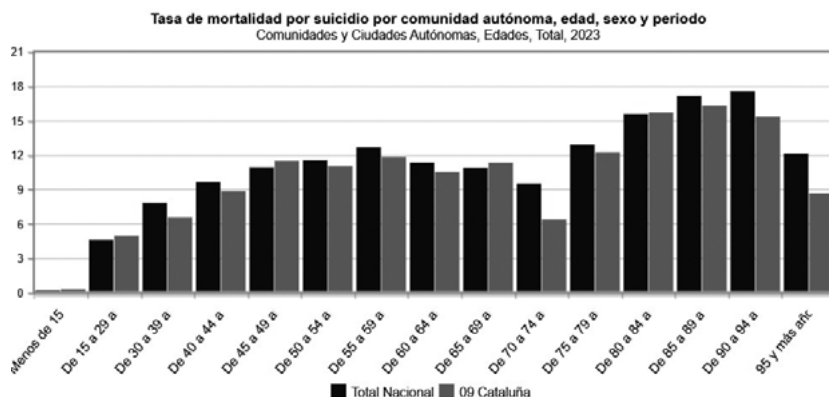
A Espanya, durant l'any 2023 es va establir una taxa mitjana anual de suïcidi, per població de 100.000, del 95,555 en la població de més grans de 65 anys i a Catalunya, durant el mateix any, la taxa mitjana anual de suïcidi va ser del 85,791 a la mateixa població (INE, 2023a).

A escala nacional, la franja d'edat més destacable, en la taxa de mortalitat per suïcidi, se situa dels 90 als 94 anys (17,500). En l'àmbit autonòmic, se situa en la franja de 85 a 89 anys (16,287).

Això implica que les taxes de mort per suïcidi de les persones ancianes se situen en les franges d'edat més avançades. Tant a escala nacional com autonòmica, les persones més grans de 65 anys representen més de

la meitat de la taxa de mortalitat per suïcidi: 53,36 en l'àmbit nacional i 56,76 en l'àmbit autonòmic (INE, 2023a).

Figura 1. Taxa de mortalitat per suïcidi per comunitat autònoma, edat, sexe i període. Unitats: tant per 100.000. Resultats nacionals i autonòmics

Quant a l'edat, cal indicar que una cosa és el volum de suïcidis produïts en una cohort d'edat (on el volum de suïcidis es concentra especialment en les edats intermèdies entre els 30 i els 60 anys) i una altra diferent és la taxa que es produeix per cada 100.000 habitants en cadascuna d'elles, on les taxes més altes corresponen a les edats més avançades.

Cal destacar que les defuncions segons la causa per 100.000 habitants ens permeten una anàlisi sintètica de la freqüència amb la qual el fenomen de la mortalitat apareix en la població.

L'any 2023 (últimes dades definitives publicades per l'INE, 2023b), es van registrar 1.231 morts per suïcidi a Espanya de persones més grans de 65 anys, 918 d'homes (74,6%) i 313 de dones (25,4%). Això implica que gairebé el 30% dels suïcidis nacionals és representat per persones més grans de 65 anys. A escala autonòmica representen el 28,4%.

En relació amb el sexe, tant a escala nacional com autonòmica, es reproduïx el patró pràcticament universal de tres morts homes per cada mort de dona (INE, 2023b).

A continuació, s'exposen els gràfics sobre la taxa de mortalitat per suïcidi, per sexe, de les persones més grans de 65 anys l'any 2023 tant a escala nacional com autonòmica.

Figura 2. Taxa de mortalitat per suïcidi per comunitat autònoma, edat, sexe i període. Unitats: tant per 100.000. Resultats nacionals

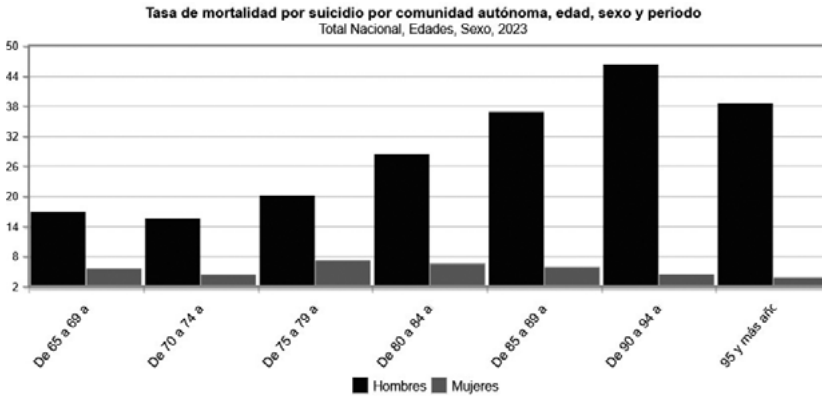
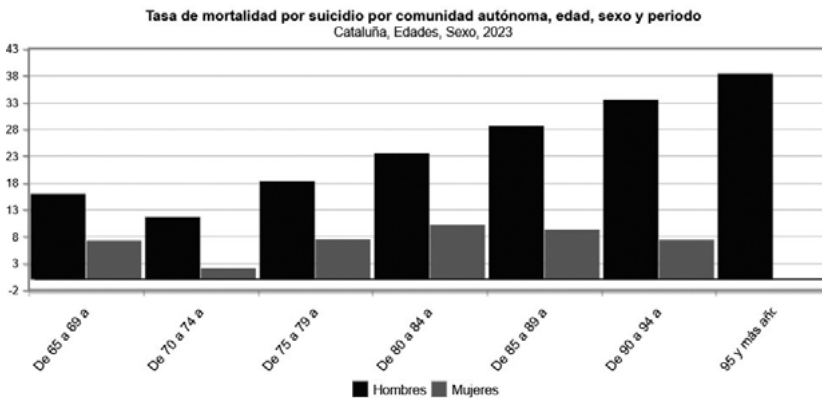

Figura 3. Taxa de mortalitat per suïcidi per comunitat autònoma, edat, sexe i període. Unitats: tant per 100.000. Resultats autonòmics

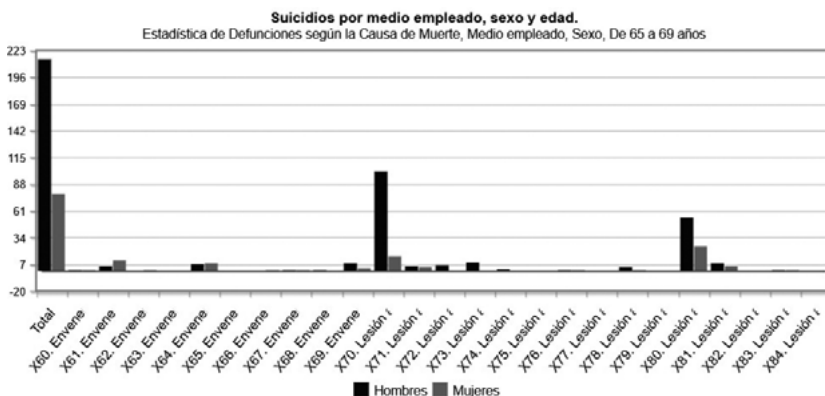
2. Registre de defuncions per suïcidi. Distribució dels suïcidis per mètode emprat, sexe i edat

En relació amb el tipus de suïcidi per mitjà emprat en les persones més grans de 65 anys, les xifres presenten resultats contundents.

El penjament o estrangulació: X70. Lesió autoinfligida intencionalment per penjament, escanyament o sufocació (CIM-10). És el mètode emprat pels homes, més grans de 65 anys, en gairebé la meitat dels casos (49,78%) en l'àmbit nacional.

Les dones més grans de 65 anys opten per la precipitació: X80. Lesió autoinfligida intencionalment en saltar des d'un lloc elevat (CIM-10) en gairebé el 40% dels casos (39,60%) en l'àmbit nacional.

Figura 4. Suïcidis per mitjà emprat, sexe i edat. Estadística de defuncions segons la causa de mort, mitjà emprat. Homes i dones. De 65 a 95 anys i més. Unitats: suïcidis. Resultats nacionals

Font: INE, 2025d.

Des de l'OMS, es recomana com a intervenció d'eficàcia demostrada restringir l'accés als mitjans utilitzats per suïcidar-se (OMS, 2025).

Aquí, cal apuntar que limitar l'accés als mitjans de suïcidi pot resultar una estratègia efectiva en altres països (on els plaguicides i armes de foc, entre altres, són usats com a mitjans), però no a Espanya, on els mitjans de suïcidi emprats pels més grans de 65 anys són, majoritàriament, el penjament i la precipitació.

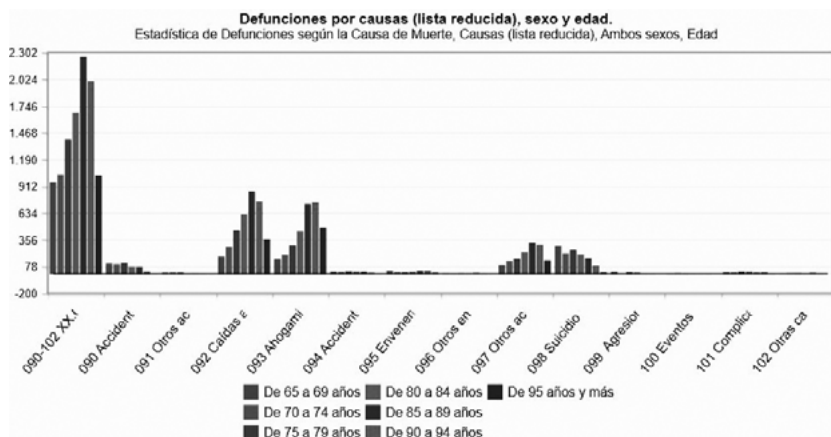
3. Registre de causa bàsica de defunció

El gràfic següent, sobre el registre de causa bàsica de defunció, ens permet veure com el suïcidi visible a Espanya, el que apareix en les estadístiques presentades, no és un problema menor. De fet, és la principal causa externa de mort en la població de 65 a 69 anys tant a escala nacional com autonòmica: 098. Suïcidi i lesions autoinfligides (CIM-10).

Fins i tot representant la primera causa externa de mort en aquesta franja d'edat, l'escassa fiabilitat de la informació estadística sobre les morts per suïcidi de les persones més grans de 65 anys es produeix de forma generalitzada; per tant, s'entén l'existència d'una subestimació de les xifres reals.

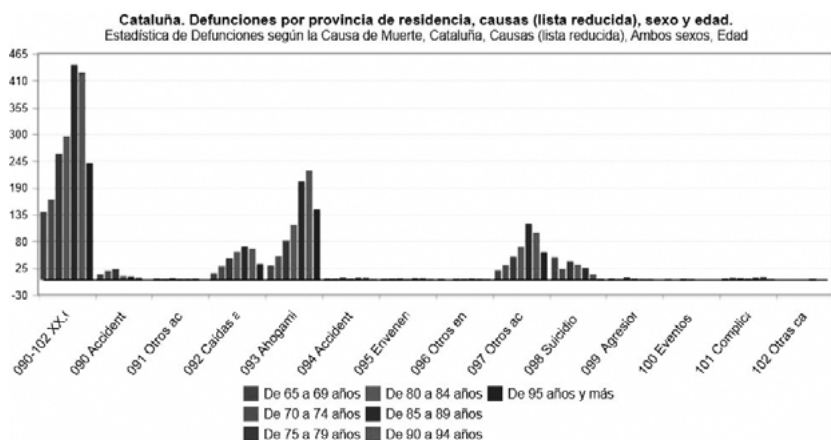
És probable que el subregistre i la classificació errònia siguin problemes més grossos per al suïcidi que per a la majoria de les altres causes de mort, perquè, en el registre de causa bàsica de defunció presentat, podem veure com són classificades les causes externes de mortalitat.

Figura 5. Causes bàsiques de defunció. Defuncions per causes (llista reduïda) i edat. Unitats: defuncions. Resultats nacionals

Font: INE, 2025e.

Figura 6. Causes bàsiques de defunció. Defuncions per causes (llista reduïda) i edat. Unitats: defuncions. Resultats autonòmics

Font: INE, 2025f.

A les causes externes de mortalitat de les persones més grans de 65 anys, es destaca:

Caigudes accidentals (092). En l'àmbit nacional, les persones més grans de 65 anys representen el 33,90% d'aquesta causa de defunció, i així s'estableix com la primera causa externa de mort de la població més gran de 65 anys. En l'àmbit autonòmic s'estableix com a tercera causa representada per un 15,88%.

Ofegament, submersió i sufocació accidentals (093). A escala nacional, aquesta causa de defunció s'estableix com la segona causa externa de mort de la població més gran de 65 anys (29,46%). A escala autonòmica, se situa en la primera causa externa de mort representada per un 42,89%.

Altres accidents (097). En l'esfera nacional, les persones més grans de 65 anys representen el 13,42% d'aquesta causa de defunció, i així s'estableix com la tercera causa externa de mort de la població més gran de 65 anys. En l'esfera autonòmica, s'estableix com la segona causa externa de mort, representada pel 22,23%.

Com a quarta causa externa de mortalitat en la població més gran de 65 anys, s'estableix el suïcidi tant a escala nacional (11,89%) com autonòmica (9,08%). Aquí, cal apuntar que, en la franja d'edat de 65 a 69 anys, el suïcidi se situa en la primera causa externa de mortalitat tant en l'àmbit nacional com autonòmic.

En totes (092, 093, 097) es presenta un factor que afavoreix que les estadístiques oficials puguin reflectir un nombre de suïcidis i taxes inferiors a les que realment es produeixen. Parlem del factor d'intencionalitat del subjecte. La dificultat d'identificar la intencionalitat d'uns certs suïcidis pot portar a subregistrar-los com a accidents.

4. Plans actuals de prevenció del suïcidi de les administracions sanitàries: estratègies i accions definides per prevenir el suïcidi en les persones grans

Figura 7. Anàlisi de contingut. Plans actuals de prevenció del suïcidi de les administracions sanitàries a Espanya i Catalunya

PLA DE PREVENCIÓ	FUNDAMENTACIÓ DEL PLA	ESTRATÈGIES I ACCIONS PREVENTIVES DEL SUÏCIDI ESPECÍFIQUES EN LA VELLESA
EUROPA		
Pacte europeu per a la salut mental i el benestar (Comissió Europea, 2008)	El Pacte es fonamenta en el nivell de salut mental i benestar de la població, atès que s'estableix com el factor clau que determina l'èxit de la UE. La població de la UE està envellint i l'envelliment pot implicar uns certs factors de risc per a la salut mental i el benestar. Els índexs de suïcidi són elevats en les persones grans.	Impulsar un envelliment saludable i actiu. Instar els que elaboren polítiques i tots els actors interessats al fet que prenguin les següents mesures relatives a la salut mental de les persones grans: - Facilitar la participació activa de les persones grans en la vida de la comunitat fomentant-ne l'activitat física i les oportunitats educacionals. - Desenvolupar esquemes de jubilació flexibles que permetin a les persones grans seguir al seu lloc de treball durant més temps ja sigui a temps complet o temps parcial. - Desenvolupar mesures per fomentar la salut mental i el benestar entre les persones grans que reben cures (mèdiques i/o socials) en l'àmbit comunitari i institucional. - Establir mesures de suport als cuidadors.
Pla d'acció integral sobre salut mental 2013-2030 (OMS, 2021)	El Pla es fonamenta en la salut mental i la necessitat d'una resposta integral i coordinada dels sectors sanitari i social dels països. La prevenció del suïcidi és una de les prioritats importants del Pla.	Estratègies de promoció i prevenció en el camp de la salut mental Accions preventives proposades per als Estats membres: Elaborar i posar en pràctica estratègies nacionals integrals de prevenció del suïcidi, parant especial atenció als col·lectius en què s'hagi detectat un risc més elevat de suïcidi, entre els quals es troben les persones grans.

Suïcidi consumat en la vellesa a Espanya i Catalunya: anàlisi comparativa entre factors associats i estratègies preventives. Aportacions des del treball social sanitari i forense

ESPANYA		
Estratègia de salut mental del sistema nacional de salut 2022-2026 (Ministeri de Sanitat, 2022)	L'estratègia es fonamenta en la millora de la salut mental de la població a través de la promoció d'un model d'atenció integral i comunitària. Es destaca el suïcidi com un dels grans reptes als quals s'enfronten els sistemes sanitaris i socials, constituint un dels problemes greus de salut pública a Espanya.	Línies estratègiques <u>Línia 3. Prevenció, detecció precoç i atenció a la conducta suïcida</u> Accions: ▪ Detectar precoçment i prevenir el risc suïcida: intervenir en col·lectius vulnerables segons les seves necessitats específiques com ara les persones grans (amb especial atenció a aquelles que es troben en una situació de solitud no desitjada). ▪ Millorar l'atenció a les persones amb risc suïcida, a través de les recomanacions següents: - IV. Desenvolupar una atenció adequada a l'edat de la població, amb la finalitat de poder abordar les especificitats que els siguin pròpies amb professionals formats. - VII. Desenvolupar i implantar protocols de prevenció en centres d'atenció a persones grans.
Pla d'acció per a la prevenció del suïcidi 2025-2027 (Ministeri de Sanitat, Comissionat de Salut Mental, 2025)	El pla es fonamenta en la necessitat de reduir i prevenir la conducta suïcida en la població a través d'accions específiques, amb particular atenció a les persones en situacions de vulnerabilitat, entre les quals es troben les persones grans.	Línies estratègiques <u>Línia 2. Sensibilització</u> Accions: ▪ 2.1. Dur a terme campanyes de sensibilització, promoció de la salut mental, conscienciació contra l'estigma i prevenció de la conducta suïcida d'àmbit estatal, parant especial atenció a les persones grans. <u>Línia 3. Prevenció en situacions de vulnerabilitat</u> Accions: ▪ 3.1. Establir mecanismes per a la identificació de persones que es troben en situació de solitud no desitjada que acudeixen al sistema sanitari, amb la finalitat de facilitar-ne la vinculació amb la xarxa comunitària. ▪ 3.2. Establir iniciatives per a la promoció d'un bon estat de salut mental des d'un enfocament comunitari en l'àmbit local, parant especial atenció a les persones grans, amb la finalitat de fomentar la vinculació amb l'entorn. <u>Línia 4. Prevenció en totes les polítiques</u> Accions: ▪ 4.13. Afavorir la implementació d'autòpsies psicològiques en col·lectius en situació de vulnerabilitat. ▪ 4.15. Implementar estratègies de treball conjunt per a la prevenció del suïcidi, a través de la coordinació sociosanitària, reforçant l'atenció integral per abordar els determinants socials que impacten en el benestar emocional. Especialment dirigit a persones grans.

CATALUNYA		
Pla de prevenció del suïcidi de Catalunya: PLAPRESC 2021-2025 (Pla director de salut mental i addiccions, 2021)	El Pla es fonamenta en la necessitat de reduir la prevalença i l'impacte de la conducta suïcida mitjançant la millora de l'accessibilitat als serveis sanitaris de la xarxa de salut mental i addiccions per a persones en situació d'elevat risc de suïcidi.	<u>Estratègies preventives prioritàries</u> Accions: ▪ Enfortir els factors protectors personals i mediambientals davant del suïcidi tenint en compte les característiques, el sexe i l'edat dels diferents grups destinataris, de manera coordinada amb el Pla interdepartamental de salut pública. (Acció 003, 2-P, PLAPRESC.) <u>Estratègies preventives no prioritàries</u> Accions: ▪ Reforçar la xarxa relacional de les persones. (Acció 020, PLAPRESC.) <u>Estratègies prioritàries de prevenció selectiva</u> (col·lectius en situació de vulnerabilitat o risc) Accions: ▪ Millorar la detecció i l'abordatge de la conducta suïcida en gent gran, persones amb malalties cròniques i discapacitats, persones amb dolor, malaltia avançada i altres persones en situació de vulnerabilitat, de forma integrada i coordinada amb els diferents àmbits i serveis implicats. (Acció 085, 22-P, PLAPRESC.)

Font: Elaboració pròpia.

Després de l'anàlisi de contingut de l'estat actual de les mesures dirigides a la contenció del suïcidi de les persones ancianes, tant a escala estatal com autonòmica a Espanya, s'assenyala com a element comú a tots els plans que el marc definitori de la contenció del suïcidi és adscrit al territori de la salut mental. Això significa que, ineludiblement, es conceptualitza el suïcidi com un problema radicat en la psicopatologia dels individus, més que com un problema social. D'aquí que se l'inclogui en polítiques i plans de salut mental (Castillo, 2022).

Hi ha una falta d'anàlisi d'aquestes polítiques per part de les ciències socials, la qual indirectament retroalimenta que no s'estigui entenent el suïcidi d'acord amb una etiologia multifactorial.

Així mateix, es destaca que, malgrat que en tots els plans analitzats les persones ancianes són considerades com a grup de vulnerabilitat particular a les quals prestar especial atenció, en cap no s'estableix una línia estratègica específica per abordar la conducta suïcida en la vellesa. Tot queda reduït a algunes accions.

Discussió

Tant a escala nacional com autonòmica, la taxa de mortalitat per suïcidi de les persones més grans de 65 anys representa més de la meitat que les morts per suïcidi en edats compreses entre els 15 i els 64 anys. Això implica que les persones ancianes tenen les taxes més altes de suïcidi i, d'acord amb el principi de racionalitat que caracteritza la gestió pública, s'estimaria que com més alta la taxa, més urgència en les mesures de contenció (Castillo, 2022).

Referent a això, l'Observatori del Suïcidi a Espanya (Fundación Española para la Prevención del Suicidio, 2022) estableix la necessitat d'elaborar una estratègia per incidir en el suïcidi de la població anciana, atès que el risc de suïcidi augmenta amb l'edat.

Tenint en compte els ràpids augments que es preveuen en la grandària de la població anciana, impulsats per l'envelliment de la cohort de població del *baby boom*, la necessitat manifestada passa a ser una urgència (Conwell et al., 2012).

L'establiment d'un pla específic per abordar el suïcidi en la vellesa (ateses les característiques d'aquest grup etari) ens permetria sortir de la situació precària actual pel que fa al coneixement dels factors que acompanyen el suïcidi en la vellesa i la manera d'abordar-lo.

El coneixement dels factors de risc i de protecció (presents en alguns dels plans actuals) és necessari, però no suficient per a un disseny efectiu d'intervencions preventives (Conwell et al., 2012), ja que, per poder dissenyar intervencions preventives cal comprendre totes les circumstàncies que no només envolten l'esdeveniment, sinó que el precipiten.

De la mateixa manera, els factors que influeixen en el suïcidi consumat poden ser diferents segons el grup d'edat que s'estudii.

En les persones ancianes, els factors precipitants solen associar-se a la soledat i canvis negatius en l'estat físic i de salut (Fundación Española para la Prevención del Suicidio, 2024), és a dir, factors socials i sanitaris.

Entenem que, si les defuncions són conseqüència d'un conjunt de causes de tipus biològic, econòmic, sanitari i social (INE, 2024), cal poder accedir-hi per analitzar-les. Això requereix, prèviament, registrar-les.

En aquest sentit, amb les defuncions de 2020 s'incorporen els Instituts de Medicina Legal i Ciències Forenses (IMLCF) al circuit d'informació, proporcionant també informació sobre la causa de mort en les defuncions amb intervenció judicial, a través d'una aplicació dissenyada per l'INE a aquest efecte. Aquestes proporcionen informació detallada i ajustada a la Classificació Internacional de Malalties (CIM-10).

Resultaria necessari que, a més del registre legal i estadístic actual, quan s'investiga la causa de mort s'incorporessin els factors que han precipitat l'acte suïcida, manifestats pels subjectes difunts, a través de les seves notes suïcides (NS). Entenem com a factors precipitants: malaltia física, dolor crònic, discapacitat, depressió, soledat i aïllament; entre altres possibles causes manifestades a les NS.

Parlem de registrar estadísticament el context social i sanitari de la persona anciana morta per suïcidi, mitjançant la categorització de conceptes que el descriguin i que van poder actuar com a estressors o precipitants.

L'Autòpsia Social (AS), com a tècnica pericial forense postmortem, ens permet dur a terme una exploració retrospectiva i indirecta (Sánchez, 2017) per posteriorment registrar el context, amb criteris i estratègies pròpies del treball social forense.

Entenem que, si el suïcidi és un problema social i sanitari, és necessari que s'incorpori el context social i sanitari en el registre de dades estadístiques oficials, publicades per l'INE, atès que constitueixen una de les fonts d'informació més importants en l'elaboració dels plans de prevenció del suïcidi.

Aplicabilitat i noves línies d'investigació

Les idees suïcides (IS), sovint anomenades pensaments suïcides, és un terme ampli que es fa servir per descriure una varietat de consideracions, desitjos i preocupacions respecte a la mort i el suïcidi.

Les idees de no voler viure més es troben en un gran nombre de persones ancianes i les seves IS resulten ser un fenomen heterogeni. Les raons acostumen a ser multifactorials i, de vegades, es remunten a molt de temps enrere en la seva biografia. Les limitacions resultants de malalties físiques, trastorns mentals i problemes socials fan una contribució important (Lindner et al., 2022).

S'apunta al fet que la majoria de les persones ancianes que se suïciden no comuniquen les seves intencions amb la mateixa freqüència amb la qual ho fan els membres d'altres grups etaris (Conwell i Duberstein, 1998). Per la qual cosa, en la vellesa, no hi ha una associació clara entre recolzar IS i intentar suïcidar-se.

L'evidència addicional de l'associació dèbil entre les IS informades i els suïcidis fatals es constata quan es comparen resultats: malgrat la baixa prevalença d'IS informades en la vellesa, tenen la taxa més alta de mort per suïcidi (Bonnie et al., 2022).

Per tant, confiar en les IS verbalitzades o informades com a porta d'entrada per avaluar el risc de suïcidi en la vellesa pot ser inadequat, especialment quan es neguen les IS (Laflamme et al., 2022).

D'altra banda, fins avui, la majoria de les recerques existents se centren en els predictors de suïcidi, com els intents de suïcides anteriors (Tang et al., 2022).

En el cas de les persones ancianes, sovint el primer intent és fatal: a causa de la letalitat dels seus mitjans, la fragilitat existent i la falta de desig o oportunitat de rescat (Gramaglia et al. 2019), per la qual cosa, en aquests casos, no es disposa de predictors de suïcidi per a aquest grup etari.

Una metaanàlisi de 44 estudis de serveis d'atenció mèdica, utilitzats per víctimes de suïcidi, va mostrar una dependència principal dels professionals d'Atenció Primària de Salut (APS) en tots els països.

Els professionals d'APS s'establien més aptes per tenir un relació amb els pacients i tenir una comprensió més completa del seu historial de salut. A més, per tenir una relació preestablerta, quan els pacients experimentaven un empitjorament de les IS o factors precipitants de la conducta suïcida, era més probable que busquessin ajuda en els professionals d'APS. Els estudis mostren que entre el 80% i el 90% dels morts per suïcidi van augmentar el contacte amb els professionals d'APS en l'any i els mesos previs al suïcidi. El 44% va tenir contacte en l'últim mes de vida (Bonnie et al., 2022).

Aleshores, si les persones ancianes que se suïciden no comuniquen les seves intencions, les dades presentades en aquests estudis poden dur-nos a pensar que l'objectiu de l'augment de contacte amb els professionals d'APS, en el cas de les persones ancianes, no és el de verbalitzar les seves IS.

Així, s'estableix una nova línia d'investigació atesa la necessitat de conèixer els motius pels quals les persones ancianes van contactar amb els professionals d'APS abans de consumir el suïcidi.

Per fer-ho, cal fer l'estudi dels motius de consulta dels subjectes difunts que, a través de la pràctica professional, van ser registrats en la història clínica.

Podem interpretar que les persones ancianes que van contactar amb l'APS van buscar atenció professional a les seves vulnerabilitats. Una interpretació que queda reforçada pel fet que la situació de vulnerabilitat, associada a les persones ancianes, es troba present en tots els plans actuals de prevenció del suïcidi analitzats.

El concepte de vulnerabilitat és entès com el conjunt de circumstàncies en les quals l'individu experimenta, en un moment específic, una o múltiples dificultats fisiològiques, psicològiques, socioeconòmiques o socials que poden interactuar per augmentar el seu risc de prendre mal o tenir problemes per enfrontar-se a aquestes dificultats que repercuteixen negativament en la seva vida (Levasseur et al., 2022).

Sabem que, en les persones ancianes, les vulnerabilitats no només responen a factors propis de l'envelliment biològic (com la deterioració física o les malalties cròniques), sinó que estan profundament influenciades per factors socials, psicològics, econòmics i ambientals. D'aquí, la necessitat que siguin analitzades des de l'APS amb una perspectiva integral de la salut, tenint en compte els condicionants socials que influeixen en la salut i en els modes d'emmalaltir i que només poden ser analitzats des del treball social sanitari (TSS).

A partir d'aquí, es proposa accedir des del TSS a les vulnerabilitats registrades en consulta per analitzar-les, a través de la tècnica d'observació documental dels registres, i establir des d'un enfocament biopsicosocial els indicadors d'alerta de les persones ancianes suïcides en el seu contacte amb l'APS.

Conclusions

Mesurar quantes persones moren cada any per suïcidi ajuda a determinar l'eficàcia dels nostres sistemes de salut i a dirigir els recursos cap on més es necessiten.

En aquest sentit, l'OMS estableix que la taxa de suïcidis és la millor opció per reflectir les millores reeixides amb els esforços de prevenció (Meta mundial 3.2., OMS, 2021).

Aquest fet confirma la situació actual: les persones ancianes tenen les taxes més altes de suïcidi i, paral·lelament, els plans actuals reflecteixen un vague esforç de prevenció del suïcidi en la vellesa.

El resultat d'aquest estudi, basat en la realitat estadística del nostre territori i contrastat amb les estratègies actuals, busca no només evidenciar la necessitat d'establir un pla específic per abordar el suïcidi en la vellesa, sinó també constatar la necessitat que sigui establert fora d'un marc, exclusiu, de salut mental.

Si el suïcidi també és un problema social cal posar en marxa plans socials, ja que, tal com s'assenyala al Pla d'acció integral sobre salut mental (OMS, 2021): "a més dels trastorns mentals hi ha molts altres factors associats al suïcidi en la vellesa i les mesures preventives no han de procedir únicament del sector de la salut, sinó que altres sectors han d'actuar també simultàniament" (p. 13).

És imprescindible fomentar la recerca social i comunitària per part del treball social forense (IMLCF) i del treballador social sanitari (APS) amb l'objectiu de millorar l'evidència científica sobre el suïcidi en la vellesa.

Hem de conèixer, des del punt de vista estadístic, el context social i sanitari de les persones ancianes mortes per suïcidi per poder incidir en els factors que hi precipiten, a través de plans de prevenció socials i sanitaris.

Referències bibliogràfiques

- Alvarado García, Alejandra M., i Salazar Maya, Ángela M. (2014). Análisis del concepto de envejecimiento. *Gerokomos*, 25(2), 5. Scielo. http://scielo.isciii.es/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1134-928X2014000200002
- Bonnie Harmer, Sara L.; Truc vi H. Duong, i Saadabadi, Abdolreza. (2022). Suicidal ideation. *National Library of Medicine*. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33351435/>
- Castillo Patton, Andy Eric. (2022). Contención del suicidio en España: evaluación del diseño de las políticas y Planes de Salud Mental de las Comunidades Autónomas. *Gestión y Análisis de Políticas Públicas*, 28, 6-26. <https://doi.org/10.24965/gapp.i28.10956>
- Comissió Europea. (2008). Pacto europeo para la salud mental y el bienestar. Recuperat 2 juny 2024, de https://health.ec.europa.eu/system/files/2016-11/mhpact_es_0.pdf
- Conwell, Yeates, i Duberstein, Paul. (1998). Age differences in behaviours leading to completed suicide. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 6(2), 122-126. ScienceDirect. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1064748112610203>
- Conwell, Yeates; Van Orden, Kimberly, i D. Caine, Eric. (2012). Suicidio en ancianos. *Psiquiatría biológica*, 19(4), 127-136. <https://doi.org/10.1016/j.psiq.2012.09.003>
- Dorpat, Theodore L., i Ripley, Herbert S. (1960). A study of Suicide in the Seattle Area. *Comprehensive Psychiatry*, 1(6), 349-356. [https://doi.org/10.1016/S0010-440X\(60\)80058-2](https://doi.org/10.1016/S0010-440X(60)80058-2)
- Duckworth, Geoffrey, i McBride, Hazel. (1996). Suicide in old age: a tragedy of neglect. *Can J Psychiatry*, 41(4), 217-222. <https://doi.org/10.1177/070674379604100405>
- Fundación Española para la Prevención del Suicidio. (2022). *Observatorio del suicidio en España. Datos definitivos España 2022*. Recuperat 2 juny 2024, de <https://www.fsme.es/observatorio-del-suicidio-2022-definitivo/>
- Fundación Española para la Prevención del Suicidio. (2024). *Curso avanzado de prevención del suicidio. Factores de riesgo, protectores y precipitantes implicados en la conducta suicida. Señales de alerta*. Curs no publicat, Fundación Salud Mental España para la prevención de los trastornos mentales y el suicidio.

Gramaglia, Carla; Calati, Raffaella, i Zeppegno, Patrizia. (2019). Rational Suicide in Late Life: A Systematic Review of the Literature. *Medicina*, 55(10), 656. <https://doi.org/10.3390/medicina55100656>

Institut Nacional d'Estadística [INE]. (2023a). *Tasa de mortalidad por suicidio por comunidad autónoma, edad, sexo y periodo. Resultados nacionales y autonómicos*. Recuperat 2 juliol 2025, de https://www.ine.es/jaxi/Datos.htm?tpx=46688#_tabs-tabla

Institut Nacional d'Estadística [INE]. (2023b). *Suicidios por medio empleado, sexo y edad. Resultados nacionales*. Recuperat 2 juliol 2025, de https://www.ine.es/jaxi/Datos.htm?tpx=72066#_tabs-tabla

Institut Nacional d'Estadística [INE]. (2024). *Metodología de la Estadística de Defunciones según la Causa de Muerte*. Recuperat 16 febrer 2024, de https://ine.es/daco/daco42/sanitarias/metodologia_00.pdf

Institut Nacional d'Estadística [INE]. (2025a, juliol 2). *Tasa de mortalidad por suicidio por comunidad autónoma, edad, sexo y periodo. Comunidades y Ciudades Autónomas, Todas las edades, Total, 2023* [Gràfic]. Recuperat 7 octubre 2025, de https://www.ine.es/jaxi/Datos.htm?tpx=46688#_tabs-grafico

Institut Nacional d'Estadística [INE]. (2025b, juliol 2). *Tasa de mortalidad por suicidio por comunidad autónoma, edad, sexo y periodo, Comunidades y Ciudades Autónomas, Todas las edades, Total, 2023* [Gràfic]. Recuperat 7 octubre 2025, de https://www.ine.es/jaxi/Datos.htm?tpx=46688#_tabs-grafico

Institut Nacional d'Estadística [INE]. (2025c, juliol 2). *Tasa de mortalidad por suicidio por comunidad autónoma, edad, sexo y periodo. Comunidades y Ciudades Autónomas, Todas las edades, Total, 2023* [Gràfic]. Recuperat 7 octubre 2025, de https://www.ine.es/jaxi/Datos.htm?tpx=46688#_tabs-grafico

Institut Nacional d'Estadística [INE] (2025d, juliol 3). *Defunciones por suicidios. Resultados nacionales. Suicidios por medio empleado, sexo y edad. Estadística de defunciones según la Causa de Muerte, Medio empleado. Ambos sexos, Todas las edades* [Gràfic]. Recuperat 7 octubre 2025, de https://www.ine.es/jaxi/Datos.htm?tpx=72066#_tabs-grafico

Institut Nacional d'Estadística [INE]. (2025e, juliol 3). *Causa básica de defunción. Resultados nacionales. Defunciones por causas (lista reducida), sexo y edad. Estadística de Defunciones según la Causa de la Muerte, Causas (lista reducida), Ambos sexos, Todas las edades* [Gràfic]. Recuperat 7 octubre 2025, de https://www.ine.es/jaxi/Datos.htm?tpx=72027#_tabs-grafico

- Institut Nacional d'Estadística [INE]. (2025f, juliol 3). *Causa básica de defunción. Resultados por comunidades y ciudades autónomas. Cataluña. Defunciones por provincia de residencia, causas (lista reducida), sexo y edad* [Gràfic]. Recuperat 7 octubre 2025, de https://www.ine.es/jaxi/Datos.htm?tpx=72047#_tabs-grafico
- Jiménez Rojas, Iván Alberto. (2001). La autopsia psicológica como instrumento de investigación. *Revista Colombiana de Psiquiatría*, 30(3), 271-276. Scielo. http://www.scielo.org.co/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0034-74502001000300006
- Laflamme, Lucia; Vaez, Marjan; Lundin, Karima, i Sengoelge, Mathilde. (2022). Prevention of suicidal behavior in older people: A systematic review of reviews. *PLoS ONE*, 17(1), e0262889. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0262889>
- Levasseur, Mélanie; Lussier-Therrien, Marika; Lee Biron, Marie; Dubois, Marie-France; Boissy, Patrick; Naud, Daniel; Dubuc, Nicole; Coallier, Jean-Claude; Calvé, Jessica, i Audet, Mélisa. (2022). Scoping study of definitions and instruments measuring vulnerability in older adults. *Journal of the American Geriatrics Society*, 70(1), 269-280. <https://doi.org/10.1111/jgs.17451>
- Lindner, Reinhard; Drinkmann, Arno; Schneider, Barbara; Sperling, Uwe, i Supprian, Tillman. (2022). Suizidalität im Alter [Suicidality in older adults]. *Z Gerontol Geriatr*, 55(2), 157-164. National Library of Medicine. Recuperat 27 octubre 2025, de <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/35217925/>
- Matusevich, Daniel, i Pérez Barrero, Sergio. (2009). *Suicidio en la vejez* (1.ª ed). Polemos.
- Mesones Peral, Jesús E. (2014). *Suicidios. Manual de prevención, intervención y postvención de la conducta suicida. El suicidio a lo largo de la historia y las culturas* (2.ª ed.). Fundación Salud Mental España.
- Ministeri de Sanitat. (2022). *Estrategia de Salud Mental del Sistema Nacional de Salud: Periodo 2022-2026*. Recuperat 2 juny 2024, de https://www.sanidad.gob.es/areas/calidadAsistencial/estrategias/saludMental/docs/Ministerio_Sanidad_Estrategia_Salud_Mental_SNS_2022_2026.pdf
- Ministeri de Sanitat, Comissionat de Salut Mental. (2025). *Plan de acción para la prevención del suicidio 2025-2027*. Recuperat 7 octubre 2025, de https://www.sanidad.gob.es/areas/calidadAsistencial/estrategias/saludMental/docs/Plan_de_accion_para_la_preencion_del_suicidio_2025_2027.pdf
- Obuobi-Donkor, Gloria; Nkire, Nnamdi, i Agyapong, Vincent. (2021). Prevalence of Major Depressive Disorder and Correlates of Thoughts

- of Death, Suicidal Behaviour, and Death by Suicide in the Geriatric Population—A General Review of Literature. *Behavioral Sciences*, 11(11), 142. <https://doi.org/10.3390/bs11110142>
- Organització Mundial de la Salut [OMS]. (2021, setembre 21). *Plan de Acción Integral sobre Salud Mental 2013-2030*. Recuperat 2 juliol 2025, de <https://www.who.int/es/publications/i/item/9789240031029>
- Organització Mundial de la Salut [OMS]. (2024, setembre 18). *Suicidio. Preguntas y respuestas*. Recuperat 7 octubre 2025, de <https://www.who.int/es/news-room/questions-and-answers/item/suicide>
- Organització Mundial de la Salut [OMS]. (2025, març 25). *Suicidio*. Recuperat 7 octubre 2025, de <https://www.who.int/es/news-room/fact-sheets/detail/suicide>
- Pla director de salut mental i addiccions (Dir. i Coord.). (2021). *Pla de prevenció del suïcidi de Catalunya 2021-2025: PLAPRESC 2021-2025*. Direcció General de Planificació en Salut. Generalitat de Catalunya, Departament de Salut. Recuperat 2 juny 2024, de https://economia.gencat.cat/web/.content/70_analisi_finances_publicues_avaluacio_politiques_publicues/informes/informe-complet-iniciativa/2021/slt-iniciativa-pla-prevencio-suicidis.pdf
- Salvarezza, Leopoldo. (2009). Prólogo. Dins Daniel Matusevich i Sergio Pérez Barrero, *Suicidio en la vejez* (p. 11). Polemos.
- Sánchez Arenas, Joaquina. (2017). Autopsia social como técnica pericial forense post mortem. Dins María Jezabel Mateos de la Calle i Laura Ponce de León Romero (Coords.), *El trabajo social en el ámbito judicial* (p. 155-174). Colegio Oficial de Trabajadores Sociales de Madrid. https://www.comtrabajosocial.com/cms/ficheros/documentos/trabajo_social_en_el_ambito_judicial.pdf
- Tang, Samantha; Reily, Natalie M.; Arena, Andrés; Batterham, Philip J.; Caelear, Alison L.; Carter, Gregorio; Mackinnon, Andrew J., i Christensen, Helen. (2022). People Who Die by Suicide Without Receiving Mental Health Services: A Systematic Review. *Frontiers in Public Health*, 9. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.736948>
- Vergara Duarte, Montse; Benach, Joan; Martínez, José Miguel; Buxó Pujolràs, Maria, i Yasui, Yutaka. (2009). La mortalidad evitable y no evitable: distribución geográfica en áreas pequeñas de España (1990-2001). *Gaceta Sanitaria*, 23(1). Scielo. https://scielo.isciii.es/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0213-91112009000100005#:~:text=La%20mortalidad%20evitable%20puede%20definirse,en%20todos%20sus%20pasos%221

Serveis socials públics. D'on venen, on són, cap on van i on volem que vagin?

Public social services: where do they come from, where are they now, where are they headed, and where do we want them to go?

Teresa García Giráldez¹

ORCID: 0000-0001-9116-821X

Luis Nogués Sáez²

ORCID: 0009-0005-9186-5695

Mercedes Muriel Saiz³

ORCID: 0000-0001-8871-9666

Recepció: 08/07/25. Revisió: 23/09/25. Acceptació: 21/10/25

Per citar: García Giráldez, Teresa; Nogués Sáez, Luis, i Muriel Saiz, Mercedes. (2025). Serveis socials públics. D'on venen, on són, cap on van i on volem que vagin? *Revista de Treball Social*, 229, 89-109. <https://doi.org/10.32061/RTS2025.229.04>

Resum

Els serveis socials han deixat de ser un espai social al marge de l'economia general per convertir-se gradualment en un sector econòmic puixant, finançat amb diners públics. En la metodologia d'aquest assaig conflueixen anàlisi documental, experiència pràctica, acadèmica i professional, de caràcter crític i amb propostes alternatives en clau de pluralitat epistemològica: reconèixer els corrents que agiten el fons i els protagonistes que les mouen –les elits i xarxes de poder associades a l'actual corporativisme clientelista i, sovint, neofilantròpic–; identificar la presència de tres enfocaments dominants en els serveis socials espanyols –socialdemòcrata, demòcrata cristià i neoliberal populista–; prendre consciència i elaborar estratègies alternatives davant l'equiparació del treball social amb les funcions de control suau de la societat; la democràcia i la participació requereixen limitar l'expansivitat de les relacions mercantils, i obrir espais per a la formació d'activitats de cooperació basades en la reciprocitat.

1 Facultat de Trabajo Social, Universidad Complutense de Madrid. matgarci@ucm.es

2 Facultat de Trabajo Social, Universidad Complutense de Madrid. lnogues@ucm.es

3 Facultat de Trabajo Social, Universidad Complutense de Madrid. mm.muriel@ucm.es

Les propostes intenten situar-se en el que es considera un treball social crític reformista.

Paraules clau: Treball social crític-reformista, capitalisme corporatiu-clientelar-neofilantròpic, democratització, sindicalització.

Abstract

Social services have ceased to be a social domain set apart from the broader economy, gradually becoming instead a dynamic economic sector financed through public funds. The methodology of this essay combines documentary analysis with critical reflection drawn from practical, academic and professional experience, and it advances alternative proposals grounded in epistemological pluralism. It seeks to recognise the forces at work and the main actors behind them; namely, the elites and power networks associated with today's clientelist and often neo-philanthropic corporatist model. The article identifies three dominant approaches within Spanish social services: the social-democratic, the Christian-democratic and the neoliberal-populist. It calls for awareness and the development of alternative strategies in response to the increasing alignment of social work with society's mechanisms of soft control. Democracy and participation require limits on the expansion of market relations and the creation of spaces that foster cooperative activities based on reciprocity. The proposals aim to position themselves within what may be defined as a reformist critical social work perspective.

Keywords: Reformist-critical social work, clientelist-neo-philanthropic-corporate capitalism, democratisation, trade unionism.

1. Metodologia

La metodologia amb la qual s'ha elaborat aquest assaig parteix de l'anàlisi d'alguns textos clàssics (Balibar, 2023; Casado, 1984; Huggan, 2009; Naredo, 2022) i altres documents en els quals s'analitzen la nostra pràctica professional, acadèmica i d'intervenció social en els serveis socials on hem exercit al llarg de la nostra vida laboral, com a treballadors mitjans (Consejo General del Trabajo Social, 2023b; Vicente et al., 2022). Té un caràcter crític, problematitza els supòsits hegemònics per comprendre de quina naturalesa són els problemes estructurals que en determinen el futur. Fa propostes alternatives en clau d'una pluralitat epistemològica, una pluralitat d'enfocaments en els serveis socials i en el treball social, que no eludeix la incorporació d'elements del materialisme marxista (interpretació econòmica de la història, el valor de la producció i la reproducció social, la lluita de classes, i la revolució científicotècnica actual).

2. El present-passat, o d'on venen

Per entendre d'on venen els serveis socials, acudim a Demetrio Casado (1984) quan assenyalava algunes de les limitacions del govern del PSOE, quan referia el fet que, als anys 80, la socialdemocràcia espanyola va adoptar aquest punt de vista; com a punt de partida va marcar els límits d'un nou sistema de protecció social i va declarar l'inici del procés de modernització dels serveis socials. Evitar qualsevol mena de referència explícita, en les primeres lleis de serveis socials, al paper central de l'Església catòlica en matèria d'assistència social i al paper incipient del mercat no canviaria la realitat de la qual formaven part i, per tant, el seu desenvolupament no seria viable sense la seva participació.

Les conseqüències d'adoptar aquest punt de partida no es van deixar esperar i aviat van sorgir importants dificultats per al desenvolupament d'un model socialdemòcrata de serveis socials. La realitat és tossuda. No es van dedicar els recursos econòmics ni administratius adequats per als objectius plantejats; l'Administració es va veure abocada a obrir el sistema a un mercat desregulat i a lliurar-se a unes organitzacions privades, com ara ONCE, Creu Roja i Càritas, en comptes d'haver desenvolupat múscul propi. Aquesta circumstància no va afavorir la realització de debats democràtics sobre el paper que havien i podien complir cadascun dels actors presents en els serveis socials: el mercat, el tercer sector i, per descomptat, l'estat. Va caldre esperar que a les lleis de tercera generació es reconegués aquesta realitat.

Uns serveis socials públics en els quals hi havia una gran distància entre els principis declaratius i el seu reconeixement com a drets subjectius. La sanitat pública universal era el model de referència; però a la pràctica han funcionat com un servei pobre per a pobres i que, en part, han servit com a justificació perquè la resta dels sistemes de protecció social no assumissin les seves responsabilitats en relació amb la pobresa

i l'exclusió. El nou "sistema" va donar continuïtat a les tasques benèfic-assistencials precedents, va continuar sent l'última xarxa que s'ocupava de manera assistencial de les necessitats dels sectors exclosos, quan fallaven els altres sistemes de protecció social; així va anar emergint com un nou sector econòmic i, per tant, com un espai de negoci important.

3. El present-present, o on són

Les recerques sobre la situació dels serveis socials són innumbrables i de gran interès; però en aquest moment partim de la recerca duta a terme pel Consejo General del Trabajo Social –anem a consultar-la– i, en concret, d'alguns aspectes que interessa ressaltar de la primera part del IV *Informe sobre los servicios sociales en España y la profesión del trabajo social* (Vicente et al., 2022). Posem l'accent en l'accelerada conversió social en un espai de negoci, la seva influència en la mercantilització de prestacions i serveis amb els consegüents processos d'externalització, precarització i desprofessionalització; i la consolidació de la feminització de les professionals de primera línia i la masculinització progressiva de la gerència. De manera simultània, destaquem l'increment de les funcions de control social, especialment, en els serveis socials públics de gestió directa; i l'heterogeneïtat de l'enfocament dels serveis socials en els diferents territoris nacionals, tema que abordem més endavant.

En els últims anys, en diferents articles (García et al., 2014; Nogués, 2021; Nogués i Martín, 2022; Nogués i García, 2023) hem analitzat el que semblava que estava tenint lloc als serveis socials. Teníem una certa sensació que les circumstàncies insuportables que envolten les polítiques socials a la Comunitat de Madrid, veritable laboratori del neoliberalisme populista, podien estar influïnt en la nostra manera d'analitzar els serveis socials; factors emocionals podien estar interferint en els nostres punts de vista; un cert monisme explicatiu i una visió pessimista i simplificada de la complexa realitat.

En articles recents i en la tasca docent quotidiana, hem tingut l'oportunitat de revisar detingudament algunes de les posicions mantingudes en els últims temps. En la revisió, reparem en algunes qüestions que anaven més enllà de l'ús del concepte de neoliberalisme; i, en prendre distància, vam ser conscients que l'expressió "capitalisme neoliberal" aplicada als serveis socials, encara que útil, no només no afavoria, sinó que podia dificultar la comprensió de la seva complexitat.

Una part del vocabulari emprat per analitzar críticament el funcionament dels serveis socials era contraproductiu i podia afavorir una curiosa passivitat en les forces que defensen uns serveis socials basats en drets. Una visió lineal, la idea que tots els països, i fins i tot totes les comunitats autònomes, segueixen uns passos inexorables cap a l'adopció de retallades socials, podia afavorir un pessimisme infundat. En realitat, no es dona una transició general (ni molt menys inevitable) cap al neoliberalisme, com tampoc assistim a l'avanç definitiu de polítiques de benestar social.

Si donem per descomptat que les polítiques socials es troben en un camí lineal i pràcticament inevitable cap a un assistencialisme, no tindrem una reflexió adequada sobre maneres possibles de promoure uns serveis socials universals. Per això, necessitem una anàlisi acurada dels casos concrets i no només de supòsits amplis sobre les “tendències globals”.

Serveixi com a exemple d'aquests problemes apuntats l'afirmació que fèiem el 2023, en referir-nos a la *metamorfosi* dels serveis socials a Espanya. Si bé té la virtut de posar el focus en la irrupció del capitalisme financer en la seva producció, afirmàvem que la deriva neoliberal orienta els serveis socials cap a un model únic homogeni, negant els altres models i actors de serveis socials amb orientacions diverses. Percebem que la caracterització dels serveis socials com un sistema orientat per un neoliberalisme governat per la tirania dels mercats no afavoria comprendre la complexitat dels diferents interessos en presència i les mesures contradictòries adoptades. S'estava invisibilitzant els veritables protagonistes del que passa: les elits i xarxes de poder associades a l'actual tirania corporativa, clientelista i, amb freqüència, neofilantròpica.

No hi ha dubte que en els serveis socials estem assistint a una incorporació progressiva de grans empreses vinculades al sector immobiliari i financer, així com fons d'inversió⁴ i ONG que podríem qualificar –diguem-ho així– de grans corporacions. El seu camp d'actuació no es redueix a prestacions, com ajuda a domicili o teleassistència, sinó també a residències de gent gran, control de la infància, salut mental, alternatives residencials per a les persones sense llar i progressiva digitalització i robotització del sector.

En relació amb les condicions de treball, no es pot entendre la precarització de la provisió de serveis, l'estandardització de la intervenció social, la fragmentació de la intervenció i la pèrdua d'autonomia del professional sense tenir en compte que resulta consubstancial amb el caràcter de la producció de mercaderies i amb l'objectiu principal del capital de maximitzar els beneficis; sense oblidar tampoc l'articulació actual entre el patriarcat i la superexplotació de la dona, de manera especial en les funcions de cures.

És, doncs, important rastrejar fins a quin punt aquest tipus de racionalitat econòmica s'ha convertit en la racionalitat rectora de la política social, donant així una nova forma i orientació a l'estat, però també governant els subjectes mateixos i les diferents institucions implicades: fundacions, associacions, ONG, etc., i als mateixos usuaris, als quals es converteix, en uns casos, en matèria primera per a la producció de mercaderia i, en d'altres, en el consumidor final.

Els serveis socials van deixar de ser un espai social al marge de l'economia general, un sector residual; progressivament s'han anat convertint en un sector econòmic puixant, finançat amb diners públics, amb les seves especificitats sí, però travessat, com el conjunt de l'economia

⁴ ACS amb la seva secció de negoci CLECE, Grupo 5, Ballesol, Domus Vi, Orpea, Korian Copfin, QUAVITAE, CAIXA, Techo Hogar, etc.

capitalista, per dinàmiques comunes. Per comprendre el que està tenint lloc a la superfície és necessari reconèixer aquesta mar de fons.

En aquestes circumstàncies, és necessari incorporar en les nostres anàlisis conceptes i categories que ens permetin comprendre els corrents que estan marcant el desenvolupament dels serveis socials. En el seu moment vam optar per la caracterització de capitalisme neoliberal, decisió que, si bé va ser útil per situar-nos en un camp crític, aviat vam descobrir que no ens permetia comprendre els serveis socials en tota la seva complexitat.

A propòsit d'aquesta qüestió, José Manuel Naredo, al seu darrer llibre (2022), es fa aquesta pregunta:

Pressuposant que en el món impera això que de manera genèrica en diem capitalisme, s'obre la qüestió següent: vivim sota un capitalisme neoliberal, governat per la tirania dels mercats, o sota un capitalisme clientelista governat per les elits i xarxes de poder associades a una tirania corporativa? (p.185).

La resposta que dona⁵ ens resulta convincent per entendre els processos que permeen els serveis socials:

Més que interpretar la història com la successió de modes de producció, seria millor fer-ho com l'evolució de modes de dominació o d'adquisició de riquesa que, lluny de succeir-se, s'han anat mudant i solapant. La qual cosa planteja dubtes sobre si podem definir bé la societat actual amb un terme tan simple com el de capitalisme neoliberal, quan la veritat és que se solapen diversos modes de dominació i explotació (p. 129).

Havent viscut 40 anys a les casetes dels serveis socials, ens identifiquem amb la descripció que apuntàvem ja en un editorial de *Cuadernos de Trabajo Social* (Nogués i Cabrera, 2017) sobre el que passava als serveis socials, que més o menys venia a dir: el poder, lluny d'estar concentrat i localitzat en pocs despatxos, s'estén per tot el cos social que conformen el mercat, l'estat i el tercer sector, amb xarxes i relacions no només de classe, sinó també clientelistes, patriarcals, racials, i de dependència econòmica i disciplinària diversa que se solapen les unes amb les altres per mantenir la coneguda servitud voluntària que muda i es reacomoda als canvis.

Com a resultat, ens trobem amb una piràmide de dominació en la qual funciona el càlcul interessat, i les relacions clientelistes (i caciquils) permeen tot el cos social i nien en diferents organitzacions: universitats públiques i privades, col·legis professionals, tercer sector, Administració pública; relacions laborals dependents que comporten relacions de poder desequilibrades, que aconsegueixen un grau de pressió molt diferent sobre les persones i en coarten, en més o menys grau, la llibertat.

5 Aquesta resposta ens porta a la memòria un vell article de Manuel Aguilar, titulat "La huella de la beneficencia en los Servicios Sociales" (2010).

Aquesta mirada permet superar el discurs crític habitual que sol presentar enfrontat el que és públic amb el que és privat, com si de conjunts-disjunts es tractés, desdibuixant la interpenetració existent entre poder econòmic i gestió política, així com l'actual connivència entre el que és públic i el que és privat, entre polítics i empresaris..., o entre ONG i empreses.

Aquesta visió complexa dels corrents de fons permet entendre l'existència de punts en comú en les diferents organitzacions polítiques, situades a l'esquerra i a la dreta, però sense haver de negar les diferències existents entre orientacions en la política social, podent reconèixer com injecten un caràcter diferencial a l'Administració central, a les autonòmiques i locals i, per descomptat, a la contradictòria Unió Europea.

En el seu moment ens vam atrevir a identificar la presència de tres enfocaments dominants en els serveis socials espanyols: socialdemòcrata, demòcrata cristià i neoliberal populista.

- Un enfocament socialdemòcrata que proposa uns serveis socials públics universals, que intenta excloure de l'àmbit del mercat i desmercantilitzar unes certes prestacions i serveis per donar forma a un espai social.
- Un enfocament demòcrata cristià amb una visió de convivència harmònica de classes i una cohesió social que impulsa el desenvolupament econòmic, amb un sector públic que comparteix la seva responsabilitat amb la iniciativa social privada i, en menys grau, també amb el mercat.
- Un enfocament de caràcter neoliberal que s'inclina per propostes residualistes en el qual les necessitats es mercantilitzen i les prestacions i serveis són béns que es compren i es venen; per tant, els serveis socials s'insereixen en l'àmbit de les relacions econòmiques capitalistes. Àmbit en el qual exerceixen un paper creixent la provisió privada i un estat que proposa fer-se càrrec dels pobres amb un plantejament benèfic-assistencial.

Troblem en Fernando Fantova (2023) una formalització de les dues opcions principals contraposades que, al seu judici, tenen avui els serveis socials i que, en part, concreten els enfocaments referits:

- Retrocedir per ocupar-se globalment de situacions i problemàtiques que no encaixen en els marcs i modes de vida majoritaris en la societat i intentar ajudar perquè encaixin (per exemple, situacions de discapacitat mentre s'entén que representen o generen exclusió).
- Avançar per ser precisament serveis per a totes les persones (com a sistema universal) proveïdors i organitzadors de les cures quotidianes i suports comunitaris que qualsevol persona (que totes les persones) pot (poden) necessitar en diferents moments de la seva vida (i responsables de les corresponents intervencions preventives).

Considerem important aturar-nos en aquestes consideracions de caràcter estructural, perquè, des dels llocs assignats socialment, no és fàcil per al treball social percebre les tendències dominants; però és necessari reconèixer-ne l'existència i la influència tant en les qüestions més conjunturals de caràcter quotidià, com en les que tenen un caràcter més estratègic.

Si aquest enquadrament situacional és precís, els serveis socials públics s'enfronten a un repte important: convertir-se en un sistema potent amb pressupostos econòmics substancials i amb les seves corresponents estructures de gestió pública d'acord amb aquestes escales. En cas contrari, la seva funció es veurà reduïda a donar joc al mercat i al tercer sector, i fer de *polícia suau* amb els sectors socials sobrants que poguessin interrompre els processos econòmics, socials i culturals dominants.

4. Cap on van

Arribats a aquest punt, hi ha un aspecte vital per valorar el futur dels sistemes de protecció social, la pervivència o no dels estats socials i, per tant, de la seva forma d'integració social: ens referim a la consideració que es tingui de la crisi actual del sistema capitalista.

Hi ha els qui pronostiquen un capitalisme agònic amb una amenaça ecològica com a escenari immediat de l'acció social. Aquest diagnòstic els porta a considerar que no es pot esperar de l'acció dels estats socials importants contribucions a la transformació de les relacions socials, els valors, les formes de producció, els estils de consum, les relacions de gènere o amb la naturalesa. Amb aquest diagnòstic, determinats sectors progressistes impulsen un cert antiestatisme favorable a uns processos comunitaris i una generació de formes d'organització independents, una mobilització dels mitjans necessaris per a la producció del benestar i una reproducció ideal de la comunitat (Zamora, 2016).

D'aquesta visió podria derivar l'afebliment de les polítiques de redistribució, amb el risc de privatitzar la responsabilitat pública i el reforç del paternalisme neoliberal.

Davant d'aquesta postura fem nostre l'anàlisi de Balibar (2023):

El capitalisme contemporani, globalitzat i financeritzat no és només una "etapa" més en el desenvolupament històric del capitalisme o un cicle més d'acumulació i hegemonia en la història del sistema mundial capitalista. Però tampoc és la "fi" del capitalisme, almenys qualitativament, en el sentit que es basaria en forces i normes que ho fan més o menys immediatament "impossible" (p. 381).

Per tant, aquesta financerització i globalització de l'economia és un salt qualitatiu, un canvi en la civilització, però no significa la fi del capitalisme.

Les relacions de mercat s'expandeixen contínuament en dues direccions diferents: d'una banda, s'apoderen de nous territoris, esborren davanteres i fusionen o barregen poblacions i inclouen també noves activi-

tats i serveis que, o bé “mercantilitzen” necessitats i desitjos preexistents, o bé creen necessitats totalment noves, vinculades a l'ús de tecnologies i a l'adquisició de mercaderies. El mercat financer global (MFG) comporta l'extensió i la intensificació del capitalisme.

Cal reconèixer aquesta tendència general, assenyalant els límits d'aquesta expansió, que és al seu torn crucial i difícil d'identificar amb precisió, ja que resulta de tendències complicades, o de relacions de forces que estan ocultes en les pròpies relacions de mercat, o en les seves conseqüències. Resistències a la globalització com ara: la desterritorialització, les defenses comunitàries de les identitats col·lectives tradicionals, les tenacitats en l'àmbit de les nostres formes de vida.

Així doncs, en endinsar-nos en una fenomenologia del nou món globalitzat i financeritzat, descobrim que no és menys complex que el que el va precedir, malgrat l'aclaparador poder de simplificació que arrossega la globalització financera, o més aviat, precisament pel seu poder d'arrossegament.

Una altra idea important de Balibar, de cara a orientar-nos sobre el futur dels serveis socials, és la complexitat de l'estat del benestar socialdemòcrata:

D'una banda, el neoliberalisme *destrueix* sistemàticament els béns comuns o suprimeix els límits de la mercantilització que el “socialisme”, l'estat del benestar, el contracte social keynesià (New Deal) i les polítiques nacionals desenvolupistes havien instituit en forma de proteccions o solidaritats institucionals amb més o menys desigualtats i llacunes. [Però, d'altra banda,] s'adonen que encara necessiten concebre i fer ús d'alguna cosa que ve del socialisme. [...] Queda per veure fins a quins extrems es pot arribar en la retallada dels serveis socials mantenint els recursos fiscals. Així, l'aparença és una tendència monolineal cap a l'estat mínim, però la *realitat* és una situació molt més conflictiva, en la qual el capitalisme absolut necessita fer ús de les pròpies estructures públiques i de les funcions socials que pretén deslegitimar i soscavar. Ha de mantenir viu (encara que sigui amb fam) el que destrueix continuament (p. 386).

Aquest punt de vista, en contra d'una simple lògica de successió en què les ideologies es reifiquen com a etapes en la història del capitalisme, permet concebre que, si bé el neoliberalisme ara és dominant, el socialisme és un element latent o reprimat de contradicció interna (p. 386-387). El capitalisme absolut, per tant, no seria un sistema social i econòmic estable.

Ara cal plantejar-se: quin dels camins predominarà? És una cosa que no té resposta fàcil; és més, no es pot respondre només Espanya, o una comunitat autònoma. En la resposta, una part molt important compartirà el camí que vagi marcant Europa. Ens serveixen d'exemple les diferents conseqüències de l'enfocament basat en l'austeritat després de la crisi financera del 2008 i les maneres molt diferents d'abordar la crisi provocada per la pandèmia de la COVID i les guerres d'Ucraïna i Palestina.

Assistim a un moment d'incertesa en el qual els serveis socials es veuen afectats a curt termini pel pes polític que aconsegueixin les dife-

rents forces polítiques –socialdemòcrates, demòcrates cristianes, liberals i d'extrema dreta– en la formació dels governs municipals, autonòmics i central i, per descomptat, pels camins que vagi adoptant la Unió Europea davant els profunds canvis sociopolítics. Espanya no pot impulsar per si sola uns serveis socials comunitaris de caràcter universal per a les cures, no té autonomia política ni econòmica per escometre en solitari polítiques socials progressistes.

5. Cap on volem que vagin

No hi ha dubte que la societat actual és profundament injusta, circumstància que ens fa desitjar un canvi radical, però no ha de confondre'ns a les treballadores socials, que ens situem en un enfocament crític, pensant que estem a les portes del col·lapse del sistema capitalista, tal com assenyalàvem abans; en tot cas, no veiem la força ni l'estratègia capaces d'invertir el rumb en un futur pròxim.

Comprendre el complex entramat de relacions i formes de producció presents en els serveis socials pot ajudar a desembrollar el moment present, a l'hora d'emprendre noves maneres d'estar i intervenir.

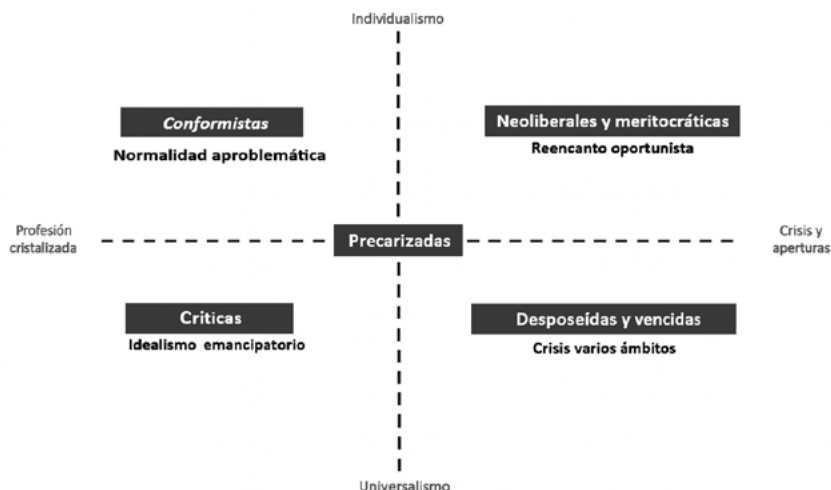
Les autores i els autors d'aquest article han participat en la recerca tant en la seva dimensió quantitativa –el *IV Informe sobre los servicios sociales en España y la profesión del trabajo social* (Vicente et al., 2022)–, com en la qualitativa –*Aproximación a los discursos de las trabajadoras sociales: contextos, debates e ideologías* (Consejo General del Trabajo Social, 2023a)–, obres en les quals es fa una topografia del treball social que pretén descobrir un marc general perquè cada treballadora social reflexioni sobre la seva posició particular i, cosa que és més important encara, compregui les posicions de les altres professionals. Els diferents mapes, debats i discursos mostren el que és relatiu de les posicions sense intentar reificar-les a fi d'evidenciar, comprendre i reconèixer la diversitat.

S'ha dut a terme una primera agrupació discursiva, relacionant el tipus de diagnòstic, expectatives i desitjos sobre el que és, o hauria de ser, el treball social, i n'han resultat tres grups principals: en crisi, adaptatives i utòpiques.

Presentem tres mapes que van del general (discursos) al particular (fraccions discursives) i, de nou, una síntesi d'aquestes fraccions.

La recerca a la primera figura s'ha centrat en l'anàlisi dels principals debats sobre la relació entre el treball social i els serveis socials, i s'han obtingut cinc discursos o postures principals: neoliberal-meritocràtiques, desposseïdes-vençudes, crítiques, conformistes i precaritzadas. Determinades posicions que poden ser, des del punt de vista numèric, més representatives no es pensen com a tals en faltar un element aglutinador que permeti idear un futur per a la professió.

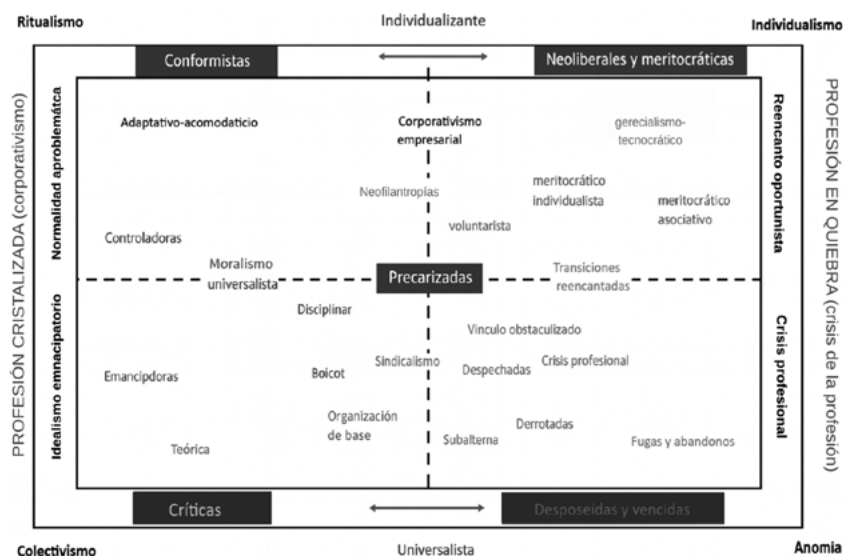
Figura 1. Discursos principales

Font: Vicente et al. (2023), p. 113.

A la segona figura es recullen les 22 fraccions discursives dels cinc discursos.

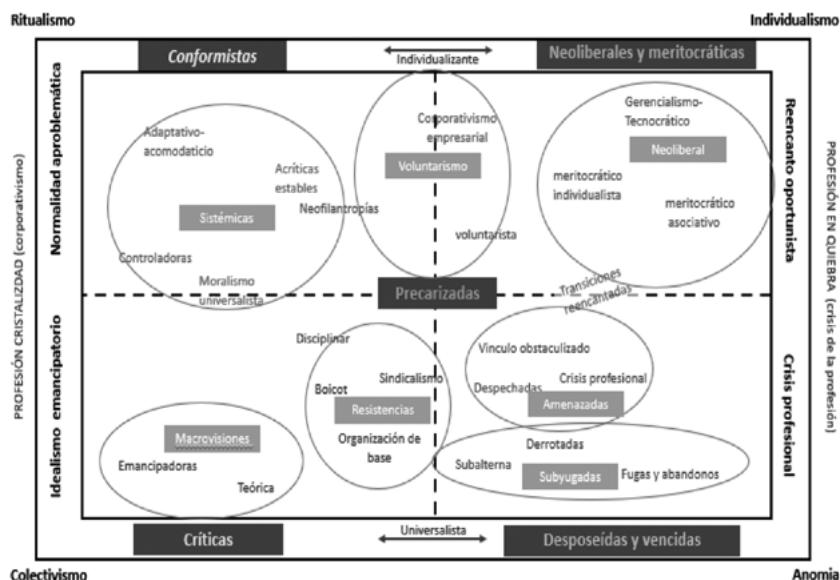
Figura 2. Fraccions discursives

Font: Vicente, et al. (2023), p. 114.

A la tercera figura s'inclou la síntesi entre discursos i fraccions discursives.

Figura 3. Síntesis discursos / fracciones discursives

Font: Vicente, et. al. (2023), p. 115.

Hi ha uns discursos més cristal·litzats que uns altres. El diagnòstic de la crisi professional i els marcs neoliberals no esgoten la diversitat de discursos sobre la professió, i sorgeixen obertures en diferents direccions que apunten la importància de trencar amb la visió “modernitzadora” del canvi social que sembla conduir a una direcció única. Es poden assenyalar un conjunt de problemes que expliquen la dificultat de construir una resposta articulada:

- La falta d'identificació del caràcter ideològic de les diferents visions o models del treball social.
- L'assumpció d'un dels models com l'únic possible (per a una part dels discursos).
- La falta d'incorporació dels contextos socials amplis en la majoria dels diagnòstics.
- Havent-hi un pilar bàsic àmpliament compartit, que és la defensa del que és públic, no s'estableix un pacte de mínims.
- La falta d'articulacions crítiques que permetin construir programes (solucions) alternatives. I tot això respon en última instància a un mateix problema:
- La incapacitat de cadascuna de les posicions discursives per comprendre i dialogar amb la resta.

Des d'aquesta perspectiva, és oportú establir el necessari debat col·lectiu sobre què farem per construir allò en què ens volem convertir, tenint en compte el marc històric comú i socialment situat.

A continuació, apuntem alguns aspectes que podrien contribuir a impulsar un cercle virtuós i frenar alguns dels elements de l'actual cercle viciós present als serveis socials i al treball social.

6. Propostes

6.1. Quina mena de creixement econòmic haurien de tenir els serveis socials?

El primer aspecte que volem assenyalar està relacionat directament amb la necessitat de canviar els nostres conceptes i discursos en relació amb el paper de l'estat, deixar de veure'l com un mer *crupier*,⁶ aquest mediador que *reparteix les cartes* entre els sectors privats i duu a terme les tasques ingrates de control social, i reconèixer-lo com un actor econòmic crucial. L'economia dels serveis socials no creixerà per si sola en una direcció socialment desitjable; segons aquest punt de vista, l'estat ha d'ocupar un important paper "empresarial".

Per poder plantejar amb serietat la democràcia i la participació, és necessari partir d'un axioma: l'aplicació d'un principi regulador que posi límits a l'expansivitat, en la seva forma actual de les relacions mercantils, fonamentades en la necessitat econòmica de la producció de mercaderies,⁷ i que obri espais i llocs socials per a la formació d'activitats de cooperació basades en la reciprocitat del reconeixement dels individus concrets (la cooperació comunitària lliure). Per tant, que redueixi les pretensions monopolistes d'extensió indeguda i destructora del model monetari/mercantil.

Amb aquest objectiu, els governs han de fer inversions dirigides a enfortir les seves pròpies capacitats, eines i institucions; l'externalització continuada de capacitats centrals dels ministeris involucrats en les polítiques socials, conselleries i regidories no fa més que soscavar la seva capacitat de respondre a unes necessitats i demandes canviants. En últim terme, redueix el seu potencial de crear un creixement i un valor públic intencionat al llarg del temps. Pitjor encara, ja que com que les capacitats i perícies del sector públic s'han anat buidant des de dins, aquest s'ha tornat més susceptible de captura pels interessos creats.

És necessari reintroduir la idea de propòsit comú en el sector públic i delimitar la intermediació costosa i innecessària de la indústria de consultoria externa. Dependre d'aquestes consultories afebleix i infantilitza els

6 *Crupier* "és la persona designada en una taula de joc per ajudar a conduir-lo [...] la seva feina és mecànica, sense cap capacitat d'iniciativa o interès en el resultat del joc" (Wikipedia, 2025, par. 1-2).

7 La relació mercantil no és l'única forma d'intercanvi de serveis, també la reciprocitat i la redistribució poden ocupar un lloc important.

serveis socials públics.⁸ No és una qüestió de la bondat de la consultoria de què es tracti, es troba en el seu model de negoci subjacent. Pot passar, de vegades, que els governs contractin consultores per cobrir buits en les seves capacitats pròpies, però, per desgràcia, s'ha convertit en norma atorgar-los contractes lucratiu de gran abast, fins i tot en àrees en les quals als funcionaris se'ls nega una vegada i una altra oportunitats per treballar en algunes de les qüestions més desafidores, complexes i gratificants.

Quan tot se subcontracta, les agències públiques no poden desenvolupar en el seu si les habilitats i el coneixement que es necessita per fer front a nous reptes. Dependre cada vegada més de grans consultores atrofia la innovació i la capacitat estatal, afebleix la rendició democràtica de comptes i dificulta discernir els efectes de les accions polítiques i corporatives.

Per això és convenient crear consultores internes al sector públic, "laboratoris" de polítiques i programes locals de licitació pública, en coordinació amb les universitats públiques.

6.2. La democratització dels serveis socials

És una temàtica que es troba en molts dels dilemes de la professió de treball social i en la seva legitimació. Ens referim a l'ambivalència entre el control i la transformació social; l'autonomia ètica i professional de les treballadores socials a les seves institucions i entitats de tota mena; el control democràtic d'aquestes institucions i entitats; la participació d'altres actors socials en la definició de l'objecte i els mitjans dels serveis socials i d'altres polítiques socials, etc.

La democratització passa per la recuperació de la dignitat de les usuàries i els usuaris i, per tant, el seu protagonisme en el procés de la seva autonomia i desenvolupament.

No oblidem que la precarització i feminització de les professionals que intervenen en serveis socials són un impediment per participar-hi.

La reflexió sobre els conceptes, necessitats, exclusió, vulnerabilitat, desigualtat, pobresa, bretxa o comunitat, formen part d'un debat que la professió no ha de fer sola, sinó amb la ciutadania, sigui usuària o no dels seus serveis i prestacions. Només així podrà reforçar el seu poder social i polític i teixir aliances que reforcin, i transformin, el seu paper.

Democratització també és corresponsabilitat entre administracions i amb la ciutadania per a l'enfortiment d'uns serveis socials públics i universals. La democràcia com a institució i tipus de societat –deia Mary Richmond– "és una forma de vida", i la seva renovació i sustentació són un objectiu del treball social.

Per facilitar la participació i el control social de les decisions de govern, donar importància a la cura dels vincles comunitaris i que pugui florir la cohesió social i el gaudi de la vida, és necessari dissenyar marcs institucionals que posin límit a les tirades despòtiques que poden niar no

8 És significativa l'eliminació d'estructures específiques de recerca, planificació i avaluació als serveis socials municipals de Madrid i a la mateixa Comunitat.

només en els partits polítics, sinó en les associacions i moviments socials més diversos, especialment en els seus equips directius.

Una bona política de participació hauria d'impulsar dues línies generals d'actuació: una, que faciliti i doni curs a les iniciatives empresades de baix, establint instàncies de participació i mecanismes que la impulsin; i l'altra, que asseguri que, des de les instàncies de poder, no es prendran decisions sense consultar amb la ciutadania, i que es posaran en marxa mecanismes d'informació i participació en tots els àmbits, a més que s'usaran els òrgans deliberatius i de control ja existents.

La participació no es dona en el buit, es produeix en un context històric concret d'increment de la desigualtat social en el qual es corre el risc de voler utilitzar la intervenció grupal i comunitària per canalitzar el descontentament, per dificultar la configuració d'un poder independent, capaç de dur a terme una confrontació que vagi a l'arrel dels problemes.

6.3. La construcció d'una autonomia relativa en l'exercici professional

Estem assistint a un canvi profund en la percepció que els usuaris i la ciutadania, en general, tenen dels treballadors socials, especialment en aquells serveis socials de gestió directa de personal funcionari (ens preocupa especialment pels seus efectes en la deslegitimació dels serveis socials públics). Imatges del treball social que identifiquem amb els Estat Units o Anglaterra comencen a ser-nos familiars. Ens semblava que la visió que transmetia Jacques Donzelot, al seu llibre *La policía de las familias* (2023), o Iván Illich, a *El derecho al desempleo útil y sus enemigos profesionales* (2015), en referir-se al treball social com a professió inhabilitant (o paralitzant) no representaven la imatge del treball social a Espanya. Potser a les zones rurals es manté la percepció de la treballadora social com una professional cuidadora, resolutiva i amable, però temem que a les grans ciutats les coses estiguin canviant.⁹

Encara estem a temps de revertir aquesta tendència preocupant, si bé les orientacions que prenguin les polítiques socials no estan a les nostres mans si podem desenvolupar una autonomia professional relativa.

L'autonomia és una categoria dinàmica que es redueix o s'expandeix, en funció, en particular, de la cultura organitzacional, de la relació amb els usuaris, de la vinculació amb els i les activistes comunitàries i els moviments socials i de l'organització sindical en el lloc de treball, entre altres factors.

En la relació amb els usuaris i els moviments socials, les professionals que tenen assignada la tasca d'intervenció social han de començar per reconèixer que tenen una posició ambigua en relació amb la institució, amb el poder: *he d'estar alhora sota la seva autoritat i ser independent; he d'interpel·lar-lo i obeir-lo.*

⁹ Potser, les nombroses desercions de treballadores socials que decideixen canviar d'ocupació tinguin alguna cosa a veure amb això.

Per entendre aquesta ambigüitat, cal reconèixer la subalternitat¹⁰ dels diversos professionals que duen a terme una intervenció social individual o col·lectiva, i el de la subalternitat dels mateixos grups humans amb els quals es duu a terme aquesta intervenció social. És important reconèixer la simultaneïtat entre la subalternitat i la construcció d'autonomia; desvelar la intenció profundament contradictòria de l'encàrrec encomanat:

La subalternitat es reverteix amb l'emancipació dels subjectes subalterns; es reverteix amb la lluita per l'autonomia individual, social i política; es reverteix amb la ruptura mental i ideològica de la dependència i de la submissió a unes estructures obsoletes (Casaus, 2020, p. 134).

És necessari experimentar, per mitjà del doble vincle, la contradicció que es troba en el fonament de la institució que comissiona i de la funció que assigna oficialment: afavorir l'autonomia de les persones i de les comunitats, reactivar la vida del barri, fer participar els residents en la gestió són consignes, amb freqüència meres paraules, ficcions automistificadores, mitjançant les quals la tecnocràcia mira de justificar-se. Els canvis que li reclamen no depenen de la professional, mentre que el que sí que és de la seva incumbència no pot canviar realment res.

Cal aclarir el marc ideològic i teòric en el qual se situa el professional de la intervenció, articular metodologia i perspectives teòriques i ideològiques. Incorporar, així mateix, l'experiència de camp amb la participació dels usuaris-ciutadans en totes les fases del procés, atès que permet un diàleg entre la teoria i la pràctica més complet sobre la realitat. Així com tenir clar l'objecte de la intervenció social amb col·lectivitats, que no és sinó el d'acompanyar-les individualment i en grups perquè siguin autònomes, puguin prendre decisions adequades i comptin amb els suports i cures que necessiten en moments puntuals de les seves vides o al llarg d'aquestes.

L'important és que les nostres metes quotidianes, per molt modestes que siguin, apuntin a reforçar un nou paradigma, i no a apuntalar l'antic. És fonamental la distinció entre mesures conservadores de l'*statu quo* i les que apunten un nou paradigma que valoren les petites accions quotidianes.

6.4. La sindicalització de les treballadores socials

Finalment, ens referim a la sindicalització de les treballadores socials, peça clau i ineludible per garantir unes condicions de treball dignes i un treball social de qualitat amb els usuaris. Adquireix una importància

10 Per fer front a aquests reptes, les professionals han d'apropriar-se d'una categoria teòrica el reconeixement de la qual n'ha de precedir una altra –la d'autonomia–, totes dues imprescindibles i complementàries, i encunyades per Gramsci. En aquest sentit, és necessari reconèixer que les professionals de la intervenció col·lectiva, grupal o comunitària es troben amb uns condicionaments epistemològics relacionats amb la subalternitat que limiten la seva autonomia a l'hora de construir l'objecte que els ocupa –lleis, orientacions polítiques, actuacions que han de desenvolupar o no – i delimita l'acció professional del treballador i de la treballadora social. La subalternitat és, alhora, condició, experiència i pràctica.

especial, en les actuals circumstàncies polítiques adverses i en les quals s'albiren, a mitjà termini, la tendència que s'observa en una part significativa de l'organització col·legial que amb freqüènciaedulcora les seves posicions davant els atropellaments dels quals són víctimes les pròpies professionals i els sectors més vulnerables de la societat.

La sindicalització de les treballadores socials i de la resta de professionals de la intervenció social resulta necessària per combatre els freqüents processos de la desprofessionalització i precarització. Això no serà possible sense canviar la cultura d'una professió amb una consciència política de la qual no formen part qüestions com ara els drets laborals, les solidaritats de classe i l'activisme sindical. Professió poc acostumada a posar la seva qualificació en el foment de la participació dels usuaris al servei de la seva pròpia organització reivindicativa.

La sindicalització en treball social és una tasca pendent que presenta dificultats per la tendència a la desmobilització pel que fa a la reivindicació i millora de les condicions laborals que caracteritza les treballadores socials, per exemple, en contraposició a les docents, que es caracteritzen per una forta organització vaguista (Karger, 2020). I encara que ja en la dècada dels 80 autors com Alexander et al. (1980) explicaven la rellevància del paper de la sindicalització per a les treballadores socials, per a qui intervenen per vetllar pels drets d'uns altres, sembla que la defensa dels interessos professionals no acaba de germinar en el si del treball social quan unes condicions laborals dignes poden ser sinònim d'un enfortiment de reconeixement professional, en un moment en el qual la desprofessionalització (i els seus efectes) campa a pler en el context de la intervenció social.

Així, la sindicalització de les treballadores socials es presenta per a Healy i Meagher (2004) com una proposta d'estratègia col·laborativa que procurarà una millora de les condicions laborals, un augment salarial en un espai salarialment devaluat i, sobretot, una seguretat en l'ocupació per trencar la por a la formulació de polítiques valentes en defensa del que les autores denominen un sindicalisme polític que permetrien l'anhelat reconeixement professional dels qui exerceixen en serveis socials.

En el context espanyol, la sindicalització és un repte per la tradició espanyola de reforçar el treball social amb la concepció del professionalisme liberal anglosaxó, explicat per Hugman (2009). A més, en aquest país la defensa professional s'ha enfocat més cap a les reivindicacions tècniques que a les reivindicacions polítiques, i, a més, és una característica de les treballadores socials la de no identificar-se com a classe obrera (Lorente, 2015) per la forta funcionarització del treball social, en un moment determinat, sumant-se a les reivindicacions sindicals generalistes i no específiques, la qual cosa dilueix les reivindicacions pròpies de les treballadores socials.

Aquest fet implica que, en focalitzar-se les treballadores socials en el desenvolupament d'estructures col·legials sòlides amb una xarxa organitzada i referent de col·legis professionals, han deixat de ser capaces d'entendre que el desenvolupament de sindicats propis del treball social és complementari amb el desenvolupament de col·legis professionals, perquè

la cerca de la legitimitat professional del coneixement expert no ha d'estar renyit amb la consecució de millores laborals, i d'entendre que, en efecte, en el treball es produeixen conflictes laborals que han de ser abordats (Lorenz, 2006).

Les privatitzacions de les necessitats, de béns i serveis públics; les retallades socials; el lliure moviment internacional de capitals i d'empreses, però no de les persones; la contenció en els salaris, però no en els beneficis; la competitivitat basada en el treball precari i mal pagat no retrocediran de manera espontània.

En definitiva, com diu aquest escriptor: "El sindicalisme és una d'aquestes eines antiquades i resistents a les modes que poden defensar-nos més bé contra les inclemències del present, i tal vegada de l'avenir". (Muñoz, 2023).

Conclusions

Els serveis socials són un sector econòmic emergent que forma part del sistema capitalista. El que és social s'ha convertit també en un espai de negoci que duu a terme una progressiva mercantilització dels serveis amb els seus conseqüents processos d'externalització, precarització i desprofessionalització.

La fragmentació de la intervenció social dels serveis socials, així com la pressió assistencial i la burocratització, empenyen els treballadors socials de base a ser tramitadors d'altres sistemes públics de protecció social (sanitari, prestacions, etc.).

La consolidació de la feminització de les professionals de primera línia i la progressiva masculinització de la gerència es perceben com a tendències dominants als serveis socials (Vicente et al., 2022).

Relacionar el seu desenvolupament amb el neoliberalisme no ha de portar a simplificacions que caracteritzin els serveis socials com un sistema governat per la "tirania" dels mercats, ni deixi percebre la complexitat dels diferents interessos en presència i les mesures contradictòries que es van adoptant. Pot invisibilitzar els veritables protagonistes del que ocorre: les elits i xarxes de poder relacionades amb els sectors corporatius diversos i heterogenis, clientelistes i, amb freqüència, neofilantròpics.

Si aquest enquadrament és precís, els serveis socials públics, avui dia, no tenen prou *múscul* per frenar aquesta tendència, però sí que poden adoptar mesures que a mitjà termini permetin modificar la correlació de forces.

És important impulsar mesures que potenciïn el cercle virtuós i frenin els elements del cercle viciós actual, com ara:

- Limitar l'expansivitat de les relacions mercantils i obrir espais per a la formació d'activitats de cooperació basades en la reciprocitat.

- Construir l'autonomia professional relativa amb una cultura organitzacional més vinculada amb els usuaris i amb l'activisme sociocomunitari.
- Dotar-se de formes d'organització sindical que atenguin les reivindicacions polítiques de les professionals de la intervenció social per frenar la desprofessionalització i precarització en acte i per defensar unes condicions de treball dignes i un treball de qualitat amb els usuaris.
- Limitar l'ús continuat de consultories, ja que dependre cada vegada més de grans consultores atrofia la innovació i la capacitat estatal, afebleix la rendició de comptes democràtica i dificulta discernir els efectes de les accions polítiques i corporatives.
- Que la generació de formes d'autoajuda no sigui utilitzada per justificar posicions antiestatals que podrien derivar en un afebliment de les polítiques públiques de redistribució social.

Entendre aquestes propostes implica reflexionar sobre els "on": d'on venen, on són, cap on van i on volem que vagin els serveis socials al nostre país.

Referències bibliogràfiques

- Aguilar Hendrickson, Manuel. (2010). La huella de la beneficencia en los Servicios Sociales. *Zerbitzuan. Gizarte zerbitzuetarako aldizkaria = Revista de Servicios Sociales*, 48, 9-16.
- Alexander, Leslie B.; Lichtenberg, Philip, i Brunn, Dennis. (1980). Social workers in unions: a survey. *Social Work*, 25(3), 216-223. <https://doi.org/10.1093/sw/25.3.216>
- Balibar, Etienne. (2023). Capítulo 10. Capitalismo Absoluto. Dins William Callison i Zachary Manfredi (Eds.), *Neoliberalismo mutante* (p. 359-389). Lengua de trapo.
- Casado, Demetrio. (1984). *Por una acción social y cultural alternativa*. Marsiega.
- Casaus Arzú, Marta Elena. (2020). De subalternos y subalternidades: cuando las identidades subalternas han de llevar a cabo la acción política. *Cuadernos de Trabajo social*, 33(1), 173-175. <https://doi.org/10.5209/cuts.66238>
- Consejo General del Trabajo Social. (2023a). *Aproximación a los discursos de las trabajadoras sociales: contextos, debates e ideologías*. CGTS. <https://www.cgtrabajosocial.es/publicaciones/aproximacion-a-los-discursos-de-las->

- trabajadoras-sociales-contextos-debates-e-ideologias-digital/153/view
- Consejo General del Trabajo Social. (2023b). Trabajo Social Crítico: una nueva dimensión política. *Revista de Servicios Sociales y Política Social*, XL(129).
- Donzelot, Jacques. (2023). *La policía de las familias*. Traficantes de sueños.
- Fantova, Fernando. (2023, setembre 25). El tercer sector en la construcción de unos servicios públicos, universales y comunitarios [Entrada blog]. Recuperat 31 octubre 2025, de <https://www.fantova.net/2023/09/25/el-tercer-sector-en-la-construccion-de-unos-servicios-sociales-publicos-universales-y-comunitarios/>
- García Giráldez, Teresa; Nogués Sáez, Luis; Martín Estalayo, Maribel, i Roldán García, Elena. (2014). El Trabajo Social reformista en tiempos de cambio. *Azarbe: Revista Internacional de Trabajo Social y Bienestar* (3), 77-82.
- Healy, Karen, i Meagher, Gabrielle. (2004). The Reprofessionalization of Social Work: Collaborative Approaches for Achieving Professional Recognition. *The British Journal of Social Work*, 34(2), 243-260. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bch024>
- Hugman, Richard. (2009). *Social Work: A Reappraisal*. Polity Press.
- Illich, Iván. (2015). *El derecho al desempleo útil y sus enemigos profesionales*. Díaz & Pons.
- Karger, Howard. (2020). Unions. *Encyclopedia of Social Work*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199975839.013.405>
- Lorente Arenas, Pilar. (2015). La construcción de la identidad profesional del trabajo social en España. *Revista de Treball Social*, 205, 61-78.
- Lorenz, Walter. (2006). *Perspectives on European Social Work: From the Birth of the Nation State to the Impact of Globalisation*. Barbara Budrich Publishers.
- Muñoz Molina, Antonio. (2023, setembre 30). Nuevas batallas sindicales. *El País*. Recuperat 31 octubre 2025, de <https://elpais.com/opinion/2023-09-30/nuevas-batallas-sindicales.html>
- Naredo, José Manuel. (2022). *La crítica agotada. Claves para el cambio de civilización*. Siglo XXI.
- Nogués Sáez, Luis. (2021). La mercantilización de las Necesidades Sociales y el desgobierno de lo Público [Comentari en un fòrum en línia]. Foro de Servicios Sociales. Recuperat 31 octubre 2025, de <https://foroserviciosociales.es/la-mercantilizacion-de-las-necesidades-sociales-y-el-desgobierno-de-lo-publico/>

- Nogués Sáez, Luis, i Cabrera, Pedro. (2017). Editorial. El escorpión y la rana. La sutil gestación de un nuevo modelo hegemónico para los Servicios Sociales. *Cuadernos de Trabajo Social*, 2, 237-241.
- Nogués Sáez, Luis, i García Giráldez, Teresa. (2023). Metamorfosis de los servicios sociales en España. Dins Rosario Ovejas Lara, Magdalena Epelde-Juaristi, Ainhoa Berasaluze Correa, Ainhoa i Miren Ariño Altuna (Coords.), *Supervisión: hacia un modelo colaborativo y transdisciplinar* (p. 233-246), Aranzadi Thomson Reuters.
- Nogués Sáez, Luis, i Martín Estalayo, Maribel. (2022). La (des) profesionalización del trabajo social: posmodernidad y mercado. *Miscelánea Comillas. Revista de Ciencias Humanas y Sociales*, 80(156), 111-126.
- Vicente González, Emiliana; Nogués Sáez, Luis, i Orgaz Alonso, Christian (Coords.). (2022). *IV Informe sobre los servicios sociales en España y la profesión del trabajo social*. Consejo General del Trabajo Social. Recuperat 31 octubre 2025, de <https://www.cgtrabajosocial.es/files/62a847340c469/IVInformeServiciosSocialesEspaa.pdf>
- Wikipedia. (2025, octubre 17). *Crupier*. Recuperat 31 octubre 2025, de <https://es.wikipedia.org/wiki/Crupier>
- Zamora Zaragoza, José Antonio. (2016). Expulsión Social y Recuperación de Económica. Dins José Antonio Zamora Zaragoza, *La crisis del Estado social: ¿disolución del vínculo social?* (p. 36-44). FOESSA.

Redempció per la lectura a presons: un estudi de cas sobre els desafiaments dels equips psicosocials al Brasil

Redemption through reading in prisons: a case study on the challenges faced by psychosocial teams in Brazil

Quezia de Jesus Costa Nunes Penha¹

ORCID: 0000-0003-1620-3788

Recepció: 18/07/25. Revisió: 13/10/25. Acceptació: 22/10/25

Per citar: Costa Nunes Penha, Quezia de Jesus. (2025). Redempció per la lectura a presons: un estudi de cas sobre els desafiaments dels equips psicosocials al Brasil. *Revista de Treball Social*, 229, 111-127. <https://doi.org/10.32061/RTS2025.229.05>

Resum

Aquest article analitza els desafiaments ètics, operatius i interdisciplinaris als quals s'enfronten els equips psicosocials en la implementació del programa de redempció de pena per lectura al sistema penitenciari brasiler. Basat en un estudi qualitatiu de casos múltiples, dut a terme en cinc unitats penitenciàries de l'estat de Maranhão entre el 2022 i el 2025, es van examinar les pràctiques de set professionals (cinc de treball social i dos de psicologia) mitjançant anàlisi documental i observació participant. Els resultats indiquen que la lectura, tot i que constitueix una eina amb potencial emancipador, presenta limitacions associades a la falta d'estandardització, la insuficiència de recursos institucionals i les tensions entre els camps professionals. Es conclou que l'actuació de l'equip psicosocial, orientada per projectes ètic-polítics compromesos amb els drets humans, és essencial per tensar la lògica punitiva i enfortir processos de reintegració social més humanitzats.

Paraules clau: Sistema penitenciari, treball social, psicologia, lectura, drets humans.

1 Universidad Federal de Mato Grosso do Sul (UFMS), Brasil. quezianunes01@gmail.com

Abstract

This article examines the ethical, operational and interdisciplinary challenges encountered by psychosocial teams in implementing the Sentence Reduction through Reading programme within the Brazilian prison system. Drawing on a qualitative multiple case study conducted in five penitentiary units in the state of Maranhão between 2022 and 2025, the research analysed the practices of seven professionals (five social workers and two psychologists) through documentary analysis and participant observation. The findings indicate that, although reading constitutes a potentially emancipatory tool, its impact is constrained by the lack of standardisation, limited institutional resources and tensions between professional spheres. The study concludes that the work of psychosocial teams, guided by ethical-political projects committed to human rights, is essential to challenge the punitive logic and to strengthen more humanised processes of social reintegration.

Keywords: Prison system, sentence reduction through reading, social work, psychology, human rights.

1. Introducció

El sistema penitenciari brasiler és històricament un escenari de violacions greus i sistemàtiques de drets humans, marcat per un conjunt de problemes estructurals que desafien la mateixa noció de justícia i resocialització. L'amuntegament carcerari, la violència institucional, la selectivitat penal i l'exclusió social de les persones privades de llibertat són elements persistents que amenacen la promesa de reintegració social com a finalitat de la pena (MDHC, 2025).

Aquesta realitat transforma les presons en veritables dipòsits humans, on la dignitat és constantment menyscabada i la funció resocialitzadora de l'estat es mostra fallida. L'ociositat, que afecta més de dos terços de la població carcerària, no és només una dada estadística; representa l'anul·lació del temps i de la potència de vida, generant un ambient propici per al malestar psíquic i per a l'enfortiment de faccions criminals, que ofereixen un sentit de pertinença que l'estat nega. Aquesta inactivitat forçada és, en si mateixa, una forma de violència que corroeix la subjectivitat i limita dràsticament les possibilitats d'una futura reinserció social.

Dades recents, com les divulgades per l'Observatori Nacional de Drets Humans el 2025, revelen la dimensió alarmant de la crisi, amb 3.091 morts registrats al sistema el 2023, dels quals 703 per causes violentes. A més, estudis indiquen que només el 17% dels detinguts participa en activitats educatives (MDHC, 2025), la qual cosa demostra el fracàs del sistema per oferir oportunitats de desenvolupament. La lentitud judicial i les polítiques penals que promouen l'empresonament massiu agreugen aquest escenari, reflectint les més profundes contradiccions socials del país. Aquest panorama desolador exigeix la cerca d'alternatives que, encara que operin dins dels límits de la institució carcerària, puguin oferir fissures i contrapunts a la lògica purament punitiva.

En un context de fragilitat social i penitenciària, sorgeixen iniciatives com la redempció de pena per la lectura, establerta per la Recomanació núm. 44/2013 (CNJ, 2013) i actualitzada per la Resolució núm. 391/2021 del Consell Nacional de Justícia (CNJ, 2021). Aquesta política permet la reducció de quatre dies de pena per cada obra llegida i aprovada, al mateix temps que articula drets fonamentals com l'educació, la cultura i la dignitat humana. En implementar aquesta mesura, el CNJ reconeix que l'accés al coneixement constitueix un element central de la dignitat i representa un contrapès necessari davant de la lògica purament punitiva.

La política no només busca la reducció del temps de pena, sinó l'oferta d'un camí per a la resignificació de l'experiència carcerària, estimulant la reflexió i la construcció de nous projectes de vida. El seu esperit resideix en la creença que el contacte amb la literatura i el saber pot ser un catalitzador per a la transformació personal i social.

No obstant això, la implementació d'aquesta mesura no està exempta de contradiccions. La distància entre la legislació i la realitat és abismal. Un cens del CNJ (2023) va revelar que el 30,4% de les unitats penitenciàries no tenen biblioteques o espais de lectura i el 26,3% no fan activitats edu-

catives. L'escassetat de recursos, la infraestructura deficient i la cultura organitzacional punitiva creen un ambient hostil a l'efectivitat del programa.

La literatura acadèmica ha explorat els beneficis teòrics de la lectura a la presó (Freire, 1987; Foucault, 1975; Bourdieu, 1998; Iamamoto, 2007), però encara són escassos els estudis empírics que s'endinsen en el "terra de la fàbrica" de la implementació, analitzant les pràctiques quotidianes, els dilemes i les estratègies dels professionals que estan a la línia de front d'aquesta política (Minayo, 2017; Bardin, 2011).

És precisament en aquesta llacuna que s'insereix la present recerca. Malgrat els beneficis coneguts, la literatura encara explora poc els desafiaments pràctics de la implementació d'aquesta política, especialment des de l'òptica de l'equip psicosocial que l'executa. Enmig d'aquests dilemes, els treballadors i les treballadores socials, així com els psicòlegs i les psicòlogues, emergeixen com a agents estratègics, l'actuació dels quals transcendeix la lògica punitiva per assegurar drets. Comprendre aquests desafiaments és fonamental per perfeccionar les pràctiques professionals i qualificar la política pública.

Davant d'això, aquesta recerca va buscar respondre la pregunta següent: quins són els principals desafiaments ètics, operatius i interdisciplinaris que sorgeixen en la pràctica de l'equip psicosocial en implementar el programa de redempció de pena per lectura en unitats penitenciàries de Maranhão?

L'objectiu general és analitzar els desafiaments als quals s'enfronten els treballadors i les treballadores socials, i els psicòlegs i psicòlogues, en l'execució del programa. Els objectius específics són:

- Fer un mapa de les dificultats relacionades amb l'avaluació de la lectura.
- Identificar les fallades organitzatives que impacten en el benefici.
- Analitzar les tensions i complementarietats entre els sabers del treball social i de la psicologia.
- Discutir els dilemes ètics viscuts pels i per les professionals entre el seu rol de control i el de cura.

2. Marc teòric

Segons Iamamoto (2007), l'actuació professional al sistema penitenciari exigeix un bastiment teòric-crític que permeti descodificar les complexes relacions de poder i les contradiccions inherents a aquest espai. Aquest estudi es fonamenta en un diàleg entre quatre pilars teòrics que, en conjunt, ofereixen una lent potent per analitzar les troballes de la recerca.

2.1. La qüestió social a la presó i el projecte ètic-polític del treball social

El treball social, com a professió, intervé directament en les expressions de la "qüestió social", entesa, en la perspectiva crítica d'autors com

Marilda Iamamoto, com el conjunt de desigualtats socials, econòmiques i polítiques produïdes per la relació contradictòria entre capital i treball en la societat capitalista. A la presó, la qüestió social es manifesta de manera extrema i condensada, revelant les desigualtats estructurals de classe, raça i gènere que determinen qui és l'objectiu prioritari del sistema penal. La presó es converteix en el receptacle de la pobresa, de la desocupació, de la falta d'accés a l'educació i a la salut.

L'actuació del treballador o la treballadora social, per tant, no pot limitar-se a la gestió de la pobresa o a l'administració de beneficis, perquè correria el risc de tot just gestionar la misèria i reproduir la lògica de control. Guiat pel projecte ètic-polític de la professió, que té com a principis la defensa intransigent dels drets humans i la cerca de la justícia social, el professional o la professional ha d'actuar de manera que tensi les estructures que generen opressió.

En el context de la redempció per la lectura, això significa anar més enllà de la verificació d'un informe, buscant comprendre les trajectòries de vida dels subjectes, descodificar les determinacions socials presents en les seves històries i garantir que l'accés a la cultura sigui, de fet, un dret universalitzat i no un privilegi.

2.2. La presó com a institució disciplinària i la lectura com a resistència

En la seva obra seminal *Vigilar y castigar* (Foucault, 1975), Michel Foucault revela que la presó moderna no s'ha d'entendre simplement com una institució que fracassa en l'objectiu de resocialitzar els individus. Per contra, la presó té un èxit rotund en la seva funció real: produir la delinqüència com una categoria gestionable i exercir un poder disciplinari sobre els individus.

D'aquesta manera, la presó funciona com una "institució total", en la qual s'organitzen i controlen tots els aspectes de la vida de les persones, assegurant que el poder s'exerceixi de manera constant i subtil, més enllà de la simple reclusió física, buscant gestionar tots els aspectes de la vida de l'individu a través de mecanismes com el panòptic, un model de vigilància constant que internalitza el control en el subjecte, fent-lo el seu propi vigilant. En aquest escenari de control omnipresent, la lectura pot emergir com una pràctica de llibertat i resistència. Obre fissures en els murs del confinament, permetent l'accés a altres discursos, altres narratives i altres imaginaris que qüestionen la lògica institucional.

La lectura es converteix en un acte d'insubordinació simbòlica, un espai d'autonomia i de "cura de si" dins d'un ambient dissenyat per anul·lar la individualitat. No obstant això, aquest estudi parteix de la hipòtesi que la mateixa institució carcerària tendeix a capturar aquestes pràctiques de llibertat, transformant-se en nous instruments de control. L'avaluació de la lectura, com es veurà en els resultats, pot convertir-se, paradoxalment, en un instrument més de vigilància i normalització, on el professional és convocat a exercir aquest micropoder disciplinari, jutjant i classificant els subjectes.

2.3. La perspectiva de la psicologia jurídica i la subjectivitat a la presó

Complementàriament, la psicologia jurídica contribueix amb una mirada enfocada en els processos de subjectivació enmig de la privació de llibertat. Mentre el treball social analitza les determinacions socials que porten el subjecte a la presó, la psicologia investiga com aquest subjecte elabora psíquicament l'experiència de l'empresonament, de la violència i de l'exclusió. El seu enfocament se centra en la singularitat del subjecte, els seus mecanismes de defensa, els seus traumes i les seves potencialitats de resiliència. La presó és un ambient que ataca directament la integritat psíquica, a través de la despersonalització, la infantilització i l'exposició constant a la violència.

En el context de la remissió, el psicòleg o la psicòloga pot analitzar com la lectura afecta l'estructura psíquica de l'individu, les seves capacitats de simbolització, la reconstrucció de narratives personals i la construcció de projectes de vida. L'actuació interdisciplinària, per tant, permet una comprensió més holística, articulant l'anàlisi de les estructures socials amb la dels processos subjectius, evitant tant la psicologització dels problemes socials (culpar l'individu per la seva condició) com la desconsideració de la singularitat del patiment humà i del seu potencial de transformació.

2.4. L'educació com a pràctica de la llibertat

Finalment, el pensament de Paulo Freire ofereix el contrapunt pedagògic a la lògica disciplinària. Freire (1987) postula que l'educació ha de ser un acte d'alliberament, en el qual "llegir el món precedeix la lectura de la paraula". Critica l'"educació bancària", on el coneixement és simplement dipositat en l'educand com si fos un recipient buit, i proposa una "educació problematitzadora", basada en el diàleg i en la reflexió crítica sobre la realitat. Transportada a la presó, aquesta perspectiva transforma la redempció per la lectura d'una mera estratègia de reducció de pena en una potent eina d'humanització i apoderament.

El programa corre el risc de tornar-se "bancari" si es limita al lliurament d'un llibre i a la correcció d'una ressenya. Perquè sigui una pràctica de la llibertat, ha de ser mediat per professionals que fomentin el diàleg, que connectin l'obra amb la vida dels lectors i que estimulin una lectura crítica del món. L'acte de llegir, reflexionar i escriure sobre el que s'ha llegit es converteix així en un exercici de ciutadania i de construcció d'un sentit crític sobre la pròpia condició i sobre la societat, permetent al subjecte passar d'objecte d'una pena a subjecte del seu propi coneixement.

3. Metodologia

Aquest article és el resultat d'una recerca de naturalesa qualitativa, que va utilitzar l'enfocament de l'estudi de casos múltiples. Aquest enfocament va ser triat per permetre una recerca profunda i contextualitzada del

fenomen en diferents escenaris, explorant les complexitats i particularitats dels desafiaments en la implementació de la redempció de pena per la lectura, des de l'òptica de l'equip psicosocial.

3.1. Participants i context de la investigació

La mostra de l'estudi va estar conformada per set professionals de l'equip psicosocial, entre els quals cinc de l'àmbit del treball social i dos del camp de la psicologia, seleccionats de manera intencional i no probabilística, en funció de la seva vinculació directa amb l'execució del programa de redempció de pena per lectura en unitats penitenciàries.

La selecció dels i les participants va buscar garantir la diversitat territorial i contextual de les experiències professionals, incloent-hi subjectes provinents de cinc establiments penitenciaris de l'Estat de Maranhão, Brasil: tres situats a la capital, São Luís, i dues a ciutats de l'interior de l'Estat, Viana i Imperatriz, regions on la implementació del programa s'enfronta a desafiaments logístics, estructurals i de recursos humans més grans.

Aquesta estratègia va permetre captar diferents realitats institucionals i graus de consolidació del programa, abastant des de contextos més estructurats, amb equips tècnics estables i suport institucional, fins a escenaris amb limitacions significatives en infraestructura, formació professional i condicions de treball. D'aquesta manera, la composició de la mostra va afavorir una anàlisi comparativa i contextualitzada, essencial per comprendre la complexitat i les particularitats de l'exercici professional en l'àmbit penitenciari de l'Estat de Maranhão.

3.2. Procediments de recollida de dades

Les dades es van recollir en dos períodes, entre els anys 2022 i 2025, utilitzant dues tècniques complementàries:

1. En l'anàlisi documental, revisem informes psicosocials, fitxes d'avaluació de lectura, informes de seguiment i les produccions escrites dels interns (com ara ressenyes). La idea era identificar categories relacionades amb l'accés, la participació i els dilemes ètics.
2. L'observació es va dur a terme directament a l'entorn de treball dels i les professionals, parant esment a interaccions de l'equip, rutines d'avaluació i converses informals sobre els desafiaments del programa. Tots els registres es van anotar en un diari de camp, respectant la confidencialitat de la informació.

3.3. Anàlisi de dades

Les dades recollides van ser sotmeses a l'anàlisi de contingut temàtic (Bardin, 2011). El procés va implicar la preanàlisi, l'exploració del material amb codificació de temes recurrents i el tractament dels resultats. Les categories d'anàlisi principals que van emergir van ser:

- Desafiaments en l'estandardització de l'avaluació.
- Fallades organitzatives i l'impacte en la comptabilització dels beneficis.
- Tensions interdisciplinàries en la pràctica avaluativa.
- Dilemes ètics entre el control i la cura.

Cada categoria va ser construïda a partir de la recurrència de temes en els diaris de camp i documents, buscant revelar els patrons subjacents a la pràctica professional.

3.4. Consideracions ètiques

Tots els procediments es van dur a terme respectant les normes ètiques vigents. Els participants van ser degudament informats sobre els objectius de l'estudi, i se'n garanteix l'anonimat mitjançant l'assignació de codis identificatius (TS1 a TS5; PSIC 1 i PSIC 2). Cal destacar que el propòsit de la recerca no va ser quantificar impactes, sinó comprendre els significats atribuïts i els desafiaments als quals es van enfrontar els participants, en estricta consonància amb els principis de la recerca qualitativa.

4. Resultats: les múltiples cares dels desafiaments quotidians

L'anàlisi profunda de les dades recopilades en camp va revelar un escenari complex, on la política de redempció per la lectura es manifesta com un camp de tensions, negociacions i contradiccions. L'actuació de l'equip psicosocial, lluny de ser merament burocràtica, es va mostrar com un element central en la mediació d'aquests conflictes. Els resultats es van organitzar en les quatre categories analítiques prèviament definides, que ara seran explorades detalladament, utilitzant descripcions denses extretes dels diaris de camp i de l'anàlisi documental per il·lustrar la vivacitat dels fenòmens observats.

4.1. Desafiaments en l'estandardització de l'avaluació: entre l'equitat i la norma

Aquesta categoria va emergir com la més prominent en els discursos i pràctiques dels professionals. Encapsula el dilema central de com aplicar un criteri d'avaluació que sigui, al mateix temps, just, equitatiu i que mantingui el rigor tècnic del programa. L'heterogeneïtat extrema del públic atès –des d'interns no alfabetitzats fins aquells amb educació superior– converteix qualsevol intent d'estandardització en un desafiament monumental. Un treballador social (TS2) va verbalitzar aquesta disjuntiva de manera contundent:

Com puc fer servir el mateix barem per a un home que amb prou feines sap escriure i per a un altre que té la secundària completa?

Si soc rígid, exclou a qui més ho necessita, que és justament aquell per a qui la lectura és un món nou. Si soc massa flexible, el programa perd serietat i la direcció m'acusa de ser "tou" i de facilitar el benefici sense mèrit.

Aquesta declaració sintetitza la doble pressió que pateixen els professionals: una pressió interna, de la seva pròpia consciència ètica, per promoure la inclusió; i una pressió externa, de la cultura institucional punitiva, per mantenir el control i la disciplina. L'absència de directrius institucionals clares per a aquesta avaluació agreujava el problema. A la pràctica, cada professional desenvolupa els seus propis "criteris informals". Per exemple, la psicòloga PSIC 1 va revelar en una conversa que el seu criteri principal era la "connexió emocional" de l'intern amb la història. Buscava identificar, en la parla o en l'escriptura, fragments que indiquessin que la lectura havia provocat alguna reflexió sobre la pròpia vida del subjecte.

Per la seva banda, el treballador social TS1, a la mateixa unitat, se centrava en la "capacitat d'argumentació", valorant aquelles ressenyes que aconseguien presentar una tesi central sobre el llibre i defensar-la, encara que fos de manera senzilla. Aquesta disparitat, encara que ben intencionada, podria conduir a resultats diferents per a interns amb perfils similars, depenent de quin professional s'ocupi de l'avaluació.

El potencial transformador de l'acompanyament individualitzat, no obstant això, va sorgir com el principal antídoto per a aquest dilema. Un cas emblemàtic va ser el d'un intern d'aproximadament 50 anys, condemnat a una pena llarga, que es mostrava apàtic i poc inclinat a totes les activitats proposades. Durant setmanes, va rebutjar els llibres, afirmant ser "vell i incapaç de llegir un llibre sencer". La psicòloga (PSIC1) va iniciar un acostament gradual, conversant amb ell sobre altres interessos. Va descobrir que li agradaven les històries de la seva terra natal. Aleshores, l'equip va buscar un llibre de contes regionals. Al cap de tres sessions d'orientació, on la psicòloga llegia fragments per a ell i els connectava amb els records que ell tenia, l'intern no només va concloure la lectura, sinó que va sol·licitar una conversa per fer la seva "ressenya oral".

Durant gairebé una hora, va parlar amb una lucidesa sorprenent, comparant el sentiment d'exili d'un dels personatges amb la seva pròpia experiència d'estar pres lluny de la família. La ressenya, posteriorment transcrita per la professional, va ser considerada una de les més profundes del programa. Aquest cas demostra que la superació de les barreres no resideix en la flexibilització de la norma, sinó en la qualitat de la mediació, que ha de ser sensible, pacient i adaptada a la singularitat de cada subjecte.

4.2. Fallades organitzatives i l'impacte en la comptabilització dels beneficis: la violència de la burocràcia

Aquesta categoria agrupa les observacions sobre com la precarietat material i la desorganització administrativa es converteixen en obstacles

concrets que minen la credibilitat i l'eficàcia del programa, generant frustració tant en els professionals com en els interns.

L'escassetat de col·lecció bibliogràfica va ser la queixa més unànime. En dues de les unitats de l'interior, la situació resultava crítica: la "biblioteca" es reduïa a una prestatgeria metàl·lica situada en una oficina administrativa, amb llibres apilats sense cap mena de catalogació. La major part de la col·lecció bibliogràfica estava composta per obres jurídiques desactualitzades, donacions d'enciclopèdies antigues i llibres de text de nivell primari.

Un intern, quan el van convidar a participar al programa, va expressar amb ironia:

Només hi ha llibres de lleis. Ja visc sota la llei, vull llegir una altra cosa, una història que em tregui una estona d'aquí.

Aquest testimoni atge il·lustra com la falta de materials adequats afecta la motivació dels participants i subratlla la necessitat d'una gestió més organitzada i d'una col·lecció bibliogràfica diversificada que realment respongui als interessos i les necessitats dels interns.

L'absència d'espais físics adequats també es va constituir en un impediment constant. Les lectures i discussions es feien en llocs improvisats: una cantonada del pati, una sala d'atenció superpoblada o fins i tot al passadís de l'ala administrativa, amb interrupcions freqüents. Aquesta falta d'un ambient tranquil i acollidor comunicava simbòlicament el baix estatus de l'activitat educativa dins de la jerarquia de prioritats institucionals (Bourdieu, 1998).

No obstant això, l'impacte més pervers d'aquestes fallades era la negació de drets per errors processals. Un cas particularment revelador va ser el de la fitxa de lectura extraviada. Un intern, J. C., de 28 anys, havia complert tots els requisits per a la redempció de 12 dies, amb dues ressenyes aprovades per l'equip. La documentació va ser enviada al sector administratiu de la presó perquè s'adjuntés al seu expedient i es remetés al jutge d'execució penal.

Al cap de dos mesos, durant una atenció de rutina, l'intern va preguntar al treballador social (TS1) per què la seva pena no havia estat reduïda. En investigar, el professional va descobrir que la documentació s'havia "perdut" i mai havia estat enviada. Tot el procés va haver de ser refet des de zero.

El sentiment de frustració del professional va ser registrat al seu diari de camp:

Lluitem perquè el programa funcioni, perquè la lectura tingui un sentit, i al final, el dret del subjecte és negat per una fallada burocràtica. Com li explico que el seu esforç va ser en va per un paper perdut? És un treball de Sisif. Això destrueix la confiança que intentem construir.

Aquest exemple evidencia com la precarietat organitzativa no només afecta l'eficàcia del programa, sinó que també erosiona la confiança entre interns i professionals, generant desmotivació i sensació d'injustícia.

Aquest episodi evidencia que la violència institucional no es limita a l'agressió física, sinó que també es materialitza a través de la negligència burocràtica, generant desesperança i reforçant en els interns la percepció de l'estat com a arbitrari i ineficient (CNJ, 2023; Iamamoto, 2007).

4.3. Tensions interdisciplinàries en la pràctica avaluativa: el diàleg entre sabers

La composició de l'equip psicosocial, amb professionals de diferents àrees, es va revelar una font tant de riquesa com de tensió. Aquesta categoria explora com les diferents lògiques professionals del treball social i de la psicologia es manifestaven en la pràctica avaluativa, generant debats que, encara que de vegades conflictius, resultaven en una pràctica més complexa i reflexiva. La principal tensió observada girava entorn de l'objectiu final de l'avaluació de la lectura.

En una reunió d'equip celebrada el 15 de març de 2022 per discutir l'estandardització dels criteris, el debat es va fer explícit. La psicòloga (PSIC2) va iniciar la discussió defensant que l'avaluació havia de ser primàriament clínica i qualitativa, centrant-se en l'"apropiació subjectiva" de la lectura. Per a ella, el més important era identificar si l'obra havia mobilitzat afectes, provocat reflexions sobre la història personal de l'intern o permès l'elaboració de conflictes psíquics. En les seves paraules:

El més important és el procés intern, l'elaboració psíquica que la lectura provoca. Una ressenya pot estar mal escrita, però revelar una visió poderosa sobre la pròpia condició del subjecte. Això és un indicador de salut mental i de canvi, i és el que hauríem de valorar.

En contrapartida, un dels treballadors socials (TS2), amb llarga experiència a l'àrea, va argumentar que aquesta perspectiva, encara que important, era insuficient. Per a ell, el programa havia de tenir un objectiu pedagògic i de ciutadania més explícit. Va afirmar:

La reflexió és fonamental, però necessita aprendre a posar-ho sobre paper, a defensar una idea, a organitzar el seu pensament de manera lògica. Això és un instrument de poder que farà servir fora per buscar feina, per exigir un dret en un ofici, per escriure una carta. Si ens enfoquem només en el que és subjectiu, perdem l'oportunitat d'oferir una eina concreta per a l'exercici de la ciutadania.

Una altra treballadora social (TS3) va complementar:

L'enfocament en l'escriptura també era una manera de valorar la producció de l'intern, tractant-la com un treball intel·lectual que mereixia ser perfeccionat.

Després d'un llarg debat, l'equip va arribar a una solució consensuada i creativa: la creació d'una fitxa d'avaluació amb dos camps diferents i complementaris. El primer, titulat "Anàlisi reflexiva i subjectiva", seria emplenat preferentment pel psicòleg, amb focus en els aspectes d'elaboració psíquica. El segon, "Anàlisi crítica i estructura textual", quedaria a càrrec del treballador social, i avaluaria la capacitat d'argumentació, cohesió i coherència.

La nota final seria una mitjana ponderada de les dues avaluacions. Aquesta solució no només va resoldre el punt mort, sinó que va institucionalitzar la interdisciplinarietat, reconeixent la legitimitat i la complementarietat de tots dos sabers, enfortint la confiança en el procés i oferint als interns una experiència d'aprenentatge més estructurada i significativa.

4.4. Dilemes ètics entre el control i la cura: la resistència quotidiana

Aquesta categoria aborda la tensió fonamental que viuen els professionals entre el seu rol com a agents de cura, guiats pels principis ètics de les seves professions, i la seva posició com a funcionaris de l'estat dins d'una institució de control. Aquest dilema es manifestava de manera particularment aguda en l'acte d'"aprovar" o "reprovar" un treball, una responsabilitat compartida entre els treballadors socials i la pedagogia, un poder que els col·locava en una posició incòmoda.

En el context de les lectures, als interns se'ls establia un nombre màxim de llibres que podien alliberar, generalment tres, amb un termini de lliurament d'aproximadament 15 dies per a la presentació dels resums. Alguns interns acabaven les lectures abans del temps estipulat, i de vegades demanaven llibres addicionals, fins i tot sabent que aquests no serien comptabilitzats oficialment; no obstant això, el plaer per la lectura era notable. Aquesta dinàmica generava una pressió sobre el compliment dels terminis, però també evidenciava la motivació intrínseca dels interns per aprendre i gaudir dels textos.

Una treballadora social (TS4) va expressar l'angoixa que aquest sistema li provocava:

El pitjor dia és quan li haig de dir a un d'ells que la ressenya no va ser suficient. Em sento part de la mateixa màquina que l'oprimeix. El meu paper hauria de ser obrir portes, no fiscalitzar si va complir una tasca per guanyar dies. És una contradicció que m'emporto a casa cada dia.

Aquest dilema s'intensificava quan la direcció de la unitat o els agents de seguretat intentaven instrumentalitzar el programa com a forma de control disciplinari. En una ocasió, un director de seguretat va suggerir que només els interns amb "bon comportament", que no haguessin rebut sancions disciplinàries recents, haurien de tenir accés al programa.

L'equip psicosocial, en bloc, es va oposar fermament a la proposta de condicionar la lectura al comportament dels interns. En una reunió amb la direcció, van argumentar que la lectura és un dret garantit per la Llei

d'execució penal i per les normatives del CNJ, per la qual cosa no podia ser condicionada. El treballador social (TS5) va ser emfàtic:

Condicionar l'accés a la lectura al comportament és il·legal i pedagògicament contraproduent. És justament l'intern considerat "difícil" qui més pot beneficiar-se d'una activitat que el convida a la reflexió. Utilitzar el programa com a premi o càstig és desvirtuar completament el seu propòsit.

L'equip va aconseguir revertir el suggeriment, però l'episodi va il·lustrar la necessitat d'una vigilància ètica constant i d'una postura de resistència quotidiana. Els professionals necessitaven negociar contínuament el seu espai d'autonomia tècnica, reafirmant els principis de les seves professions enfront d'una cultura institucional que sovint opera en una lògica purament de seguretat.

Aquesta postura de resistència, encara que psicològicament desgastant, era vista per tots els membres de l'equip com una obligació professional innegociable, fonamentada en els seus respectius codis d'ètica, que col·loquen la defensa dels drets humans com un principi fonamental i inalienable. L'experiència evidenciava com, fins i tot en contextos d'alta pressió i rigidesa institucional, la defensa dels drets i la qualitat del treball social requereix persistència, argumentació tècnica i cohesió de l'equip.

5. Discussió: interpretant les tensions del camp

Els resultats presentats a la secció anterior, rics en detalls de la vida quotidiana, mostren una xarxa complexa de desafiaments que transcendeixen la mera aplicació d'una norma jurídica. Més que un compliment formal, les situacions observades reflecteixen tensions entre els objectius de la política i les condicions reals del context en què s'implementa.

En aquesta secció, les troballes s'interpreten a la llum del marc teòric, buscant aprofundir la comprensió dels fenòmens socials i humans que emergeixen d'aquestes interaccions, i donant compte de com els drets, les expectatives institucionals i les experiències individuals s'entrellacen en la pràctica diària.

5.1. El poder disciplinari i la subjectivitat en la pràctica avaluativa

La dificultat per estandarditzar l'avaluació i els dilemes ètics que se'n deriven, materialitzen de manera exemplar els conceptes de poder disciplinari de Foucault. L'avaluació, que hauria de ser un acte tècnic, es revela com un exercici de micropoder. El professional, situat en la posició de jutge, es troba en una disjuntiva: en adoptar un criteri rígid i "neutre", corre el risc de reproduir l'exclusió, castigant doblement el subjecte que ja ha estat marginat pel sistema educatiu. En adoptar un criteri flexible i subjectiu, exerceix una forma de poder pastoral, decidint qui és "mereixedor" del benefici amb base en criteris morals o afectius.

En tots dos casos, el professional és capturat per la lògica de la institució, convertint-se en un agent, encara que a contracor, de la normalització. El cas de l'intern que només es va obrir a la lectura a través d'una mediació afectiva demostra, d'altra banda, que l'única sortida a aquest parany disciplinari és la construcció d'una relació de cura que subverteix la lògica del control, alineant-se amb la perspectiva freiriana d'una educació basada en el diàleg i l'afecte.

5.2. La violència de la burocràcia i la negació de drets

Les fallades organitzatives no poden ser interpretades com a mers problemes administratius; són l'expressió concreta de la precarietat com a política i es manifesten com una forma subtil, però brutal, de violència institucional. L'escassetat de col·lecció bibliogràfica i la falta d'espais físics adequats són exemples clars de com la precarietat material limita l'eficàcia del programa i genera frustració tant en interns com en professionals.

El cas de la fitxa extraviada és emblemàtic. La pèrdua d'un document, un acte aparentment banal, té el poder d'anul·lar l'esforç del subjecte i negar un dret conquerit, reforçant el missatge que la seva vida i el seu temps no tenen valor per a l'estat. Aquest fenomen pot ser analitzat a la llum de la teoria de la qüestió social de Yamamoto, on la burocràcia estatal, lluny de ser neutra, opera com un mecanisme que reproduïx desigualtats estructurals.

Per a la població carcerària, majoritàriament pobre i negra, la ineficiència de l'estat no és una excepció, sinó la regla. La frustració del professional, resumida en la seva reflexió (TS4) –“És un treball de Sísif. Això destrueix la confiança que intentem construir”–, revela la consciència que la seva pràctica de garantia de drets és constantment sabotejada per la mateixa estructura en la qual està inserit.

En contrapartida, alguns treballadors socials subratllen que, a més de garantir drets, el programa havia d'oferir eines concretes per a l'exercici de la ciutadania. Com va afirmar un professional (TS2):

La reflexió és fonamental, però necessita aprendre a posar-ho sobre paper, a defensar una idea, a organitzar el seu pensament de manera lògica. Això és un instrument de poder que farà servir fora per buscar feina, per exigir un dret en un ofici, per escriure una carta.

La solució consensuada de l'equip per a la creació d'una fitxa d'avaluació amb dos camps complementaris, un per a l'anàlisi reflexiva i subjectiva (psicòleg) i un altre per a l'anàlisi crítica i l'estructura textual (treballador social) no només va resoldre un conflicte metodològic, sinó que va institucionalitzar la interdisciplinarietat, reconeixent la legitimitat de sabers distints i complementaris.

L'episodi de la proposta de condicionar la lectura al comportament exemplifica com la vigilància ètica i la resistència professional es converteixen en pràctiques quotidianes necessàries per preservar els drets dels in-

terns davant d'una cultura institucional centrada en la lògica de seguretat. La defensa dels drets humans, vista com un principi inalienable, requereix negociació constant, cohesió de l'equip i persistència en contextos d'alta pressió i precarietat estructural.

5.3. Interdisciplinarietat en acte: de la tensió a la síntesi

Les tensions observades en la pràctica avaluativa entre el treball social i la psicologia són extremadament riques per a l'anàlisi. El debat entre l'enfocament en la "subjectivitat" i en l'"eina per a la ciutadania" reflecteix els nuclis de saber i els projectes ètic-polítics de cada professió. La psicologia, amb el seu èmfasi en la singularitat i en els processos intrapsíquics, busca garantir que la lectura sigui una experiència d'elaboració i resignificació personal.

El treball social, amb el seu enfocament en les determinacions socials i en la ciutadania, busca garantir que la lectura es tradueixi en capital social i cultural, en eines concretes per a la vida en societat. La bellesa del procés observat no rau en la victòria d'una perspectiva sobre l'altra, sinó en la construcció d'una síntesi dialèctica.

La creació de la fitxa d'avaluació conjunta és la materialització de la interdisciplinarietat en acte: un reconeixement que el subjecte és, al mateix temps, singular en el seu patiment psíquic i universal en els seus drets socials. La pràctica resultant és més potent que la suma de les parts.

5.4. L'ethos professional com a pràctica de resistència quotidiana

Finalment, els dilemes ètics i la postura de l'equip davant de les pressions institucionals confirmen que l'ethos professional no és un document abstracte, sinó una eina concreta de resistència en el dia a dia. En oposar-se a la proposta d'usar la lectura com a premi per bon comportament, l'equip no només defensava una política pública, sinó que afirmava un principi fonamental: la universalitat dels drets.

Aquesta confrontació i negociació constants, encara que psicològicament desgastant, constitueix l'essència de l'actuació crítica en espais de control. La defensa de la lectura com a dret independent de la conducta de l'intern exemplifica com els professionals exerceixen la seva autonomia relativa: encara que formen part de l'engranatge estatal, disposen d'un marge per orientar la seva pràctica cap a la justícia social i la dignitat humana. No es tracta d'una llibertat absoluta, sinó d'un espai concret que permet fer la diferència en la vida dels qui estan privats de llibertat.

Les petites resistències quotidianes, decisions, mediacions afectives, insistir a garantir drets, són el que permet que la presó, fins i tot sent un espai restrictiu i hostil, pugui oferir moments d'humanització i llibertat simbòlica. Són aquestes accions les que mantenen viva la possibilitat de dignitat i canvi, fins i tot en un context marcat pel control i la burocràcia.

6. Consideracions finals

Aquest estudi confirma que la redempció de pena per la lectura té un potencial significatiu com a instrument de resocialització, però la seva realització plena depèn d'un enfocament crític i compromès amb la dignitat humana. La lectura, lluny de ser un mecanisme burocràtic, ha de ser promoguda com un dret fonamental i una eina de transformació.

La recerca va respondre la pregunta central en demostrar que els desafiaments de la implementació d'aquesta política són de naturalesa ètica (la tensió entre cura i control), operativa (la precarietat material i burocràtica) i interdisciplinària (la necessària i complexa articulació de sabers).

La presència qualificada de l'equip psicosocial és, en aquest context, un pilar insubstituïble. La seva actuació es configura com una mediació essencial entre la realitat opressora de la presó i la possibilitat de rescat de la subjectivitat i la ciutadania.

En complir els objectius proposats, aquesta recerca va demostrar que els desafiaments en l'avaluació, les fallades estructurals, les dinàmiques interdisciplinàries i els dilemes ètics són els eixos centrals que defineixen la pràctica professional en aquest camp. La superació d'aquests obstacles no és una responsabilitat exclusiva dels professionals de la línia de front, sinó que exigeix un compromís institucional més ampli.

Perquè aquesta actuació sigui efectiva, és imprescindible que les institucions penitenciàries reconeguin i donin suport al rol tècnic i polític dels equips. Això implica proporcionar formació contínua, recursos adequats, com una col·lecció bibliogràfica diversificada, i crear un ambient que afavoreixi la interdisciplinarietat.

Les troballes apunten a la necessitat urgent de creació de protocols d'avaluació flexibles, construïts col·lectivament, i de la implementació de programes de formació continuada en mediació de lectura per als equips psicosocials. L'experiència reeixida de la fitxa d'avaluació conjunta, creada per l'equip estudiat, pot servir com un model inspirador per a altres institucions.

A més, aquest estudi reforça la necessitat que futures recerques ampliïn el coneixement sobre els impactes a llarg termini d'aquests programes. És fonamental incorporar les perspectives dels propis interns, comprenent com la lectura i la participació en aquests programes influeixen en les seves trajectòries postempresonament, la seva reinserció social i la reducció de la reincidència.

Recerques longitudinals i estudis de cas comparatius en diferents contextos penitenciaris podrien proporcionar dades valuoses per millorar les polítiques existents i desenvolupar noves estratègies d'intervenció.

Finalment, perquè la redempció de pena per la lectura compleixi el seu potencial emancipador, és necessari un qüestionament profund i una transformació de les polítiques penals punitives i excloents que predominen al Brasil i en gran part d'Amèrica Llatina. El sistema penitenciari, en la seva configuració actual, sovint perpetua cicles de violència i exclusió, en lloc de promoure la resocialització.

El treball social i la psicologia, amb el seu compromís ètic-polític amb la justícia social i la defensa dels drets humans, tenen un paper insubstituïble en aquesta tasca. En promoure un sistema penitenciari més humà, just i respectuós amb els drets fonamentals, no només contribueix a la dignitat dels individus privats de llibertat, sinó a la construcció d'una societat més equitativa i solidària en conjunt.

La lectura, en aquest sentit, és un far que il·lumina el camí cap a la llibertat, no només la llibertat física, sinó la llibertat de pensament, de crítica i de construcció d'un futur diferent.

Referències bibliogràfiques

- Bardin, Laurence. (2011). *Análise de conteúdo*. Edições 70.
- Bourdieu, Pierre. (1998). *La dominación masculina*. Fondo de Cultura Económica.
- Conselho Nacional de Justiça (Consell Nacional de Justícia del Brasil) [CNJ]. (2013, novembre 26). *Recomendação nº 44, de 26 de novembro de 2013*. Recuperat 4 novembre 2025, de <https://atos.cnj.jus.br/atos/detalhar/1907>
- Conselho Nacional de Justiça (Consell Nacional de Justícia del Brasil) [CNJ]. (2021, maig 10). *Resolução nº 391, de 10 de maio de 2021*. Recuperat 23 novembre 2025, de <https://atos.cnj.jus.br/atos/detalhar/3918>
- Conselho Nacional de Justiça (Consell Nacional de Justícia del Brasil) [CNJ]. (2023). *Censo Nacional de Práticas de Leitura no Sistema Prisional*. Recuperat 23 novembre 2025, de <https://www.cnj.jus.br/wp-content/uploads/2023/12/censo-leitura-prisional.pdf>
- Foucault, Michel. (1975). *Vigilar y castigar: Nacimiento de la prisión*. Vozes.
- Freire, Paulo. (1987). *Pedagogia del oprimido*. Siglo XXI.
- Iamamoto, Marilda Villela. (2007). *Serviço social na contemporaneidade: Trabalho e formação profissional*. Cortez Editora.
- Minayo, Maria Cecília de Souza. (2017). *O desafio do conhecimento: Pesquisa qualitativa em saúde*. Hucitec.
- Ministério de Direitos Humanos e Cidadania (Ministeri de Drets Humans i Ciutadania del Brasil) [MDHC]. (2025, febrer 3). *Observatório Nacional dos Direitos Humanos disponibiliza dados sobre o sistema prisional brasileiro*. Governo Federal. <https://www.gov.br/mdh/pt-br/assuntos/noticias/2025/fevereiro/observatorio-nacional-dos-direitos-humanos-disponibiliza-dados-sobre-o-sistema-prisional-brasileiro>

La situació en l'àmbit de l'habitatge de les persones amb problemes de salut mental: una aproximació empírica a la comarca del Segrià

The housing situation of people with mental health problems: an empirical approach in the Segrià region

Xavier Miranda Ruche¹

ORCID: 0000-0002-2224-0393

Montalegre Mullet Badia²

ORCID: 0009-0001-4714-9502

Pere Mercadé Melé³

ORCID: 0000-0002-6002-0930

Núria Gallart Guvernau⁴

ORCID: 0000-0003-4652-8890

Recepció: 04/06/25. Revisió: 07/11/25. Acceptació: 12/11/25

Per citar: Miranda Ruche, Xavier; Mullet Badia, Montalegre; Mercadé Melé, Pere, i Gallart Guvernau, Núria. (2025). La situació en l'àmbit de l'habitatge de les persones amb problemes de salut mental: una aproximació empírica a la comarca del Segrià. *Revista de Treball Social*, 229, 129-154. <https://doi.org/10.32061/RTS2025.229.06>

Resum

Aquest treball té com a objectiu conèixer quina és la situació en l'àmbit de l'habitatge del col·lectiu de persones amb problemes de salut mental en un context geogràfic determinat, com és la comarca del Segrià. Per fer-ho es va dur a terme una recerca descriptiva assentada en un procediment mixt, de caràcter quantitatiu i qualitatiu. El treball de camp va

1 Professor lector a l'àrea de Treball Social i Serveis Socials. Universitat de Lleida. xavier.miranda@udl.cat

2 Treballadora social al Centre de Desenvolupament Infantil i Atenció Precoç (CDIAP). Gestió de Serveis Sanitaris. mmullet@gss.cat

3 Professor titular al departament d'Economia Aplicada. Universitat de Màlaga. pmercade@uma.es

4 Professora associada a l'àrea de Treball Social i Serveis Socials. Universitat de Lleida. nuria.gallart@udl.cat

integrar 303 enquestes completades per persones afectades i la realització de sis grups de discussió, tres amb professionals de l'atenció social i sanitària en salut mental, i tres amb persones afectades. Els resultats mostren una condició general desfavorable en aquest àmbit com a conseqüència de dos factors estructurals: la dificultat d'accés al mercat privat de l'habitatge i l'escassa oferta de recursos residencials i de suport a l'habitatge en salut mental. A aquests s'afegeix l'impacte específic que la problemàtica de salut mental acostuma a generar en diverses àrees –educativa, laboral, econòmica, familiar– i que condicionen l'estabilitat residencial. En termes favorables, destaquen les valoracions superiors a la mitjana obtingudes entre el grup de persones que son beneficiàries d'algun tipus de servei social especialitzat en salut mental i vinculat amb l'habitatge. Com a conclusió, la realitat que presentem interpel·la les administracions públiques competents per fer una inversió més gran en aquesta matèria. Una inversió que permeti progressar en la provisió d'una intervenció integral i comunitària en salut mental.

Paraules clau: Salut mental, habitatge, discapacitat, Segrià.

Abstract

This study aims to describe the housing situation of people with mental health problems within a specific geographical context: the Segrià region. To this end, a descriptive investigation was carried out using a mixed-methods approach that combined quantitative and qualitative techniques. The fieldwork included 303 surveys completed by people affected and six focus groups: three with mental health and social care professionals, and three with people experiencing mental health problems. The results indicate an overall unfavourable situation, stemming from two structural factors: the difficulty of accessing the private housing market and the limited availability of residential resources and housing support services for people with mental health needs. These are compounded by the specific impact that mental health problems often have in other areas—education, employment, economy and family—which, in turn, affect residential stability. On a more positive note, above-average evaluations were observed among participants who were users of at least one social service specialising in mental health and also linked to housing support. In conclusion, the findings call on the relevant public authorities to increase investment in this field—an investment that would enable progress towards a more comprehensive and community-based approach to mental health intervention.

Keywords: Mental health, housing, disability, Segrià.

1. Habitatge i salut mental

L'habitatge és un bé essencial i esdevé un pilar central del benestar personal i social, en tant que és l'espai on es desenvolupa la vida privada i familiar de la gent. Aquest espai permet la construcció d'una llar i el sosteniment físic, social i psicològic de les persones, alhora que és un element essencial per a la cohesió social ciutadana i un recurs fonamental en els processos d'inclusió social (Ubrich, 2018).

L'estabilitat en la llar és, d'aquesta forma, un factor de protecció. En canvi, la seva condició precària suposa un factor de risc que deixa les persones en una situació de més vulnerabilitat social i, per tant, d'augment de l'exposició a patir alguna mena de malestar o patologia psíquica. D'acord amb Nelson (2010), l'habitatge és central en els processos de recuperació en persones afectades per algun tipus de trastorn mental, i és un element que permet, entre altres aspectes, la reducció del nombre d'hospitalitzacions psiquiàtriques. Disposar d'un lloc segur, estable i adequat on viure no només proporciona un refugi físic, sinó que també crea un entorn on les persones afectades poden desenvolupar una vida autònoma, construir relacions socials i comunitàries, i establir rutines diàries que afavoreixen el benestar emocional, així com disposar d'un espai adequat a les necessitats personals, familiars i culturals.

En l'actualitat, la dificultat d'accés a l'habitatge té impacte sobre gran part de la ciutadania i és un problema estructural i transversal a Espanya i Catalunya. La població espanyola ho situa entre els tres problemes principals amb més afectació personal (CIS, 2024). A Catalunya, el tercer baròmetre del 2024 del Centre d'Estudis d'Opinió indica que l'accés a l'habitatge és el problema principal de la ciutadania, per davant de la insatisfacció amb la política i la inseguretat ciutadana (CEO, 2024). Aquest aspecte no succeïa des de l'any 2007, amb l'inici de la crisi financera.

La problemàtica encara s'accentua més en els grups de població –com les persones amb problemes de salut mental i discapacitat– que es troben exposats a situacions de vulnerabilitat més gran per aquesta condició. La dificultat de disposar d'un habitatge digne a un preu assequible posa sobre la taula els límits que presenta actualment el dret a l'habitatge. Un dret que, d'acord amb l'informe elaborat l'any 2020 pel relator especial sobre l'extrema pobresa i els drets humans de Nacions Unides, resulta irrellevant a Espanya (Nacions Unides, 2020).

Pel que fa a l'àmbit específic de la salut mental, l'any 1986 la Llei general de sanitat (Llei 14/1986) va incorporar els principis que haurien de guiar el desenvolupament de la reforma psiquiàtrica a Espanya. La finalitat era la implantació d'un model d'atenció integral a la comunitat que substituís la centralitat de l'hospitalització psiquiàtrica i l'internament perllongat de caràcter d'asil. En la lògica d'aquell nou model, la possibilitat d'inclusió passava per la creació de les condicions que permetessin viure de manera plena en l'entorn comunitari, per la qual cosa disposar d'un espai on residir va convertir-se en un dels elements bàsics sobre el qual

calia actuar. Aquest espai és el que havia de permetre una estabilitat residencial d'acord amb l'elecció personal i les necessitats de la persona, i a partir d'aquesta poder establir els suports més adients a cada cas, com ara els econòmics, formatius, laborals, d'oci i socials.

Ens aproximem als quaranta anys de vigència de la reforma i, si bé aquesta ha comportat un avenç en moltes de les fites marcades –una perspectiva més àmplia i moderna de la salut mental; la integració de l'atenció psiquiàtrica en el sistema sanitari general; l'ampliació dels serveis sanitaris i socials articulats en xarxa, etc.– un dels aspectes que avui dia resulta clarament deficitari és el que està relacionat amb la cobertura residencial i el suport a l'habitatge.

1.1. El suport a l'habitatge en persones amb discapacitat derivada de malaltia mental al Segrià

L'oferta de recursos públics en l'àmbit de l'habitatge és molt limitada tant a la comarca del Segrià com a la resta de Catalunya. En el cas concret del territori lleidatà, aquesta tipologia de serveis socials especialitzats en salut mental ja s'ha destacat com la més necessària, d'acord amb altres recerques empíriques dutes a terme amb anterioritat (Pelegri i Fleta, 2012).

Amb la informació establerta al Portal de dades obertes de la Generalitat de Catalunya (2024a), al Segrià s'ubiquen nou places privades del servei de llar amb suport (Departament de Drets Socials i Inclusió, 2022a) gestionades per dues entitats, de les quals quatre places són amb finançament. Pel que fa a la llar residència (Departament de Drets Socials i Inclusió, 2022b), es disposa de dos serveis ubicats a la ciutat de Lleida que disposen conjuntament de 67 places privades amb finançament (Portal de dades obertes, 2024b). En relació amb el servei de suport a l'autonomia a la pròpia llar per a persones amb problemàtica social derivada de malaltia mental (Departament de Drets Socials i Inclusió, 2025), no hi ha dades públiques disponibles, si bé s'ha dut a cap un recompte aproximat de persones que durant l'any 2024 n'hagin pogut resultar beneficiàries, i són un total de 72.

Taula 1. Nombre de places del servei de llar residència i del servei de llar amb suport per a persones amb problemàtica derivada de malaltia mental per a les comarques del Barcelonès, Gironès, Segrià i Tarragonès (2023)

		Places públiques	Places Privades	Total Places	Places amb finançament
Servei de llar residència	Barcelonès	128	513	641	608
	Gironès	29	0	29	29
	Segrià	0	67	67	67
	Tarragonès	0	30	30	30

Servei de llar amb suport	Barcelonès	0	236	236	170
	Gironès	12	6	18	12
	Segrià	0	9	9	4
	Tarragonès	0	26	26	25

Font: Portal de dades obertes. Generalitat de Catalunya (2024a; 2024b).

Situades les dades generals observem que, pel que fa al servei de llar residència, s'ofereix una plaça per cada 52 persones afectades que resideixen a la comarca. I en el cas de la llar amb suport, la proporció és d'una plaça per cada 390. En aquest darrer servei, i des d'una perspectiva comparada amb les altres tres comarques on s'ubiquen les capitals de província a Catalunya, trobem que el Segrià és la que presenta un dèficit d'accés més important.

Davant de l'existència de necessitats residencials no cobertes, algunes organitzacions privades vinculades al tercer sector han pres la iniciativa per procurar la provisió d'habitatges supervisats i accessibles a persones que, si bé comptaven amb les capacitats per iniciar aquesta etapa, no tenien la possibilitat de fer-ho atesa la manca de places públiques i la dificultat econòmica d'accés al mercat privat. Actualment, aquesta provisió es tradueix en 24 places dins d'aquesta modalitat.

En conjunt, es pot apuntar que el 2023 un total de 172 persones van resultar beneficiàries d'algun tipus servei de suport a l'habitatge en salut mental, cosa que representa el 4,9% de la població afectada. Aquesta situació d'escassetat contrasta amb l'evolució de persones amb discapacitat derivada de malaltia mental al Segrià, que ha anat en augment els darrers anys. De les 2.944 persones registrades l'any 2015 es passa a les 3.756 el 2024, la qual cosa suposa un increment del 27,6%. Actualment representa el segon grup més nombrós per tipologia de discapacitat, darrere de la física i per davant de la visual, l'auditiva, la intel·lectual i la múltiple.

2. Objectius i metodologia

Aquesta recerca té com a objectiu general conèixer quina és la situació en l'àmbit de l'habitatge del col·lectiu de persones amb problemes de salut mental en un context geogràfic determinat, com és la comarca del Segrià. De forma més específica, es pretén aportar un coneixement detallat en tres aspectes. En primer lloc, en la caracterització del perfil sociodemogràfic. En segon lloc, en la descripció de les principals necessitats, problemàtiques i expectatives en relació amb l'habitatge. I, en tercer lloc, en la perspectiva que els principals agents professionals vinculats amb la temàtica presenten sobre la qüestió.

Des d'un punt de vista metodològic, el treball empíric s'ha assentat en un procediment mixt, de caràcter quantitatiu i qualitatiu. En una prime-

ra fase quantitativa es va fer un treball de camp a través d'una enquesta conformada per 27 preguntes de selecció única, múltiple i d'escala. Les preguntes versaven sobre el perfil sociodemogràfic, les característiques de l'habitatge i la llar, i qüestions valoratives al voltant d'aquesta temàtica. L'anàlisi de les dades es va dur a terme mitjançant tècniques d'estadística descriptiva. Pel que fa a la mostra, es va optar per delimitar-la entre les persones majors de 18 anys residents a la comarca del Segrià amb un certificat de discapacitat derivat d'una malaltia mental. En aquest sentit, la població d'estudi, amb dades de l'any 2023, era de 3.515 persones al Segrià (Departament de Drets Socials i Inclusió, 2024). La representació es va conformar a partir de les 303 persones que varen respondre l'enquesta. Amb aquesta mostra el marge d'error és del 5,38% per a un nivell de confiança del 95%. Les dades obtingudes es varen tractar i analitzar estadísticament mitjançant el programa Microsoft Excel.

En una segona fase qualitativa es van dur a terme sis grups de discussió (d'ara endavant, GD), dels quals tres van ser amb persones afectades i tres amb professionals. Pel que fa a la primera tipologia, hi van participar un total de 21 persones (també majors de 18 anys, residents a la comarca del Segrià i amb certificat de discapacitat) repartides en un primer GD de cinc persones, un segon de set i un darrer de nou. A l'hora de compondre'ls es va tenir en compte la representació d'homes i dones, així com el fet que hi hagués persones residents en habitatges situats en el mercat privat (de lloguer i propietat), i persones residents en els diferents serveis socials especialitzats i actius⁵ previstos a la cartera de serveis socials, com el servei de llar residència i llar amb suport. També van tenir representació les persones usuàries d'habitatges pertanyents a projectes d'entitats privades i, finalment, persones beneficiàries del servei de suport a l'autonomia a la pròpia llar.

Pel que fa a la segona tipologia, hi van participar un total de 26 professionals. D'aquestes, 23 professionals pertanyien a l'àmbit de la gestió i l'atenció social i sanitària en salut mental, i tres ho feien a entitats públiques vinculades a la gestió i execució de les polítiques d'habitatge de l'administració autonòmica i local. Per a la composició i conformació dels diferents GD professionals, es va tenir en compte tres tipologies de rol, d'acord amb la funció d'aquestes al seu lloc de treball: direcció de serveis, coordinació de serveis i intervenció directa. Pel que fa al primer rol hi varen participar vuit persones, en el segon, deu, i en el tercer, vuit.

Les dades qualitatives obtingudes dels GD es van treballar manualment mitjançant l'anàlisi de contingut temàtic i a través de quatre etapes (Braun i Clarke, 2014; Ruiz, 2012). La primera va consistir en una familiarització inicial amb el material recopilat mitjançant la transcripció, les anotacions d'observació, la lectura i l'anotació d'idees. Seguidament es

5 No es van incorporar persones usuàries del servei de residència assistida temporal o permanent per a persones amb problemàtica social derivada de malaltia mental. Si bé la Cartera de Serveis Socials preveu aquest servei, el fet és que no està desplegat en el territori d'estudi.

va procedir a una segona lectura en profunditat dels textos primaris amb l'objectiu de fer una primera codificació de les dades, així com un disseny provisional de categories i subcategories temàtiques. En tercer lloc, es va dur a terme una segona revisió del material per tal de refinar les categories i subcategories construïdes i establir les correspondències definitives amb les unitats de registre codificades (citacions literals). Finalment, es va completar el procés a través d'un examen definitiu del material que propiciés la generació de propostes interpretatives.

Pel que fa al treball de camp, aquest es va dur a terme al llarg de l'any 2024 i va ser realitzat per dos dels quatre membres que varen conformar l'equip de la recerca. La fase quantitativa, entre el gener i l'abril, i la fase qualitativa, entre el juny i el setembre. La majoria dels GD (cinc) es van fer en instal·lacions de la Universitat de Lleida, mentre que un GD es va fer en l'espai que va cedir una entitat de salut mental del territori. Les sessions les van conduir dos integrants de l'equip de recerca. Es va obtenir el consentiment informat de totes les persones participants. El disseny de la recerca va ser sotmès a l'avaluació del Comitè d'Ètica d'Investigació i Transferència de la Universitat de Lleida, i se'n va obtenir un resultat favorable (codi CERT107).

2.1. Limitacions de l'estudi

És necessari apuntar dues limitacions metodològiques de l'estudi per evitar-ne una generalització indeguda dels resultats. En primer lloc, hem indicat que la població estudiada s'ha ajustat, per necessitats operatives de la recerca, a les que tenen reconegut un certificat de discapacitat derivat d'una malaltia mental. Aquest ajust ha implicat centrar l'objecte de treball en les que presenten les patologies més greus de salut mental, deixant fora les que tenen manifestacions més moderades o lleus. Sobre això, cal remarcar també que un nombre significatiu de persones amb un trastorn mental greu ha pogut quedar fora d'aquesta població estudiada, pel fet de no tenir un certificat de discapacitat, sigui perquè voluntàriament no l'han sol·licitat, o bé per altres motius. També és necessari tenir en compte les possibles persones immigrants residents a la comarca del Segrià que es troben en una situació administrativa irregular i que presenten una patologia greu de salut mental, però no tenen accés a sol·licitar el reconeixement de la discapacitat.

En segon lloc, i seguint amb la població estudiada, aquesta s'ha representat a una escala més petita mitjançant la configuració de la mostra indicada (303 persones). Si bé aquesta ha esdevingut significativa en termes estadístics, és necessari fer-ne la consideració següent. L'accés a la mostra s'ha realitzat, de forma majoritària, gràcies a la intermediació de professionals en actiu pertanyents als sistemes d'atenció social i sanitari a la salut mental al Segrià. Es tracta de professionals amb contacte directe i coneixedors d'aquesta condició (certificat de discapacitat) en les persones a les quals se'ls ha demanat que participin. Aquest fet ha provocat un primer biaix, en el sentit que s'ha produït una sobrerrepresentació de per-

sones beneficiàries d'algun tipus de servei de suport a l'habitatge. Aquest element ens fa suposar també algunes possibles diferències –en termes de salut, socials i/o econòmiques– que, de retruc, poden tenir impacte en la seva relació amb l'habitatge.

3. Resultats

A continuació es presenten els resultats de les dues fases metodològiques. En el primer apartat, de caràcter quantitatiu, s'ha establert una perspectiva comparada posant en relació les dades obtingudes de la població estudiada amb les dades pertanyents a altres poblacions generals (del Segrià, Catalunya i Espanya, majoritàriament). Aquesta comparativa s'ha dut a terme amb les variables que hem trobat disponibles fruit de la cerca documental i bibliogràfica. En el segon subapartat, es presenta en primer lloc l'anàlisi qualitativa referent a la visió professional i, en segon lloc, es mostra la que s'ha obtingut en les persones afectades.

3.1. Anàlisi de resultats quantitatius

3.1.1. Perfil sociodemogràfic

El Segrià és una comarca que té una població de 215.476 habitants (IDESCAT, 2024a). La major part (64%) resideix a la ciutat de Lleida, mentre que la resta (34%) ho fa en altres municipis. Les persones integrades en la mostra resideixen també, majoritàriament, a la ciutat de Lleida (80,9%). En grau més baix hi trobem persones d'altres localitats de la comarca (19,1%).

Pel que fa al gènere, el percentatge d'homes (53,1%) en la mostra resulta lleugerament superior al de les dones (46,2%), si bé el gènere majoritari entre les persones amb discapacitat derivada de malaltia mental al Segrià és el femení (53,1%), per sobre del masculí (46,9%) (Departament de Drets Socials i Inclusió, 2024).

La nacionalitat és majoritàriament l'espanyola (94,1%), en sintonia amb les dades més generals que s'obtenen a Catalunya i a Espanya pel que fa a les persones amb discapacitat. En relació amb l'edat, més de la meitat dels participants (53,1%) tenen entre 45 i 64 anys, seguits de la franja de 25 a 44 anys (26,7%).

Pel que fa al percentatge de discapacitat, la franja predominant (72,6%) és la que se situa entre el 33% i el 6%, amb correspondència amb dades generals sobre discapacitat (Departament de Drets Socials i Inclusió, 2024). Pel que fa als diagnòstics de salut mental vinculats amb el certificat de discapacitat, trobem en la mostra que el més prevalent és l'esquizofrènia, seguit del trastorn bipolar, la depressió greu, el trastorn límit de la personalitat i, finalment, el trastorn obsessiu compulsiu.

Referent a l'estat civil, el grup de les persones solteres és el més nombrós, amb el 71,6%, mentre que les persones casades són el 4,6%. Aquest fet contrasta amb les dades al Segrià, on el 49,5% de la població major de 20 anys està casada (IDESCAT, 2024b).

Taula 2. Característiques sociodemogràfiques

Variables	Valor	Total N = 303
Lloc de residència	Lleida ciutat	80,9%
	Altres municipis del Segrià	19,1%
Gènere	Dona	46,2%
	Home	53,1%
	No binari	0,7%
Edat	Més de 65	12,2%
	De 55 a 64	27,4%
	De 45 a 54	25,7%
	De 35 a 44	19,1%
	De 25 a 34	7,6%
	De 18 a 24	7,9%
Nacionalitat	Espanyola	94,1%
	Doble nacionalitat (espanyola i altra)	1,3%
	Altra diferent a l'espanyola	4,6%
Percentatge de discapacitat	Superior al 65%	24,8%
	Entre el 33% i el 65%	72,6%
	Inferior al 33%	2,6%
Estat civil	Solter/a	71,6%
	Casat/da	4,6%
	Viu en parella i no està casat/da	5,0%
	Vidu/Vídua	4,3%
	Altres	14,5%
Nivell d'estudis	Universitaris	8,6%
	Secundaris	47,2%
	Primaris	29,7%
	Primaris incomplets	14,5%
Situació laboral	Actiu en el mercat de treball ordinari	2,0%
	Actiu en el mercat de treball protegit	8,0%
	Pensionista	68,7%
	Aturat en recerca activa	5,9%
	Aturat	7,4%
	Altres	8,0%

Font: Elaboració pròpia.

També trobem diferències importants en el nivell d'estudis, on els resultats són significativament més baixos en l'educació superior (8,6% de

la mostra davant el 34,7% de la població catalana) i en el nivell d'estudis secundaris (47,2% davant el 51,3%). En canvi, les xifres són molt superiors en la franja més baixa –educació primària i primària incompleta– on la xifra resultant és del 44,2% en la mostra, davant el 14% (IDESCAT, 2024c). El fet que la majoria dels trastorns mentals greus apareguin de manera ininterrompuda abans dels 25 anys de vida (Solmi et al., 2022) pot explicar l'impacte important en el desenvolupament de la formació.

En el cas de la situació laboral, el percentatge de persones ocupades en la mostra és molt baix (10%). La majoria du a terme la seva activitat en un centre especial de treball (8%) i la resta ho fa en el mercat de treball ordinari. La inserció laboral és, de nou, una altra de les facetes que acostuma a rebre l'impacte de les dificultats que genera la presència del trastorn. Si bé la discapacitat és un element que dificulta aquest procés, val a dir que la discapacitat derivada d'un trastorn mental és la que presenta –d'entre les diverses tipologies– unes taxes d'activitat i d'ocupació més baixes a Espanya (INE, 2022). S'estima que les persones amb un problema greu de salut mental tenen entre sis i set vegades més probabilitats d'estar desocupades que les persones que no el presenten (OCDE, 2012).

En relació amb els ingressos econòmics, gairebé dos terços de la mostra (65%) no arriba a la xifra de 1.000 euros mensuals nets, i més d'un terç (37,6%) no ho fa als 700 euros. La prestació econòmica de caràcter públic més freqüent entre les persones enquestades és la pensió no contributiva que, generalment, es percep per la presència d'un percentatge igual o superior al 65% de discapacitat. El 44,9% de les persones enquestades en resulten beneficiàries. Aquestes xifres confirmen la relació establerta i ja ben documentada entre pobresa i salut mental (Nacions Unides, 2024). A Catalunya, la pensió no contributiva mitjana per discapacitat era de 499 € i per jubilació, de 454 €, l'any 2023 (IDESCAT, 2024d).

En termes comparats, les dones de la mostra presenten un percentatge d'ocupació més baix (5,7%) que els homes (13%). De la mateixa manera, com es pot observar a la taula següent, el nivell d'ingressos és més baix. El 69,9% no arriba als 1.000 €, mentre que en el cas dels homes aquesta xifra és del 59,6%.

Taula 3. Ingressos mensuals nets segons gènere

	Homes	Dones	Mitjana
Menys de 399 €	6,8%	15,7%	11,5%
Entre 400 i 699 €	24,8%	27,1%	26,1%
Entre 700 i 999 €	28,0%	27,1%	27,4%
Entre 1.000 i 1.299 €	18,6%	12,9%	15,8%
Entre 1.300 i 1.699 €	7,5%	7,1%	7,3%

Entre 1.700 i 2.200 €	11,2%	5,7%	8,6%
Més de 2.200 €	3,1%	3,6%	3,3%
NS/NC	0,0%	0,8%	

Font: Elaboració pròpia.

Prenent com a referència la categoria de discapacitat, a Espanya trobem que el fet de tenir aquesta condició incrementa el risc d'exclusió i pobresa al 31%, i també ho fa en la taxa de pobresa severa, al 7,5%. Fins i tot amb una ocupació, trobem que un 12,8% de persones amb discapacitat es troben en situació de pobresa (EAPN, 2024). La xifra augmenta entre aquelles que es troben desocupades, fins al 43,2%. Aquestes limitacions econòmiques suposen que el 27,8% presenti dificultats o moltes dificultats per arribar a final de mes, i el 42,7% no pugui afrontar despeses imprevistes (Observatorio Estatal de la Discapacidad, 2024).

3.1.2. Característiques de l'habitatge i la llar

Si ens fixem en el grup de persones estudiades que tenen ubicat l'habitatge en el mercat privat, trobem que el règim de tinença més habitual és el lloguer (39,5%), per sobre de la propietat parcial (12,4%) o total (18,9%). En termes comparatius amb la població del Segrià veiem una tendència contrària, ja que el patró habitual és la tinença de propietat (70,9%), molt per sobre del lloguer (29,1%) (IDESCAT, 2024e). El fet, però, és que el règim de lloguer a Espanya va acompanyat d'una inseguretat vital i un risc d'exclusió més grans (Fundación Foessa, 2024) si es compara amb la condició de propietari.

Un altre element característic dins d'aquest grup és l'alt percentatge (36,8%) que resideix amb familiars propers (progenitors i germans), sigui en règim de propietat o lloguer. Aquesta situació desencadena preocupacions i angoixes sobre el futur, especialment en els progenitors, els quals es plantegen incerteses sobre el proveïment material i el suport a l'autonomia del seu fill o filla quan ja no hi siguin (El Puente Salud Mental Valladolid, 2018).

Taula 4. Règim de tinença i import mensual que es destina al pagament de l'habitatge

Variables	Valor	Percentatge
Règim de tinença	Lloguer	39,5%
	Propietat (parcial i total)	31,3%
	Altres	29,2%
Import mensual que es destina al pagament de l'habitatge en concepte d'hipoteca, lloguer o servei social	No paga res	35,3%
	Entre 1 i 99 €	10,6%
	Entre 100 i 249 €	23,8%
	Entre 250 i 399 €	13,2%
	Entre 400 i 549 €	10,6%
	Entre 550 i 699 €	2,7%
	Entre 700 i 850 €	0,8%
	Més de 850 €	3,0%

Font: Elaboració pròpia.

Situats de nou en el conjunt de la mostra i pel que fa a l'import mensual mitjà que es destina al pagament de l'habitatge, predomina el grup de persones enquestades que manifesten no pagar res (35,3%). El segueix les que indiquen una franja de despesa entre 100 i 249 euros (23,8%), i les que ho fan entre 250 i 399 euros (13,2%). L'alt percentatge de persones vinculades amb serveis d'habitatge públics o privats i aquelles que ho fan en habitatges de propietat familiar expliquen, en bona mesura, aquests resultats.

Més de dos terços de les persones enquestades no arriba a uns ingressos mensuals nets de 1.000 euros, fet que els fa pràcticament impossible l'accés al mercat de l'habitatge. Cal tenir en compte que l'any 2023, a la ciutat de Lleida, calia destinar una mitjana de 545,56 € per cobrir els costos del lloguer de l'habitatge (IDESCAT, 2024f), la qual cosa suposa el 50,5% del salari mínim interprofessional del mateix període. Un cost que no para d'augmentar, atès que el preu mitjà de lloguer ha pujat un 45% a la ciutat de Lleida entre el 2014 i el 2023 (IDESCAT, 2024g).

Finalment, volem destacar que la xifra de persones que han patit un desnonament és molt significativa entre les persones integrants de la mostra (10,9%), i és superior en les dones (15%) que en els homes (7,5%). La repercussió d'aquest procés sobre la salut mental és molt significatiu (Jiménez et al., 2020).

3.1.3. Valoracions en relació amb l'habitatge

Preguntats per les problemàtiques relacionades amb l'habitatge actual, destaca com a principal el deteriorament d'aquest i la necessitat de rehabilitació, per davant d'altres relacionades amb els problemes de

convivència a l'interior de la llar, o el fet que l'habitatge estigui situat en una zona deteriorada i conflictiva. A continuació, s'indiquen problemes de relació amb el veïnat i per pagar el cost de l'habitatge. Aquesta darrera és una preocupació que es redueix molt considerablement quan la persona té la residència en un servei social vinculat amb l'habitatge.

En termes comparatius amb la població general, destaca el fet que les problemàtiques relacionades amb la convivència i la interacció són superiors en la població estudiada. Per contra, les dificultats econòmiques directes (per atendre les despeses del lloguer, la hipoteca i els subministraments) són superiors entre la població general, pel fet mateix que una part important de les persones estudiades ja no tenen, en molts casos, la possibilitat d'accés a un habitatge.

Un 56,1% de les persones enquestades han assenyalat haver-se sentit discriminades per la seva condició en relació amb algun aspecte vinculat amb l'habitatge. Aquestes dades presenten correspondència amb altres de publicades recentment en l'àmbit estatal (Confederación Salud Mental España i Fundación Mutua Madrileña, 2023), on s'indica que el 58,5% del col·lectiu ha sentit rebuig social i un 55% especifica haver patit situacions discriminatòries al seu entorn. On es concentra la principal afectació entre les persones enquestades és en la interacció amb persones de l'entorn comunitari (45,2%), si bé un altre element rellevant és la discriminació rebuda en el moment de buscar un habitatge de lloguer o una hipoteca per a la compra (36,3%). Aquest resulta un fenomen en augment els darrers anys, i que ja ha rebut atenció per part dels mitjans de comunicació (López, 2019).

Pel que fa al grau de satisfacció amb l'habitatge, la població estudiada presenta una valoració pitjor si la comparem amb la de la població espanyola (INE, 2024a). La satisfacció baixa o molt baixa és del 35,4%, respecte al 18,8%. Entre les persones usuàries de serveis socials vinculats amb l'habitatge, el grau de satisfacció resulta més favorable que entre la resta de persones enquestades. Només un 25,4% reporta una satisfacció baixa o molt baixa, xifra que contrasta amb el 41,3% de les que no ho són. Si la comparativa es fa entre homes i dones, aquestes últimes puntuen amb una satisfacció més negativa (39,3%) respecte als homes (32,3%).

Pràcticament un terç de la mostra ens han indicat la voluntat de fer un canvi respecte de l'habitatge actual. Aquesta afirmació es troba més present en els homes (37,9%) que en les dones (25,7%). Preguntats pels motius, la raó principal és que l'habitatge resulta inadequat a les seves necessitats, mentre que el segon motiu és el fet de voler sortir del nucli familiar en què es resideix. Cal esmentar que aquesta voluntat de canvi és significativament inferior, en termes comparats, entre les persones usuàries de serveis socials vinculats a l'habitatge (27% davant del 34,8%).

Respecte a la situació hipotètica d'haver de canviar d'habitatge, només l'11% va respondre que tindria aquesta capacitat en cas necessari, mentre que tota la resta va respondre negativament. La qüestió econòmica esdevé el factor obstaculitzador principal. Entre les persones que manifesten tenir aquesta possibilitat de canvi, el percentatge de dones és inferior (43%) que entre els homes (57%).

Com hem apuntat anteriorment, hi ha una influència recíproca entre els problemes de salut mental i la precarietat material. En aquest cas, ens interroguem per aquesta darrera, preguntant per la incidència que les problemàtiques relacionades amb l'habitatge hagin pogut tenir sobre la salut mental. Els resultats indiquen que només un 18,5% de les persones enquestades manifesten no sentir cap connexió entre un aspecte i l'altre. El gran gruix (47,9%) manifesta que l'ha afectat poc o mitjanament, i un 32,7% manifesta que bastant o molt.

Finalment, cal destacar que, en termes comparats, la població enquestada presenta una valoració més baixa de la seva qualitat de vida respecte de la població espanyola. Així, un 25,1% assenyalava que aquesta és baixa o molt baixa, respecte del 6,1% (INE, 2024b).

3.2. Anàlisi de resultats qualitatius

3.2.1. La visió professional

Dels GD professionals, se n'extreu un consens a l'hora d'assenyalar la dificultat d'avançar en els processos de recuperació i inclusió social amb les persones afectades, si l'àrea d'habitatge no està coberta. En aquest sentit, la dificultat amb l'habitatge que presenta un gruix important de les persones usuàries que es troben en contacte amb bona part de les professionals participants, s'interpreta en un marc més ampli de conseqüències que es deriven d'un trastorn mental greu i que afecten el desenvolupament funcional. En molts casos, l'impacte en el camp formatiu resulta rellevant i ve acompanyat d'una afectació posterior en el desenvolupament laboral. Aquesta situació comporta que la capacitat econòmica quedi compromesa si no es disposa d'una situació familiar acomodada i de suport. Si bé no s'ha aprofundit en aquesta qüestió, atès que no ha estat l'objecte central a discutir, diverses participants han plantejat la necessitat d'obrir una reflexió sobre la baixa inserció laboral del col·lectiu en els centres especials de treball existents en el territori.

En correspondència amb això, a la descripció general dels perfils que s'atenen amb necessitat residencial, preval la caracterització de persones amb dificultats econòmiques, que es troben fora del mercat de treball, amb escasses possibilitats d'accedir-hi i on la font d'ingressos majoritària són prestacions econòmiques de baixa quantia.

Hem de ser conscients que el que predomina són les pensions de 500, 600... Com intentes viure amb això? (Professional 19).

Entre les principals preocupacions sorgides entre les professionals, en destaca aquella que es dirigeix a l'ampli conjunt de persones ateses que no es poden beneficiar de l'accés als serveis socials d'habitatge. Entre els motius, trobem principalment que no compleixen amb alguns dels requisits per accedir-hi, o bé que es troben a la llista d'espera. La preocupació es dirigeix també cap a un grup nombrós de persones usuàries que cerquen una habitació de lloguer dins d'un habitatge compartit en el mercat privat.

Les professionals verbalitzen nombroses experiències caracteritzades per situacions de precarietat en les quals les persones han de fer esforços econòmics molt importants per accedir a una d'aquestes habitacions. L'escassa oferta de recursos específics, la dificultat d'accés a l'habitatge privat, afegit a l'estigma encara existent en salut mental, s'identifiquen com els principals factors generadors d'exclusió residencial entre el col·lectiu.

Ens trobem que han d'acabar acudint al mercat negre d'habitacions rellogades, amb preus abusius [...] pagant 350 o 400 euros per una habitació (Professional 13).

Davant d'això, un escenari habitual és la permanència de la persona que, en plena adultesa, roman a l'habitatge familiar. Aquesta situació fa que els progenitors, en especial les mares –en alguns casos ja d'edat avançada– hagin d'esdevenir agents de cura, cobrint d'aquesta manera les carències dels serveis públics.

S'està fent aquesta aposta cap a la desinstitucionalització [...] que hi estem molt d'acord, però si no es generen els recursos [...] qui acaba assumint la càrrega del que això implica tornen a ser les famílies (Professional 6).

Al fil d'aquesta reflexió, en sorgeix una altra que té relació amb la incompatibilitat que presenten algunes persones afectades pel fet que viure en el nucli familiar els impedeix rebre el servei de suport a l'autonomia a la pròpia llar. Amb aquest requisit, s'afirma, queda en evidència la delegació de funcions que fa l'administració als membres de la família per tal que supeixin la intervenció que es podria proveir des dels serveis d'acompanyament a l'autonomia.

Un altre dels problemes que es deriva de la baixa provisió de serveis socials d'habitatge i la dificultat d'accés al mercat privat, és la baixa rotació en els serveis que estan en actiu. S'explica que el baix nombre de places de llar amb suport impedeix que persones usuàries de la llar residència puguin continuar el seu procés natural, atès que l'alta s'ha de planificar en un habitatge fora del sistema de protecció.

Al servei no hi ha moviment. Com ho fas amb una persona que està pagant zero euros a la llar, amb totes les atencions que té, que està acompanyada... i ara li dius que se'n vagi a pagar 400 euros a un pis compartit [...] a les llars residència es genera un tap que impacta les persones que han de sortir de les hospitalitzacions (Professional 8).

Com a conseqüència, s'instal·la una idea contraproductent de permanència en els recursos, quan aquests, s'indica, haurien de tenir una clara limitació temporal. Aquesta mancança és també generadora de la presència de perfils que no s'ajusten als serveis, però davant la impossibilitat de ser ubicats en altres recursos, s'opta per l'opció que hi romanguin.

Aquest conjunt de circumstàncies caracteritzades per la precarietat comporta dificultats que impacten en l'evolució dels processos de recupe-

ració i rehabilitació i situen escenaris més probables de recaigudes i crisis. S'assenyala que, en algunes ocasions, resulta extremadament complicat que les persones mantinguin la motivació per construir un projecte de futur significatiu davant d'una situació fortament condicionada pel baix nivell econòmic, la dificultat d'accés als serveis socials d'habitatge i la impossibilitat de trobar un lloguer assequible al mercat privat. Aquesta és una realitat que pot deteriorar també la motivació de les professionals.

Els pisos són una font d'ajuda econòmica [...] i a nosaltres ens permeten treballar amb ells perquè tinguin les habilitats per viure sols [...] però el problema que tenim és que un cop han fet el procés ens trobem amb la sortida al mercat (Professional 3).

En termes propositius, es destaca la necessitat que els serveis puguin incorporar quotes més grans de flexibilitat. Els elements de rigidesa s'assenyalen com a causa important que provoca les reticències i pors d'algunes persones usuàries per sortir del servei i continuar la seva transició. Això es deu a la dificultat de tornar endarrere en el procés, en el cas que la nova fase no evolucioni favorablement. És a dir, a la possibilitat de poder tornar del servei del qual s'ha sortit. El fet que la persona s'hagi mantingut tant de temps a la llista d'espera, i prendre consciència del risc que en suposa l'alta, pot desembocar en una font d'angoixa i un fre a la seva progressió. Es considera que l'augment de flexibilitat comportaria, de retruc, més agilitat en les altes i baixes.

Aquesta flexibilitat és clau. L'accés a qualsevol plaça costa tant que quan la gent hi arriba ja no es vol moure [...] perquè si prova d'anar a un altre lloc i no funciona... (Professional 22).

S'estima convenient l'existència de recursos que permetin ampliar el ventall de graus de suport que, de retruc, fomentin l'agilitat en les rotacions. Es perfila de gran importància continuar ampliant i fomentant l'autonomia a la pròpia llar. I fer-ho amb la possibilitat d'ampliar els criteris d'accés per tal de donar cobertura a les diferents situacions de convivència a la llar. En l'ampliació d'aquest ventall, es fa també referència a la necessitat de crear llars residència i llars amb suport amb un nombre de places més reduït, així com amb una estreta interrelació per tal de facilitar les transicions i el continuïum de la intervenció. En la projecció d'aquests serveis, es planteja la conveniència d'oferir places amb diverses intensitats o graus d'intervenció. A banda, es considera cabdal que l'aportació econòmica que faci l'usuari als diversos serveis de la cartera de serveis socials que pugui emprar, mantingui una certa continuïtat i coherència.

Hi ha també un consens a apuntar la necessitat de fomentar graus més alts de coordinació i integració de serveis (socials i de salut). Si bé es fa una valoració general positiva de l'existent, l'orientació hauria de ser la d'avançar cap a una estructura d'atenció més clara, resolutiva i facilitadora, en la qual la persona pugui desenvolupar un itinerari integral. En aquesta

estructura, s'estima prioritari incorporar-hi habitatge públic que es pugui transformar en llars a disposició dels processos de recuperació.

Estem faltats de pisos... perquè tenim organitzacions per gestionar-los i pacients que els necessiten. Hi ha gent ingressada als hospitals que si tinguessin un pis i un suport de tractament assertiu comunitari, podrien avançar (Professional 16).

3.2.2. La visió de les persones afectades

La realització dels tres GD ha permès apropar-se a la realitat de persones que, tot i compartir el diagnòstic d'una problemàtica greu de salut mental, presenten circumstàncies i expectatives diferents pel que fa a la seva situació residencial. En aquest sentit, l'anàlisi ens ha permès construir sis tipologies, que situem tot seguit.

En primer lloc, destaquem aquelles persones que resideixen en un habitatge de propietat i que ho fan en el marc d'una unitat familiar. En alguns casos, l'element econòmic s'expressa com un factor de risc que podria desestabilitzar la seva situació, però en altres casos no és així, atès el resguard familiar, o bé gràcies als ingressos econòmics que perceben. Sí que es pot destacar un element de preocupació comú dins d'aquest grup que té a veure amb la incertesa en relació amb el futur i els suports que es requeriran. Aquesta s'expressa en termes d'esdevenir una "càrrega" per a la família a mesura que la persona es fa gran.

Visc amb el meu fill [...] fa 40 anys que m'estic a la mateixa casa de propietat, però em pregunto on aniré en el futur... potser a una residència... (Participant 19).

En segon lloc, trobem persones que compten en l'actualitat amb una propietat (total o parcial) i que, si bé tenen una àmplia trajectòria de vida marcada pel fet de viure soles o en la unitat familiar, l'evolució desfavorable en termes de salut mental les ha conduït a haver de sortir d'aquest context i iniciar-se en els recursos d'habitatge en salut mental. En aquest cas, els elements de preocupació se situen temporalment en l'evolució present, més que en l'esdevenir futur, i es manifesten en termes d'una pèrdua progressiva d'autonomia d'uns anys ençà donat aquest curs negatiu de la patologia.

El meu problema no és no poder accedir a un habitatge... el meu problema és que no... o sigui, els professionals em van ajudar a veure que no podia viure sola després de fer-ho 28 anys (Participant 11).

Una tercera tipologia es caracteritza pel fet d'haver tingut un pis en propietat, però per causa de l'impacte del trastorn i les seves derivades van haver de vendre'l i, actualment, es troben en algun tipus de servei social vinculat amb l'habitatge. En aquesta tessitura, la preocupació queda emplaçada a l'escenari futur, però no està vinculada amb el fet de suposar una "càrrega" familiar –de la qual no es fa referència– sinó amb el fet de

no saber quina serà la seva situació un cop finalitzada l'etapa en el servei en què actualment resideix.

Em vaig comprar un pis, però el vaig haver de vendre perquè no podia pagar-lo [...]. I em preocupa d'aquí a 10 anys, quan en tingui 65, si podré continuar aquí al servei. El futur és incert (Participant 6).

Una quarta es defineix pel fet d'haver adquirit un habitatge de propietat, viure-hi en l'actualitat, però presentar dificultats per pagar la hipoteca, així com els subministraments bàsics de llum i calefacció, a banda dels manteniments. En alguns casos de manera més explícita i en d'altres més implícita, es planteja la necessitat de rebre suport en aspectes de planificació i organització econòmica, així com d'assessorament específic per fer front i gestionar possibles impagaments i deutes.

A mi m'han jubilat, però com que he cotitzat molts anys, m'ha quedat una pensió bastant alta. Però què passa... m'he comprat el pis i se me'n van els diners... ho pago tot, però tot el que guanyo m'ho gasto (Participant 5).

Jo no tinc amb qui parlar quan tinc problemes d'habitatge. No sé on anar, ni a qui demanar-li ajuda amb aquest tema (Participant 14).

En cinquè lloc, trobem un grup caracteritzat per la manifestació, en termes de malestar, del fet d'estar encara convivint amb els progenitors, o bé amb germans i germanes, i de no poder-ho fer de manera independent, sigui per la manca de recursos i/o per les dificultats de viure autònomament. En aquest sentit, la independència és un propòsit que s'entreveu complicat pels motius anteriorment assenyalats, així com per la dificultat d'accés als serveis de caràcter públic. Algunes d'aquestes persones manifesten no haver tingut mai l'experiència de viure de manera independent dels seus pares.

A mi m'agradaria intentar viure sola, perquè mai he viscut sola (Participant 18).

Altres participants fan referència a itineraris de retorn, és a dir, en el sentit que va haver de tornar a casa dels pares després d'un greu episodi de crisi, tancant una llarga etapa de vida autònoma.

La meua salut mental no em permetia treballar vuit hores per pagar el lloguer i el menjar... I el que dèiem, l'organització em costava molt [...] Se'm va fer tot molt difícil, fins al punt d'acabar amb un ingrés i tornant a casa dels meus pares (Participant 1).

Finalment, trobem el grup més nombrós de persones, on la seva característica principal és que resideixen, des de fa molts anys, en serveis que es proveeixen des de la xarxa de salut mental. Els elements centrals del seu discurs pivoten sobre la seva quotidianitat en el marc d'aquests

serveis. En termes generals, relaten l'evolució de processos favorables de recuperació gràcies al suport professional rebut, si bé plantegen incerteses pel que fa a la possible sortida del servei. Aquestes incerteses tenen relació amb l'indicat anteriorment per les professionals. En primer lloc, amb la baixa rotació i la saturació que es produeixen en els serveis, atesa la capacitat econòmica de l'usuari i la diferència –difícilment assumible– entre la contribució que fa la persona dins del recurs, i la contribució de hauria de fer en el mercat privat. I, en segon lloc, pel risc que suposa una sortida del servei, en el sentit que es deixa una plaça per la qual s'ha esperat molt de temps, i a la qual pot resultar molt difícil tornar en el cas d'una futura necessitat.

M'estic des del 2010 al pis, som quatre usuaris, i dos som la meua parella i jo... i ens en volem anar a viure pel nostre compte, però no tenim prou diners. Veiem que trobar un pis per a nosaltres és una mica difícil... per a nosaltres, i per a tothom (Participant 8).

Porto al pis un any i mig... i em vaig haver d'esperar set o vuit anys (Participant 10).

De manera transversal, les persones participants que estan en un procés de cerca d'habitatge de lloguer –individual o compartit– en el mercat privat han relatat les seves experiències, marcades per la dificultat econòmica així com per la presència de l'estigma que planeja en el col·lectiu i que es tradueix en la vivència de situacions discriminatòries.

En relació amb el primer element, s'apunta que, pel que fa a la prospecció, les persones empren els mitjans convencionals i habituals, com fer visites presencials a immobiliàries, consultar portals d'anuncis a través d'internet, i emprar l'ús de contactes informals entre amistats i coneguts. No obstant això, l'oferta que es troba es qualifica "d'impossible" o fins i tot "d'abús" en referir-se als preus, de manera que aquest és el factor principal que en frena l'accés i, fins i tot, fer un primer pas per visitar l'habitatge i valorar-lo. Més enllà del lloguer mensual, s'assenyala que també cal tenir en compte la fiança i les garanties addicionals que s'acostumen a demanar actualment, fet que suposa, en una majoria de casos, desembutxacar tres mensualitats en un inici. Així doncs, l'element econòmic és reiteratiu i torna a presentar-se com l'escull principal.

I jo amb una pensió no contributiva... amb això no vas enlloc! (Participant 21).

Ara perquè no hi treballo, però si hi treballés... com pagaria el pis si no arribava als 800 euros al mes? (Participant 13).

Pel que fa a l'estigma i la discriminació, algunes de les persones participants han relatat experiències viscudes en què l'element de salut mental ha estat rellevant durant el procés per accedir a un habitatge de lloguer privat. Si bé aquesta és una informació de caràcter personal que

no és necessari –ni legal– demanar per tal de formalitzar un contracte de lloguer, si que apareix en algunes ocasions en forma de pregunta un cop la persona justifica que els seus ingressos econòmics provenen d'algun tipus de prestació pública.

Buscava pis de lloguer i ja vaig anar a buscar-ho a llocs barats, allà al carrer Sant Martí [...]. I quan ja ho tenia, em van preguntar per què era pensionista i jo els vaig dir que tenia un problema de salut mental [...], i li van donar a un altre. I jo aquesta sensació l'he tingut dos cops més. Això m'ha passat sempre amb els intermediaris. Tenen por (Participant 20).

4. Conclusions

L'accés a l'habitatge és una problemàtica estructural en la nostra societat que genera desigualtat, pobresa i exclusió. Com hem pogut comprovar a través d'aquest estudi, s'accentua encara més entre els grups que es troben exposats a situacions de vulnerabilitat més gran. Entre ells hi situem les persones afectades per trastorns mentals greus i discapacitat.

A la dificultat àmpliament coneguda que genera el mercat privat de l'habitatge, s'hi afegeix el fet que l'oferta específica de recursos residencials i de suport a l'habitatge en salut mental és molt escassa. En concret, al Segrià aquesta oferta esdevé clarament insuficient. Només un 4,9% de la població afectada va resultar beneficiària d'algun tipus de recurs o servei especialitzat l'any 2023. A més, aquesta és una xifra que podria ser inferior si hi descomptéssim les persones que hi han accedit mitjançant la iniciativa privada del tercer sector, les quals han procurat la provisió de pisos supervisats. En conseqüència, l'habitatge és una de les àrees que resulten més deficitàries al llarg del desplegament del model d'atenció integral a la comunitat que va incorporar la reforma psiquiàtrica.

L'aproximació empírica que hem dut a terme ens permet evidenciar que la població estudiada ha reportat un grau de satisfacció amb l'habitatge més baix que la mitjana general de la població. També ha resultat més baixa, en termes comparats, la valoració de la qualitat de vida. En sintonia amb això, un terç de les persones enquestades ha manifestat que les dificultats amb l'habitatge han afectat bastant o molt negativament la seva situació de salut mental.

Entre les principals problemàtiques associades en destaca el deteriorament i la necessitat de rehabilitació de l'habitatge actual, els problemes de convivència, la ubicació d'aquest en zones deteriorades i conflictives, així com la vivència de l'estigma. En aquest darrer aspecte, més de la meitat de les persones enquestades han assenyalat haver-se sentit discriminades per la seva condició en relació amb algun aspecte vinculat amb l'habitatge.

També en termes comparats, s'observa com el percentatge de propietaris d'un habitatge és molt inferior entre les persones afectades per un problema de salut mental que entre la població general, mentre que la condició de llogater és superior. El factor econòmic és, doncs, determinant.

La baixa quantia en els ingressos explica que, deixant de banda les persones que resideixen en recursos d'habitatge de serveis socials, un grup significatiu continui residint dins la llar familiar amb els seus progenitors, i un altre ho faci en un habitatge de lloguer compartit, en condicions, en molts casos, precàries. En aquest sentit, si bé trobem un nombre rellevant de persones que expressen la seva voluntat de canvi –perquè l'habitatge resulta inadequat o perquè es vol sortir del nucli familiar–, només una petita part d'aquestes manifesta tenir la capacitat per fer-ho. El component econòmic també és explicatiu d'altres circumstàncies adverses, com ara l'alta xifra de persones enquestades que han patit un desnonament.

Aquest factor econòmic és necessari interpretar-lo des d'una perspectiva més àmplia i interconnectada amb altres facetes que queden afectades per la presència d'un trastorn mental greu i que s'han vist reflectides en l'estudi a través de la comparació amb la població general. És el cas del nivell d'estudis i la taxa d'ocupació. Ambdós, més baixos que la mitjana. En correspondència, els escassos ingressos que han reportat les persones fa extremadament difícil l'accés a un habitatge de propietat o de lloguer a preu de mercat. Si bé en un ordre diferent, de caràcter més personal, aquesta afectació s'ha manifestat també en la baixa presència de persones que plantegen un projecte de vida amb parella, i aquesta és una qüestió que pot també impactar en l'accés i l'estabilitat residencial.

Un altre element important a assenyalar és el fet les dones integrades en la mostra han presentat nivells de qualitat de vida i de satisfacció amb l'habitatge inferiors a la mitjana. Registren també una taxa d'ocupació i uns ingressos més baixos, i manifesten menys capacitat per canviar d'habitatge, en cas necessari. Destaca també el fet que s'han vist implicades, en grau més alt que els homes, en processos de desnonaments. Aquests resultats plantegen la necessitat d'aprofundir en els factors que, de forma afegida (Acirón, 2020), impacten negativament sobre les dones diagnosticades amb un trastorn mental greu.

Contràriament, trobem una tendència positiva en el grup de persones beneficiàries d'algun tipus de servei social vinculat amb l'habitatge. En aquest grup s'han registrat valoracions superiors a la mitjana pel que fa a la qualitat de vida, la satisfacció amb l'habitatge i el seu equipament i, en menys grau, s'ha indicat l'existència de problemes econòmics per fer front al cost de l'habitatge, i també s'ha expressat una voluntat inferior per fer un canvi d'habitatge. L'evidència mostra una incidència favorable dels recursos existents sobre la cobertura de la necessitat residencial i, de retruc, un impacte positiu sobre el projecte de vida.

Més enllà de la necessitat d'orientar una política d'habitatge pública que impacti favorablement el conjunt de la ciutadania, la realitat que presentem interpel·la específicament les administracions competents per dotar d'una inversió més gran l'atenció social en salut mental. Una inversió dirigida a donar resposta a una necessitat –residencial– que resulta central en la provisió d'una intervenció integral de caràcter comunitari en les persones afectades. Si bé la competència s'estableix formalment sobre el sistema de serveis socials, en coordinació amb el sistema de salut,

la participació d'un altre sistema de la política social de l'administració autonòmica –i local–, com és el d'habitatge, resultaria cabdal en aquest assumpte. La possibilitat que aquestes tres branques sectorials poguessin actuar de manera integrada i estratègica, tal com s'està explorant des d'alguns països del nostre entorn europeu (NHS Confederation, 2022), permetria incrementar les possibilitats d'obtenir un impacte significatiu sobre aquesta problemàtica.

Agraïments

Aquest treball és fruit de l'encàrrec realitzat per la Taula de Salut Mental de Lleida i Segrià i el suport de la Diputació de Lleida. A ambdues els agraïm la confiança que ens han fet per dur a terme aquest estudi. També volem agrair la participació de les persones que han respost l'enquesta i han intervingut en els grups de discussió. De la mateixa manera, donem les gràcies a totes les professionals que també han participat en els grups de discussió i que han col·laborat activament en la difusió de l'enquesta.

Referències bibliogràfiques

- Acirón Albertos, Raquel (Coord.). (2020). *Guía de salud mental con perspectiva de género*. Atelsam Salud Mental. Recuperat 3 desembre 2024, de <https://www.consaludmental.org/publicaciones/Guia-Salud-Mental-Prespectiva-Genero.pdf>
- Braun, Virginia, i Clarke, Victoria. (2014). What can “thematic analysis” offer health and wellbeing researchers?. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*, 9(1), 26152. <https://doi.org/10.3402/qhw.v9.26152>
- Centre d'Estudis d'Opinió [CEO]. (2024). *Baròmetre d'Opinió Política 3/2024*. Generalitat de Catalunya. Recuperat 11 gener 2025, de <https://govern.cat/govern/docs/2024/11/27/10/28/b65100cc-a389-4e96-9fbe-617d31c5dd25.pdf>
- Centro de Investigaciones Sociológicas [CIS]. (2024, juny 20). *Sala de prensa*. Recuperat 11 gener 2025, de <https://acortar.link/x9xjI8>
- Confederación Salud Mental España i Fundación Mutua Madrileña. (2023). *La situación de la Salud Mental en España*. Recuperat 3 desembre 2024, de <https://www.consaludmental.org/publicaciones/Estudio-situacion-salud-mental-2023.pdf>
- Departament de Drets Socials i Inclusió. Generalitat de Catalunya. (2022a). *Servei de llar amb suport*. Recuperat 8 desembre 2024, de https://dretssocials.gencat.cat/ca/ambits_tematics/persones_amb_malaltia_mental/serveis_socials/servei_llar_suport/

- Departament de Drets Socials i Inclusió. Generalitat de Catalunya. (2022b). *Servei de llar residència*. Recuperat 8 desembre 2024, de https://dretssocials.gencat.cat/ca/ambits_tematicos/persones_amb_malaltia_mental/serveis_socials/servei_llar_residencia/
- Departament de Drets Socials i Inclusió. Generalitat de Catalunya. (2024). *Estadístiques de persones amb discapacitat*. Recuperat 8 desembre 2024, de https://dretssocials.gencat.cat/ca/ambits_tematicos/persones_amb_discapacitat/estadistiquesdiscapacitat/
- Departament de Drets Socials i Inclusió. Generalitat de Catalunya. (2025). *Servei de suport a l'autonomia a la pròpia llar*. Recuperat 5 maig 2025, de <https://web.gencat.cat/ca/tramits/tramits-temes/Acces-al-servei-de-suport-a-lautonomia-a-la-propia-llar>
- El Puente Salud Mental Valladolid. (2018, abril 30). *Taller sobre el futuro legal de nuestros hijos con problemas de salud mental*. Recuperat 8 desembre 2024, de <https://elpuentesaludmental.org/taller-futuro-legal-hijos-problemas-salud-mental/>
- European Anti-Poverty Network [EAPN]. (2024). *El Estado de la Pobreza: Seguimiento de los indicadores de la Agenda UE 2030. 2015-2023*. Recuperat 10 desembre 2024, de <https://www.eapn.es/estadodepobreza/ARCHIVO/documentos/informe-ARPE-2024-pobreza-discapacidad-v2.pdf>
- Fundación Foessa. (2024). *La sociedad del riesgo: hacia un modelo de integración precaria*. Recuperat 2 desembre 2024, de <https://www.caritas.es/main-files/uploads/2024/11/CARITAS-analisis-y-perspectivas-2024-digital-diciembre-2024.pdf>
- Institut d'Estadística de Catalunya [IDESCAT]. (2024a). *Població a 1 de gener. Comarques i Aran, àmbits i províncies*. Recuperat 11 gener 2025, de <https://www.idescat.cat/indicadors/?id=aec&n=15224&t=202300>
- Institut d'Estadística de Catalunya [IDESCAT]. (2024b). *Població. Per estat civil, sexe i edat quinquennal. Segrià*. Recuperat 11 gener 2025, de <https://www.idescat.cat/pub/?id=censph&n=11&geo=com%3A33>
- Institut d'Estadística de Catalunya [IDESCAT]. (2024c). *Nivell de formació assolit per la població de 15 anys o més. Per sexe i nivells de formació*. Recuperat 11 gener 2025, de <https://www.idescat.cat/indicadors/?id=basics&n=10368>
- Institut d'Estadística de Catalunya [IDESCAT]. (2024d). *Pensió no contributiva mitjana de la Seguretat Social per tipus. Mes de desembre*. Recuperat 11 gener 2025, de <https://www.idescat.cat/pub/?id=ppsr&n=9384>

- Institut d'Estadística de Catalunya [IDESCAT]. (2024e). *Habitatges principals. Per règim de tinença. Per comarques i Aran, àmbits i províncies*. Recuperat 11 gener 2025, de <https://www.idescat.cat/indicadors/?id=aec&n=15679>
- Institut d'Estadística de Catalunya [IDESCAT]. (2024f). *Lloguer d'habitatges. Rendes mitjanes mensuals per a l'any 2023. Municipis amb més de 70.000 habitants*. Recuperat 14 gener 2025, de <https://www.idescat.cat/indicadors/?id=aec&n=15709&t=202300>
- Institut d'Estadística de Catalunya [IDESCAT]. (2024g). *Lloguer d'habitatges. Rendes mitjanes mensuals per a l'any 2014. Municipis amb més de 70.000 habitants*. Recuperat 14 gener 2025, de <https://www.idescat.cat/indicadors/?id=aec&n=15709&t=202300>
- Institut Nacional d'Estadística [INE]. (2022). *El Empleo de las Personas con Discapacidad (EPD)*. Recuperat 8 desembre 2024, de https://www.ine.es/prensa/epd_2020.pdf
- Institut Nacional d'Estadística [INE]. (2024a). *Satisfacción con la vivienda*. Recuperat 8 desembre 2024, de <https://goo.su/yI758vl>
- Institut Nacional d'Estadística [INE]. (2024b). *Satisfacción global con la vida*. Recuperat 8 desembre 2024, de <https://goo.su/PWRmCAG>
- Jiménez Picón, Nerea; García Reposo, Alicia, i Romero Martín, Macarena. (2020). Consecuencias biopsicosociales en la población española afectada por un proceso de desahucio. *Gaceta Sanitaria*, 34, 289-296. <https://doi.org/10.1016/j.gaceta.2019.03.008>
- Llei 14/1986, de 25 d'abril, general de sanitat, BOE núm. 102 §10499 (1986). Recuperat 11 gener 2025, de <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1986-10499>
- López, Helena. (2019, juny 12). Discriminació per problemes de salut mental. *El Periódico*. Recuperat 8 de desembre 2024, de <https://www.elperiodico.cat/ca/barcelona/20190612/ens-van-negar-el-pis-per-la-malaltia-del-meu-fill-7490244>
- Nacions Unides. (2020, abril 21). *Visita a España - Informe del Relator Especial sobre la extrema pobreza y los derechos humanos*. Recuperat 8 desembre 2024, de <https://www.ohchr.org/es/documents/reports/visit-spain-report-special-rapporteur-extreme-poverty-and-human-rights>
- Nacions Unides. (2024). *Extreme poverty and human rights*. Recuperat 2 desembre 2024, de <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n24/210/39/pdf/n2421039.pdf>
- Nelson, Geoffrey. (2010). Housing for People with Serious Mental Illness: Approaches, Evidence, and Transformative Change. *The*

Journal of Sociology & Social Welfare, 37(4). Article 7. <https://doi.org/10.15453/0191-5096.3563>

NHS Confederation. (2022). *Healthy foundations: integrating housing as part of the mental health pathway*. Recuperat 18 desembre 2024, de https://www.nhsconfed.org/system/files/2022-05/Healthy-foundations_integrating-housing-as-part-of-mental-health-pathway.pdf

Observatorio Estatal de la Discapacidad. (2024). *Las personas con discapacidad siguen soportando un riesgo de pobreza y/o exclusión más elevado que aquellas que no tienen discapacidad*. Recuperat 19 desembre 2024, de <https://www.observatoriodeladiscapacidad.info/wp-content/uploads/NOTA-OED-POBREZA-2024.pdf>

Organización para la Cooperación y el Desarrollo Económico [OCDE]. (2012). *Sick on the Job? Myths and Realities about Mental Health and Work*, Mental Health and Work. <https://doi.org/10.1787/9789264124523-en>

Pelegri Viaña, Xavier, i Fleta Zaragoza, Gemma (Coords.). (2012). *Les persones amb problemàtica de salut mental a Lleida*. Salut Mental Catalunya. Recuperat 8 desembre 2024, de <https://www.udl.cat/export/sites/universitat-lleida/ca/serveis/oficina/galleries/docs/documents-premsa/SalutMentalUdL.pdf>

Portal de dades obertes. Generalitat de Catalunya. (2024a). *Servei de llar amb suport per a persones amb problemàtica social derivada de malaltia mental*. Recuperat 2 desembre 2024, de https://analisi.transparenciacatalunya.cat/ca/Societat-benestar/Servei-de-llar-amb-suport-per-a-persones-amb-probl/ky35-9e8r/about_data

Portal de dades obertes. Generalitat de Catalunya. (2024b). *Servei de llar residència per a persones amb problemàtica social derivada de malaltia mental*. Recuperat 2 desembre 2024, de https://analisi.transparenciacatalunya.cat/Societat-benestar/Servei-de-llar-resid-ncia-per-a-persones-amb-probl/95dj-s8gn/about_data

Ruiz Olabuénaga, José Ignacio. (2012). *Metodología de la investigación cualitativa* (5.ª ed.). Universidad de Deusto.

Solmi, Marco; Radua, Joaquim; Olivola, Miriam; Croce, Enrico; Soardo, Livia; Salazar de Pablo, Gonzalo; Shin, Jae; Kirkbrid, James; Jones, Peter; Han Kim, Jae; Yeob Kim, Jong; Carvalho, André; Seeman, Mary; Correll, Christoph, i Fusar, Paolo. (2022). Age at onset of mental disorders worldwide: large-scale meta-analysis of 192 epidemiological studies. *Molecular psychiatry*, 27(1), 281-295. <https://doi.org/10.1038/s41380-021-01161-7>

La situació en l'àmbit de l'habitatge de les persones amb problemes de salut mental:
una aproximació empírica a la comarca del Segrià

Ubrich, Thomas. (2018). *Cuando la casa nos enferma: La vivienda como cuestión de salud pública*. Asociación Provivienda. Recuperat 2 desembre 2024, de <https://www.provivienda.org/wp-content/uploads/INFORME-CUANDO-LA-CASA-NOS-ENFERMA-1.pdf>

Narratives digitals com a dispositiu transicional en la intervenció professional

Digital narratives as a transitional device
in professional intervention

Martha Valderrama Barrera¹

ORCID: 0000-0002-6045-0690

Recepció: 25/06/25. Revisió: 07/11/25. Acceptació: 12/11/25

Per citar: Valderrama Barrera, Martha. (2025). Narratives digitals com a dispositiu transicional en la intervenció professional. *Revista de Treball Social*, 229, 155-173. <https://doi.org/10.32061/RTS2025.229.07>

Resum

Aquest article es fonamenta en resultats de recerques dutes a terme amb població víctima del conflicte sociopolític armat, població migrant i signants de pau a Colòmbia. D'aquestes experiències sorgeix una construcció teòrica i tècnic-instrumental que situa les narratives digitals com a dispositiu metodològic en els processos de recerca/intervenció en i des del treball social.

Des dels interessos que orienten el desenvolupament d'aquest article, les narratives digitals es conceben com a exercicis de memòria i dispositius transicionals de gran utilitat, en processos d'intervenció professional amb grups poblacionals que experimenten contextos i problemàtiques de gran complexitat, en els quals es fa necessari avançar en exercicis individuals i col·lectius que permetin resignificar els seus projectes de vida tramitant experiències personals, familiars i comunitàries, en les quals situar-se en el present, evocar el passat i projectar el futur es constitueix en un imperatiu.

Paraules clau: Narratives digitals, intervenció social, treball social, memòries, resistències col·lectives i pau quotidiana.

1 Treballadora social. Màster en Cultura de la Metròpolis Contemporània de la Universitat Politècnica de Catalunya; docent a la Universidad de Antioquia Medellín-Colòmbia, Departamento de Trabajo Social, investigadora del Grupo de Investigación en Intervención Social GIIS, Facultad de Ciencias Sociales y Humanas de la Universidad de Antioquia. martha.valderrama@udea.edu.co

Abstract

This article draws on the results of research carried out with victims of the armed sociopolitical conflict, migrant populations and peace signatories in Colombia. From these experiences emerges a theoretical and technical-instrumental framework that positions digital narratives as a methodological device within research and intervention processes in and from social work.

Guided by the interests underpinning this study, digital narratives are understood as memory exercises and as highly valuable transitional devices in professional intervention processes with population groups facing highly complex contexts and problems. In such settings, it becomes essential to promote individual and collective practices that allow people to lend new meaning to their life projects by processing personal, family and community experiences, where situating oneself in the present, evoking the past and projecting the future becomes a necessary act.

Keywords: Digital narratives, social intervention, social work, memories, collective resistance and everyday peace.

Presentació

Aquest article se centra a reconèixer les narratives digitals com a dispositius metodològics de suport a la recerca/intervenció disciplinària en treball social. La motivació que orienta aquesta producció es fonamenta a advertir la importància que avui cobren els processos de recuperació de memòries populars ancorats a l'ús d'eines digitals, per reconèixer la condició dels subjectes en la seva història passada i present, de cara a la construcció d'un futur.

En aquest sentit, les narratives digitals acompanyen la intervenció en i des del treball social amb població víctima del conflicte sociopolític armat, població que ha participat en grups armats al marge de la llei i que avui es troba en processos de reincorporació a la vida civil, i població migrant que enfronta dinàmiques d'incorporació a contextos diversos i aliens, en ciutats receptores.

Aquest article es desenvolupa en tres moments que en el seu conjunt pretenen situar el lloc d'enunciació de les narratives digitals en perspectiva del treball social. El primer moment té com a propòsit la comprensió conceptual de les narratives digitals des de diverses perspectives disciplinàries. El segon moment aborda una ruta que permet la comprensió de les narratives digitals com a dispositiu metodològic en la relació recerca/intervenció/transformació en i des del treball social. En un tercer moment, es presenten algunes reflexions preliminars a tall de conclusions.

Per a aquesta construcció es prenen com a referents alguns exercicis de recerca/intervenció fets amb signants de pau de les FARC-EP a Colòmbia el 2024, en què les narratives digitals van orientar la construcció de memòries de la seva experiència en la reincorporació a la vida civil en les dimensions social, econòmica i política.

1. Narratives digitals: referents conceptuals

Si bé el concepte de narratives digitals pot ser considerat com a ambigu i els seus orígens, diferents, diversos són els autors que han participat en aquesta construcció, i La Digital Storytelling Association (DSA) és una de les organitzacions que ha aconseguit articular avanços i desenvolupaments importants, orientats a atorgar contingut conceptual des de disciplines com la literatura i l'educació, per reconèixer que el relat digital és una eina que afavoreix la construcció literària, al mateix temps que permet vincular un enfocament socioeducatiu a processos d'ensenyament-aprenentatge amb diferents grups poblacionals, atès que involucra la possibilitat d'incorporar elements multimèdia per expressar, de manera diversa, creativa, concreta i multimodal, les petites grans històries que es volen produir i transmetre; alhora permeten, en la confluència de llenguatges i relats, desenvolupar consciència crítica tant individual com col·lectiva entre les i els participants.

A més dels desenvolupaments assolits per disciplines com la literatura i l'educació, altres àrees de coneixement com les arts, l'antropologia, la comunicació social i la psicologia han aportat a aquesta construcció conceptual. Dels desenvolupaments assolits, cal indicar que les narratives digitals vinculen aspectes de la vida social que aconsegueixen un acoblament particular, atès que relacionen una de les pràctiques més antigues de la humanitat sempre present en la vida social: és precisament el lloc que ha ocupat i ocupa la narració com a referent en qualsevol procés de construcció de vincle i relacionals socials. Al costat d'aquesta pràctica ancestral emergeix un fenomen relativament recent, però d'ús estès, el camp de les tecnologies d'informació i comunicació, com a recurs que permet disposar continguts per traduir-los en llenguatges digitals. Així, narració i digitalització s'uneixen per oferir possibilitats de construcció de continguts diversos que es teixeixen a la llum de relats, històries, memòries, ressenyes, entre d'altres, per articular aprenentatges significatius, experiències i democratitzar coneixements.

El concepte de narrativa digital ha emergit com una opció i ruta de producció simbòlica, en la qual els subjectes relaten les seves experiències personals a través de mitjans tecnològics i plataformes digitals. Aquestes narratives no només constitueixen formes d'expressió individual, sinó que també es configuren com a espais col·lectius de memòria, identitat i resistència (Couldry, 2008).

Des d'aquesta perspectiva, el *digital storytelling* es posiciona com una pràctica significativa en contextos de vulneració social. Miller i Shepherd (2004) analitzen aquest vessant de treball com un gènere emergent en el qual convergeixen l'autoexpressió, la interacció social i la construcció de comunitats.

Lambert (2009) defineix el relat digital com una breu narració en vídeo que es fa en primera persona, un gènere d'autorepresentació per explicar històries en format digital que vincula narració textual, visual i sonora; utilitza recursos diversos com ara veus gravades, so, temes musicals i fotografies, entre d'altres. Si bé són narracions individuals, aquest concepte sorgeix d'iniciatives centrades en processos comunitaris, com a maneres de democratitzar experiències i coneixements viscuts, tenint com a eix l'accionament dels subjectes. Bé pot indicar-se que les narratives digitals es constitueixen en formats alternatius per explicar històries des de les veus dels qui viuen l'experiència com a expressions diferents, i contràries, a les narratives que sorgeixen de les versions oficials.

Les narratives digitals, com que són individuals, vinculen un entramat col·lectiu o comunitari per reconèixer que aquests relats també es converteixen en dispositius d'aprenentatge, acció i transformació. Lambert (2010) planteja que les narratives digitals, des de l'experiència del Center For Digital Storytelling, es focalitzen en processos d'aprenentatge col·lectiu, basat en el treball en comunitat a través de tallers i activitats diverses, però sempre sota la perspectiva d'un propòsit compartit.

Un altre referent important associat al concepte de narratives digitals vincula, a més del treball individual construït en escenaris col·lectius o

comunitaris, la característica que són llenguatges que tenen una dimensió pública i alhora se sustenten en l'esdevenir de les vides quotidianes de les i els involucrats. Aquesta mena d'experiències i processos de construcció de microhistòries o relats digitals, es fonamenten en l'ús de dispositius diversos i xarxes socials d'ús ampli en la contemporaneïtat.

En efecte, Hug (2015) atorga a les narratives digitals una altra possibilitat, a més de les experiències personals i col·lectives que es debaten en la vida quotidiana, atès que introdueix la relació entre narratives digitals i situacions excepcionals en la vida i experiència de les persones. Aquesta dimensió plantejada per Hug situa les narratives digitals en un lloc ben interessant i inherent a processos d'intervenció psicosocial amb grups poblacionals que enfronten condicions particulars, com afectacions per conflictes armats, guerres, desastres naturals, processos de desarmament i desmobilització de grups al marge de la llei o les experiències excepcionals que enfronten poblacions migrants o desplaçades obligades a habitar i refer les seves vides en contextos que sempre els seran aliens i distants dels seus llocs d'origen.

Hug defineix les narratives digitals com "una forma d'expressió abreujada, coproduccions narratives discursivament gravades, les quals són creades, presentades, rebudes i transcorren en contextos formals i informals a través dels mitjans digitals" (Hug, 2015, p. 49).

Robin sosté que els relats digitals tenen en general pocs minuts de durada i una varietat d'usos, incloent-hi explicar contes personals, relatar fets històrics, o com un mitjà per informar o instruir sobre una situació o un tòpic particular. En aquest sentit, s'identifiquen tres mètodes específics en la construcció de narratives digitals, els quals no són excloents entre si: a) hi ha narratives personals que vinculen rerefons culturals, familiars amb continguts que permeten discussions sobre situacions racials, multiculturals, globalització, entre d'altres; b) altres relats digitals són de caràcter documental i es produeixen per examinar fets històrics i generar una discussió, opinió o un missatge específic; c) també els relats digitals poden estar orientats a informar o instruir sobre un tema particular (Robin, 2006, citat per Hug, 2015, p. 49-50).

Dos camps disciplinaris han aconseguit desenvolupaments importants en l'ús de narratives digitals. El primer, sens dubte, està associat a l'educació, particularment en l'ús d'aquesta eina metodològica per afavorir els processos d'ensenyament-aprenentatge, els aprenentatges significatius en diferents contextos d'educació bàsica i universitària. La segona és una experiència interdisciplinària d'àmplia trajectòria, associada a un procés que es desenvolupa en el marc del Center for Digital Storytelling, avui Storycenter, fundat per Joe Lambert, articulant un equip interdisciplinari que des del 1994 desenvolupa les dimensions múltiples que ofereixen les narratives digitals des del punt de vista organitzacional i social, amb avanços significatius en termes conceptuals, metodològics i instrumentals. En aquest sentit, són diverses les publicacions que mostren el treball dut a terme entorn de les narratives digitals als Estats Units i Europa. En el context llatinoamericà és relativament baixa la producció en el tema i,

aplicada a processos d'intervenció social des del treball social, és realment una àrea per explorar.

Per les pretensions del present article, interessa centrar la mirada en les narratives digitals com a dispositiu metodològic al servei de la intervenció social amb diferents grups poblacionals, que permetin reconèixer narratives i exercicis de memòria, com a possibilitat en processos d'acompanyament de població víctima de conflictes armats, població desplaçada, població migrant i població afectada per desastres naturals. En aquest sentit, els plantejaments de Rodríguez i Annacontini (2019) es constitueixen en un referent important, atès que posicionen la noció de narratives quant al seu poder interpretatiu i emancipatori.

Rodríguez i Annacontini (2019) plantegen que les metodologies narratives en educació es constitueixen en dispositius efectius, atès que permeten fer història des de les i els participants; història feta discurs, en la qual es comprometen tant les memòries com la possibilitat de vincular un pensament reflexiu que s'aconsegueix a través de l'organització d'idees i informació, vinculant experiències, coneixements, aprenentatges, sentiments, emocions i creativitat, mitjançant l'activació de recursos diversos vinculats i vinculants dels contextos en els quals es desenvolupa la vida dels qui narren. En conseqüència, la narrativa implica construcció de nou coneixement per atorgar el poder interpretatiu, transformador i emancipatori a cada subjecte en relació, que s'enfronta a narrar-se a si mateix i al món que l'envolta (Rodríguez i Annacontini, 2019).

Les narratives així enteses comprometen de manera visceral la vida i els somnis individuals i col·lectius dels qui participen, i aquí resideix el seu poder individual, col·lectiu, participatiu, transformador i emancipatori. Les narratives en tant que dispositiu de memòria s'instal·len en el temps present amb la certesa de comprendre críticament el passat i projectar l'avenir dels subjectes involucrats.

Un altre aspecte essencial que comporten les narratives digitals com a possibilitat en el terreny social, és precisament la manera com es dinamitza el procés de construcció narrativa: es tracta de narrar històries, o tal vegada microhistòries, que marquen vides i experiències, en bona part, impregnades de vivències doloroses, traumàtiques. Narrar significa evocar el meu passat no només a través de paraules que s'enuncien des de l'oralitat o la composició literària o escriptural; també vincula una mena de composició de microhistòries en les quals a les paraules s'articulen objectes, fotografies, sons, música, per declarar de manera crítica el nostre lloc d'enunciació com a possibilitat alliberadora, de reconciliació amb un mateix i amb les i els altres; com a possibilitat de sanació, reconciliació, apoderament i transformació.

Així, les narratives digitals es fonamenten en la gran trajectòria que ha cobrat l'oralitat en les nostres cultures al llarg de la història, articulant-hi la capacitat de síntesi dels subjectes per narrar (en un temps breu i limitat), aquestes microhistòries que han significat en les seves vides; històries que marquen les vides de les persones, per fer-les visibles com a fets de resistència social, ètica i política. Per això es fan servir els disposi-

tius digitals com a possibilitat de democratitzar aquest coneixement que sorgeix del saber i la saviesa popular i quotidiana.

La producció acadèmica associada a la comprensió i aplicació de les narratives digitals en processos socials i comunitaris se situa sota tres grans enfocaments: a) les narratives digitals com a recurs metodològic per a autorepresentació en contextos de construcció col·lectiva, que vincula com a categoria estructurant les memòries i es fonamenta en les capacitats dels subjectes, organitzacions i comunitats, com a construcció possible des dels marges; b) les narratives digitals com a eina per a la reconstrucció d'identitats i comunitats (Couldry, 2008); c) les narratives digitals com a possibilitat trans mèdia d'interacció i participació des de la perspectiva de la comunicació digital i recurs per a l'apoderament comunitari i la transformació sociocultural.

Sota aquests preceptes, la narració és definida per Annacontini (2019) com una espècie d'autodescobriment en el qual poden succeir girs, desviacions, a propòsit d'aquest diàleg transformador de si mateix i del món que ens envolta; en conseqüència, és un viatge arriscat en el qual ens exposem al que desconexim sense certes; és diàleg a perseguir, però, també, diàleg al qual s'és possible sucumbir. En conseqüència, el procés narratiu, en si mateix, s'enfronta a una certa condició de deriva i inestabilitat, atès que, després del fet de narrar-se, implica posar el subjecte amb ell mateix, amb la seva experiència, amb el seu món, amb la vida i amb aquells fets, esdeveniments, situacions en les quals és possible i necessari aturar-se, perquè són les que permeten expressar els esdeveniments significatius que han marcat la vida del narrador en context i interacció.

2. Narratives digitals com a dispositiu metodològic en treball social

Per a aquests efectes, és important començar establint dues precisions. En primer lloc, entendre i assumir de manera inequívoca que és inherent al treball social, en tant que professió/disciplina, el reconeixement del lloc d'enunciació que ocupa la tríada recerca/intervenció/transformació de realitats socials en contextos situats; és sempre un imperatiu categòric i el veritable sentit tant ètic com polític que impregna la nostra professió i la nostra dimensió ontològica com a professionals que l'encarnem i fem vida. En segon lloc, advertir que al treball social li és consubstancial una categoria central que el nodreix tant en les seves dimensions disciplinàries com professionals: la intervenció social. Indubtablement, no es tracta d'una categoria que pertany amb exclusivitat a la nostra professió, al contrari, la comparteix amb altres professions i disciplines.

No obstant això, el treball social ha aconseguit desenvolupaments significatius entorn de la intervenció professional, alhora que en el seu si disciplinari han estat múltiples les discussions, problematitzacions i controvèrsies davant del concepte d'intervenció, atès que pot ser assumit i entès per situar les i els professionals de treball social en un nivell de

privilegi i una manera de relacionar-se que el distancia, en termes relacionals, dels diferents grups poblacionals amb els quals construeix el seu exercici professional.

Indubtablement, el lloc d'enunciació del treball social per als fins que ens ocupen, sosté la importància de reconèixer-nos, en la nostra essència, a través de l'establiment de relacions d'horitzontalitat amb subjectes, organitzacions, comunitats i grups socials diversos amb els quals interactuem. Aquí la intervenció professional és concebuda com l'espectre de possibilitat en el qual tenen lloc els processos d'acompanyament i co-construcció de condicions de possibilitat que permetin, des de contextos situats, transformar realitats que sempre expressen les condicions de desigualtat i inequitat en les quals discorren les vides d'amplis sectors poblacionals. Sota aquests determinants, Carballeda (2018) planteja que la intervenció professional es debat en el si de les desigualtats socials, en la necessitat sempre present de denunciar i fer visible les inequitats en tots els àmbits i esferes de la vida quotidiana, pública i privada. Així mateix, la intervenció és l'espai i escenari de co-construcció amb l'altre i amb els i les altres; és aprenentatge, diàleg, trobada, reflexió i praxi. Heus aquí la veritable essència tant ètica com política que impregna i atorga sentit a la nostra professió i, des d'allà, a la intervenció professional en el terreny social. La intervenció en l'àmbit social és reinscripció, resignificació que parteix del micro, de contextos situats, sense desconèixer els contextos meso i macro en els quals s'expressa l'esdevenir social.

Carballeda (2018), fent al·lusió al treball social i a la intervenció en el terreny social en les societats contemporànies, suggereix la necessitat de situar-nos en i des de la intervenció professional en la perspectiva de l'establiment de nous diàlegs que aconseguixin ancoratges significatius en la relació territori, cultura i subjectes i, des d'allà, en clau de desvelar el que esdevé en les vides quotidianes i en l'esdevenir de la quotidianitat, situar, pensar o resituar la societat. En aquesta mateixa direcció, suggereix l'abordatge d'una intervenció professional i un treball de crítica i desconstrucció de categories externes a condicions, cultures i matrius de pensament exogen que permeti aportar als processos de descolonització social i professional per fonamentar la intervenció a causa de contextos, territoris situats, cultures i subjectes en acció i transformació. Així, "la intervenció en el terreny social s'assenteixi en una manera de comprendre des de l'altre, entenent-ho no només com a present en acte, sinó com un subjecte en moviment històric social" (Carballeda, 2018, p. 65). En aquest sentit, l'alteritat implica la construcció de l'alteritat com a premissa per enfortir les identitats dels subjectes en perspectiva històrica, social i cultural on present, passat i futur estaran sempre en el si de les interaccions socials i dels processos d'acompanyament i intervenció professional.

En termes de reconèixer i reconèixer-nos com una societat transversalitzada per crisis múltiples en el marc d'un sistema món capitalista, globalitzat i neoliberal, cal advertir que el treball social s'enfronta avui com a disciplina i professió a l'efecte del que el model i la racionalitat capitalista, patriarcal, racista, colonial i extractivista ha deixat al seu pas en

perspectiva històrica, temporal, territorial, cultural i social. Faig al·lusió a societats en crisis múltiples, marcades per violències i guerres violadores dels drets fonamentals de les persones i comunitats; societats en les quals els subjectes es troben immersos, atrapats i afectats en raó dels processos sistemàtics d'empobriment, de violències, violacions i devastacions sistemàtiques; en raó de l'agudització de les desigualtats i inequitats en què el sofriment, l'empobriment, la vulneració de drets, el desplaçament forçat, la mobilitat humana, els conflictes ambientals, la inoperància estatal, la corrupció, l'afebliment o buidatge de les polítiques socials i les pràctiques de militarització estan a l'ordre del dia. Així com l'autoritarisme i l'afebliment de qualsevol índex d'intent de construcció de societats democràtiques, per enunciar alguns dels fenòmens que caracteritzen les multicrisis de les societats del capitalisme.

Sota aquests determinants s'expressen, també, els desafiaments que avui té el treball social i la intervenció professional, la qual cosa implica la necessitat de continuar avançant en la consolidació disciplinària sota enfocaments crítics que reclamen, com ho planteja Montaña (2007), "un treball social alternatiu", disposat a assumir-se tant èticament com políticament en capacitat d'acompanyar i aportar als processos organitzatius, de mobilització i resistència que reclamen una altra societat possible. Això exigeix a la nostra professió l'enfortiment de dispositius metodològics que permetin acompanyar críticament les pràctiques socials que busquen resignificar la vida quotidiana, la vida en societat, per transformar les relacions de sotmetiment, desigualtat, inequitat i dominació que s'han instaurat i consolidat en perspectiva històrica.

Sota aquests determinants, les narratives digitals es converteixen en condició de possibilitat per ampliar el camp dels dispositius metodològics que acompanyen els processos de recerca/intervenció professional.

En conseqüència, es presenten a continuació les línies bàsiques que orienten la comprensió de les narratives digitals com a dispositiu metodològic en i des del treball social.

2.1. Memòries, narratives i construcció digital

Per als efectes particulars, s'assumeixen les memòries com a fets socials i polítics que consisteixen a evocar el passat en el present, en què temps i espai es configuren com a referents fonamentals sobre els quals es construeixen les identitats de subjectes i comunitats en contextos situats; es tracta de recordar esdeveniments del passat en el present, tenint com a referent que qui recorda és un subjecte en relació, un subjecte en context. Això permet reconèixer amb Jelin que:

Les memòries individuals estan sempre emmarcades socialment. Aquests marcs són portadors de la representació general de la societat, de les seves necessitats i valors. Inclouen també la visió del món, animada per valors, d'una societat o grup (Jelin, 2001, p. 33).

En efecte, els exercicis de memòria, si bé els construeix el subjecte evocant un passat que el va marcar, les seves experiències, esdeveniments, successos, entorns, paisatges, territoris, llocs, objectes, olors, colors, sempre estan referits a aquest món relacional del subjecte, a aquests camps d'interacció social que s'inscriuen a manera de narratives col·lectives (Ricoeur, 1999, citat per Jelin, 2001). En aquest sentit, es fa referència a la memòria com un procés de reconstrucció de fets en els quals l'oblit també aconsegueix un lloc en la mesura en què no tot l'ocorregut en un context determinat és susceptible de ser recordat.

Les memòries compartides fan referència a l'entramat que s'aconsegueix a propòsit de memòries individuals en diàleg que es teixeixen a causa de fets que, tot i que no són sempre els mateixos, s'evidencien com a compartits en tant que guarden referents i llocs d'enunciació de contextos, cultures, costums, valors i esdeveniments, entre d'altres.

[...] la memòria col·lectiva només consisteix en el conjunt de petjades deixades pels esdeveniments que han afectat el curs de la història dels grups implicats que tenen la capacitat de posar en escena aquests records comuns amb motiu de les festes, els ritus i les celebracions públiques (Ricoeur, 1999, p. 19, citat per Jelin, 2001, p. 35).

En contextos o períodes de crisi, els exercicis de memòria ocupen un lloc central en la mesura en què tornar de manera reflexiva i crítica al passat i a esdeveniments que marquen la vida de les comunitats, permet resignificar, reinterpretar i amb això construir altres visions del present i del passat per reeditar el futur, que és individual i alhora col·lectiu. En no poques oportunitats implica l'establiment d'altres identitats en altres contextos, com és el cas de poblacions víctimes de conflictes armats, desplaçades, migrants o població en procés de reincorporació.

Les narratives són precisament els relats que sorgeixen d'exercicis de memòria. Una de les formes més potents en els processos de comunicació humana i social és la narració que s'assumeix en el marc de les narratives digitals com a metodologia i dispositiu de la recerca/intervenció en i des del treball social.

En la relació memòria/narració, temps i espai estaran sempre presents amb el propòsit d'"actualitzar noves interpretacions del món, en el qual cada subjecte pot donar nou significat i nou sentit al seu propi existir", (Dato, 2019, p. 58).

Dato (2019) adverteix la narració com una finestra des d'on s'observa la realitat per ser explicada en un llenguatge sempre pròxim a l'experiència i identitat del subjecte en relació. Narrar és un procés creatiu, sensible, en el qual interactuen temporalitats, cronologies, espacialitats, visions del món, identitats i entrecreuaments en la relació entre passat, present i futur.

Amb Bruner (1997), cal desvelar que després de l'experiència de narrar tenim la possibilitat de construir una versió de nosaltres mateixos, dels nostres llocs al món, les nostres identitats i la nostra capacitat d'acció. En tot això radica el principi narratiu. També és convenient reiterar que

és precisament en el fet narratiu on la memòria guanya possibilitat per experimentar la trobada amb el passat, que és trobada reflexiva, sensorial, simbòlica, crítica, però alhora projectiva i també col·lectiva, si memòria i narració es troben com a possibilitat de construcció d'un nosaltres en context; només factible en la polifonia de veus, experiències i identitats en construcció marcades per espais d'escolta, creació, respecte, valoració, obertura desproveïda d'etiquetes, prejudicis, estigmes i assenyalaments. És aquest el veritable poder alliberador, emancipatori i transformador de les memòries narrades.

Indubtablement la narrativa, per a efectes de la construcció de narratives digitals, reclama una estructura en la qual la història construïda es narri a través d'un format digital. Això es precisarà en la dimensió tècnic-instrumental, que s'exposarà més endavant.

Per la seva banda, la dimensió digital de les narratives emergeix en reconèixer l'ús de les tecnologies i els mitjans d'interacció digital al servei de les comunitats, de fàcil accés, maneig i ús, per a la qual cosa existeixen diverses opcions, com ara pòdcasts, filminuts, blogs i vídeos, entre moltes altres. Per a aquest cas en particular, es proposa que les narracions aconseguixin fer-se visibles a través de vídeos curts i senzills, utilitzant eines digitals amigables que permetin recuperar les veus de les i dels que no han tingut veu, dels sectors subalterns, exclosos, segregats i vulnerats en la societat del capitalisme. Així, el digital fa al·lusió a la forma en què la narrativa es materialitza per fer-se visible com a expressió de resistència i com a possibilitat de reexistència de les i dels involucrats.

Es tracta d'articular a les memòries narrades, a les veus de l'alteritat que expliquen històries per expressar fets i esdeveniments que donen compte de les formes en què els seus drets fonamentals els han estat arrabassats i vulnerats, l'ús de mitjans alternatius. S'uneixen a les veus (àudio) imatges, sons, música que els representa, objectes, paisatges, per generar un producte digital curt i contundent que emergeix a manera de petites grans històries; relats que es construeixen per desvelar, per interpretar i analitzar críticament; per denunciar, per compartir i aconseguir aquest lloc emancipatori i transformador que s'instal·la en el camp de les narratives digitals com a recurs en la recerca/intervenció en i des del treball social.

2.2. Les narratives digitals com a dispositiu metodològic

Matus (2012) planteja que tota intervenció social en contextos de crisi es fonamenta en la generació de mecanismes que permetin una comprensió social complexa i diferenciada; implica l'establiment de nous referents i formes per observar, llegir i analitzar els contextos i problemàtiques socials emergents. Exigeix vincular la recerca com un assumpte inherent a la intervenció per fer evident els mecanismes de transformació de fenòmens com l'empobriment, la vulneració de drets, els danys i traumes que genera la guerra, el desplaçament i la mobilitat humana, l'exclusió social, la precarització laboral, les noves formes d'esclavitud, la racialització o els conflictes ambientals, per plantejar-ne alguns. Aquestes lectures crítiques

es constitueixen en referent fonamental per generar processos d'intervenció social situats, fonamentats, creatius, oberts, flexibles i adaptatius a realitats canviants.

Indubtablement, els desafiaments de lectura comprensiva i crítica social reclamen articulació a les dinàmiques i transformacions culturals i el reposicionament del subjecte en la seva dimensió política, en la seva capacitat organitzativa, de mobilització i resistència i en el seu poder col·lectiu cap a la transformació social. En aquesta imbricació es debat l'essència de l'ésser del treball social, ancorat a la seva renovació epistemològica, teòrica, metodològica i tècnic-instrumental.

Sota aquests determinants, les narratives digitals es constitueixen en opcions i rutes tant metodològiques com tècnic-instrumentals que permeten ampliar les capacitats professionals per investigar, comprendre, acompanyar i resignificar realitats socials en contextos situats i amb subjectes amb capacitat de pensar per si mateixos les seves realitats i entorns.

La construcció de narratives digitals se situa com a dispositiu fonamentat en la generació de processos participatius, en els quals el diàleg de sabers i la co-construcció de coneixement situat i significatiu cobren sentit. Permeten la dignificació dels subjectes en acció i interacció, a través d'espais i processos pedagògics generats per reivindicar veus visibilitzant microhistòries, memòries, relats i esdeveniments que sorgeixen des de la subalternitat i es fonamenten a propòsit de les capacitats transformadores que emergeixen des de grups poblacionals.

Els processos de construcció de narratives digitals des del treball social es fonamenten en enfocaments territorial, de gènere, generacional i poblacional, promovent diàlegs interculturals que aportin a l'enfortiment del vincle social i a la construcció la de pau quotidiana, el bon viure i els processos sistemàtics de transformació social.

2.3. Les narratives digitals: dimensió tècnic-instrumental

Tenint en consideració experiències de recerca/intervenció desenvolupades, en què les narratives digitals han ocupat un lloc central, es presenta a continuació una ruta tècnic-instrumental. Per a efectes de l'abordatge proposat, es tindrà en consideració dos referents complementaris. En primer lloc, els components de la intervenció professional en i des del treball social establerts per Camelo i Cifuentes (2007). En segon lloc, s'incorpora, apropia i resignifica la ruta traçada per Lambert (2010) per a la construcció d'històries digitals.

Són múltiples les possibilitats que ofereix la construcció de narratives digitals en els processos de recerca/intervenció. Particularment, s'identifiquen condicions interessants en el moment de construir històries de vida; memòries del conflicte i les seves afectacions; experiències viscudes entorn del desplaçament forçat; implicacions socioculturals en experiències de mobilitat humana interna i transnacional; relats associats als processos de reincorporació de signants de pau; històries del conflicte i la construcció de pau en contextos familiars i comunitaris; memòries dels

processos de resistència i mobilització de víctimes pel dret al territori, a la ciutat, a la pau i al bon viure; relats sonors de joves sobre memòries de la vida pagesa; relats sobre pràctiques culturals afectades en contextos de guerra (vida familiar, vida rural, vida comunitària, pràctiques culinàries); autobiografies, entre moltes altres. Indubtablement, totes aquestes opcions s'instauren sobre la base de processos participatius en què les memòries digitals se situen sota un propòsit inspirat en la co-construcció d'horitzons de sentit que emergeixen d'experiències de vides que han significat mal, dolors, dols, afectacions múltiples que reclamen ser denunciades, advertides, reflexionades críticament com a possibilitat transicional.

Quadre 1. Ruta per a la construcció de narratives digitals

Moments	Característiques	Horitzons de sentit
Moment 1. Contextualització	Implica reconèixer el context específic en el qual s'inscriu i inspira la construcció de narratives digitals; els camps de problematització que configuren l'objecte del procés de recerca/intervenció; els subjectes involucrats i les seves característiques; els interessos compartits que guien i nodreixen l'experiència. D'aquest moment sorgeix la identificació d'interessos individuals i col·lectius al voltant de la construcció de narratives digitals; també les condicions de les i els involucrats per assumir el procés en termes de tradicions culturals associades amb l'oralitat, la lectoescriptura, edats, entre d'altres. Aquests elements són especialment útils per orientar el procés i identificar necessitats específiques d'acompanyaments segons característiques individuals i col·lectives.	Per a aquest moment és possible construir línies del temps i fites que marquen l'experiència de vida de les i els involucrats. Involucrar tècniques interactives per problematitzar el context i prioritzar problemes. Elaborar cartografies socials, mapes d'actors i relacions, entre altres dispositius.

Moment 2. Cercles de la memòria per definir històries que orienten la construcció narrativa	Amb els inputs que deixa el moment anterior, es disposa el treball de co-construcció cap a la definició del camp problemàtic (tema, fets, esdeveniments, experiències) sobre el qual s'orientarà la producció de la narració digital. Sens dubte, aquest moment culmina quan col·lectivament s'arriba a un consens sobre el tema que orientarà la construcció dels relats digitals.	Per a aquest moment es proposa entaular converses per intercanviar experiències significatives; cercles de la paraula, lectures rituals, fires d'objectes i fotografies per evocar esdeveniments, sentiments a propòsit de fets que han marcat les nostres vides. Important tenir en consideració que aquest moment pot deslligar emocions que reclamen contenció, davant la qual cosa cal que al grup hi hagi professionals que acompanyin el procés.
Moment 3. Visualització i apropiació de les nostres històries	És el moment en què les i els involucrats visualitzen la seva història com un tot, de principi a fi, a manera d'una peça acabada abans d'iniciar amb l'escriptura i producció de guions en els quals es formalitzen i precisen cadascuna de les narratives. Aquí, les i els participants s'apropien del tema, concreten la seva història vinculant les seves reflexions i experiències més profundes i significatives, i reafirmen els seus interessos a participar en el procés de construcció de les narratives digitals.	Per a aquest moment se suggereix construir un guió de treball col·lectiu a través de preguntes orientadores que s'han de resoldre tant de manera individual com col·lectiva. Se suggereixen algunes preguntes: ▪ Quina història vull narrar? ▪ Per què la vull narrar? ▪ Per què és important narrar aquesta història? ▪ Per a qui la narraré? ▪ Què diu la història de mi i de la meva vida? ▪ Què espero d'aquesta història? ▪ Què va significar en la meva vida aquesta història? ▪ Què en vaig aprendre? Se suggereix que per a aquest moment les i els participants comptin amb una bitàcola en la qual consignaran tot el procés i els moments que impliquen la construcció de la seva pròpia narrativa digital.

Moment 4. Reconeixement de l'estructura del guió	Aquest és un moment que revesteix una dimensió molt més tècnica que implica oferir inputs i continguts per reconèixer l'estructura bàsica que ha de contenir un guió orientat a construir les narratives que després passaran a ser l'input central en l'elaboració de vídeos curts. La literatura existent per a la construcció d'aquesta mena de guions planteja en termes generals quatre components o moments: ▪ Connexió. Implica començar el relat amb la narració d'un fet important en l'experiència que permeti a les persones connectar-se, sentir-se captivades amb la meua història i interessar-se a escoltar-la, oferint emoció i suspens. ▪ Context. Es tracta aquí de narrar l'experiència, el context en el qual es desenvolupa, les emocions i esdeveniments que van marcar la vida dels qui narren. ▪ Canvi. Fa referència al desenllaç i les transformacions que els esdeveniments narrats han generat en el narrador o la narradora. ▪ Clausura. És pròpiament el moment de tancament de la història i presenta elements que permeten oferir un efecte present i futur que sorgeix de la història viscuda.	Se suggereix dur a terme aquest moment articulant contingut formatiu amb la presentació de vídeos (narratives digitals) ja elaborats, de manera que les i els participants reconeguin amb claredat l'estructura del guió, els moments que el constitueixen, les formes en què el guió és construït per a efectes del vídeo, i puguin anar visualitzant-ne els temps de durada, així com els diferents elements que acompanyen la seva construcció (veu, imatges, sons i música, entre d'altres). Per a aquest moment, les bitàcoles com a recurs pedagògic i didàctic ja han d'estar avançant.
--	--	--

Moment 5. Construcció de guions	És el moment en què les i els participants s'enfronten al procés de relatar la seva història i construir el guió a través d'espais de creació literària o producció escriptural, la qual reclama anar compartint avanços que animin, inspirin i orientin entre els uns i els altres la ruta de treball. Cal tenir en consideració que els vídeos que contenen les narracions han de ser breus (entre 4 i 7 minuts), la qual cosa implica acudir a la capacitat de síntesi sense deixar de banda els aspectes centrals que caracteritzen la narració de la microhistòria.	Per a la construcció de guions se suggereix dissenyar una guia de preguntes orientadores que segueixin el rumb establert per elaborar-lo (connexió, context, canvi i clausura). Els qui tinguin problemes o dificultats amb l'escriptura poden respondre les preguntes orientadores a través de xats o gravacions d'àudio que després seran transcrits de cara a l'estructuració del guió, o utilitzades directament per a l'elaboració del vídeo, davant la qual cosa és necessari que les gravacions siguin de bona qualitat i en espais desproveïts de soroll ambiental. Aquest moment vincularà diverses sessions de treball.
Moment 6. La caps de records en la construcció de narratives digitals	Es tracta que cada participant, al costat de la seva bitàcola, elabori una caps de eines que permeti tant la narració de les seves històries com l'elaboració de vídeos. Aquesta caps de records contindrà objectes, imatges, vídeos, peces de roba, entre altres repertoris.	Se suggereix que, en un espai de taller ritualitzat, cada participant socialitzi i comparteixi la seva caps de records, perquè segurament seran espais d'inspiració entre els uns i els altres, en què la iniciativa i creativitat podrà fluir a favor de la construcció i el perfeccionament dels guions.
Moment 7. Escotar les històries, tramitar i apropiat emocions	És l'espai o els espais que es generen per conèixer, compartir i intercanviar els relats construïts. També per expressar i canalitzar emocions i sentiments que contribueixin a identificar i a prendre consciència de les ressonàncies emocionals que emergeixen de cada relat i de la manera com quedaran expressades als vídeos.	Aquest és un espai creatiu que es pot disposar a la manera d'un festival de relats. Es pot construir un pòster de cada participant en el qual es vinculi una fotografia, una emoció que es defineixi en la història, el títol de la narració i una frase que representi la seva història en la qual s'articuli present, passat i futur.

Moment 8. Elaboració de videos	Per a l'elaboració dels videos se suggereix l'ús de les eines digitals amb què compten les i els participants, com els recursos de càmeres i àudios de mòbils i l'accés a programes d'edició senzills i amigables. Cada participant ha d'aportar el seu guió gravat amb la seva pròpia veu, així com les imatges, fotografies, sons i música que acompanyaran la seva composició narrativa.	També es pot acudir a l'ajuda de familiars, veïns o organitzacions de comunicació comunitària que donin suport a aquests productes finals. Els professionals o equips de recerca, a més d'orientar el procés, estaran planejant les agendes i gestionant els suports complementaris que es requereixin per concloure els productes esperats (narratives digitals), incloent-hi la possibilitat d'unificació de formats d'encapçalat, crèdits i gestió de consentiments informats de les i dels participants en el procés.
Moment 9. Divulgació d'històries i apropiació social del coneixement	Se suggereix aquest espai en dos moments inicials. El primer per compartir entre els involucrats els productes finals; el segon per generar processos de divulgació, democratització i apropiació social de coneixement que sorgeix d'aquesta experiència individual i col·lectiva.	Aquests espais impliquen l'avaluació del procés, els aprenentatges i horitzons de sentit; la identificació de rutes a seguir perquè les veus i històries construïdes es constitueixin en possibilitat de visibilitzar les narratives amb sentit polític, com a acció de resistència i mobilització i com a recursos de memòria que poden posar-se a la disposició de cases de la memòria, museus de memòria, projectes de memòria itinerant i organitzacions socials, entre d'altres.

Font: Elaboració pròpia a partir d'experiències prèvies.

3. Consideracions finals

Amb aquest recorregut és possible constatar que les narratives digitals tenen un gran potencial com a recurs metodològic i dispositiu tècnic-instrumental per acompanyar els processos de recerca/intervenció en i des del treball social.

Experiències prèvies permeten verificar el gran potencial i versatilitat que es teixeix al voltant de les narratives digitals com a dispositiu per recuperar memòries d'experiències significatives que han marcat les vides d'amplis grups poblacionals vulnerats i víctimes de violacions als seus drets fonamentals, com és el cas de població víctima de conflictes armats, guerres, desplaçaments forçats o enfrontats a experiències de desarrelament, despulla o fractures identitàries, entre altres fets victimitzants que impliquen transformacions radicals en les seves formes de vida, en les quals el mal i el dol són presents i la memòria emergeix com a recurs transicional.

Les narratives digitals es configuren a manera de dispositius d'acció, com a recursos de resistència i mobilització per atorgar la veu als sense veu, per fer visible el mal i les capacitats individuals i col·lectives de resignificació dels seus projectes de vida en condicions adverses; per construir agendes d'exigibilitat de drets; per reconèixer-nos des de les nostres pròpies històries i memòries, i construir horitzons compartits que permetin reeditar identitats i projectar presents i futurs en què la reconciliació i la pau quotidiana aconseguixin presència cap a la construcció del bon viure.

En la mesura en què les narratives digitals vinculen enfocaments de gènere, diversitat, interculturalitat, interseccionalitat i s'instal·len críticament com a repertoris per a l'anàlisi crítica de violències superposades i sistemes d'opressió en les societats del capitalisme globalitzat, aquestes adquireixen el seu veritable ancoratge tant ètic com polític cap a la construcció de rutes per a l'acció col·lectiva i la transformació social.

Sota aquests referents, el treball social amplia el seu espectre metodològic i tècnic-instrumental amb perspectiva crítica i renovada d'una professió disciplina que sempre ha d'estar disposada a assumir amb rigor els desafiaments que reclamen les realitats contemporànies de poblacions que requereixen acompanyaments creatius als seus projectes socioterritorials.

Referències bibliogràfiques

- Annacontini, Giuseppe. (2019) La Narración y el Heroísmo de las Pequeñas Cosas. Dins José Luis Rodríguez Illera i Giuseppe Annacontini (Coords.), *Metodologías narrativas en educación* (p. 57-72). Edicions de la Universitat de Barcelona. Recuperat 21 novembre 2025, de [https://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/151398/1/9788491684282%20\(Creative%20Commons\).pdf](https://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/151398/1/9788491684282%20(Creative%20Commons).pdf)
- Bruner, Jerome. (1997). *La educación, puerta de la cultura*. Aprendizaje Visor.
- Camelo, Aracely, i Cifuentes, Rosa María. (2007). Metodología integrada en Trabajo Social. Aproximaciones a una fundamentación. *Revista del Centro de Investigación de la Universidad La Salle*, 7, 39-52.
- Carballeda, Alfredo. (2018). *Apuntes de intervención en lo social: Lo histórico, lo teórico y lo metodológico*. Ediciones Margen. Recuperat 21 novembre 2025, de <https://www.margen.org/epub/Lohistorico.pdf>
- Couldry, Nick. (2008). *Digital storytelling, media research and democracy: conceptual choices and alternative futures*. The London School of Economics and Political Science. Recuperat 21 novembre 2025, de https://eprints.lse.ac.uk/52483/1/__libfile_REPOSITORY_Content_Couldry,%20N_Digital%20storytelling,%20

- media%20research_Couldry_Digital%20storytelling%20media%20research_2013.pdf
- Dato, Daniela. (2019). La narración como estrategia de investigación e intervención. Dins José Luis Rodríguez Illera i Giuseppe Annacontini (Coords.), *Metodologías narrativas en educación* (p. 57-72). Edicions de la Universitat de Barcelona. Recuperat 21 novembre 2025, de [https://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/151398/1/9788491684282%20\(Creative%20Commons\).pdf](https://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/151398/1/9788491684282%20(Creative%20Commons).pdf)
- Hug, Teo. (2015). Consideraciones críticas sobre las narrativas digitales en los contextos educativos. *Comunicación*, 33, 45-59. Dialnet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5472538>
- Jelin, Elizabeth. (2001.) *Los trabajos de la memoria*. Siglo XXI.
- Lambert, Joe. (2009). *Digital Storytelling: Capturing Lives, Creating community*. Digital Diner Press.
- Lambert, Joe. (2010). *Digital Storytelling Cookbook*. Center for Digital Storytelling. Recuperat 21 novembre 2025, de <https://wrds.as.uky.edu/sites/default/files/cookbook.pdf>
- Matus, Teresa. (2012). *Apuntes sobre intervención social*. Wordpress. Recuperat 21 novembre 2025, de <https://trabajosocialucen.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/04/apuntessobreintervencionsocial.pdf>
- Miller, Caroline R., i Shepherd, Dawn. (2004). *Blogging as social action: A genre analysis of the weblog*. University of Minnesota.
- Montaño, Carlos. (2007). *Trabajo social e intervención social: la politización de la acción profesional*. SCRIBD. Recuperat 21 novembre 2025, de <https://es.scribd.com/document/108787060/Trabajo-Social-e-Intervencion-La-politizacion-de-la-accion-profesional-Carlos-Montano>
- Rodríguez Illera, José Luis, i Annacontini, Giuseppe (Coords.). (2019). *Metodologías narrativas en educación*. Edicions de la Universitat de Barcelona. Recuperat 21 novembre 2025, de [https://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/151398/1/9788491684282%20\(Creative%20Commons\).pdf](https://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/151398/1/9788491684282%20(Creative%20Commons).pdf)

Praxis

El repte d'avaluar polítiques socials. L'experiència d'avaluació
de serveis socials del contracte programa amb les entitats
locals

Natalia Rosetti Maffioli

El repte d'avaluar polítiques socials. L'experiència d'avaluació de serveis socials del contracte programa amb les entitats locals

The challenge of evaluating social policies: the experience of assessing social services in the programme agreement with local authorities

Natalia Rosetti Maffioli¹

ORCID: 0009-0001-9542-3254

Recepció: 05/02/25. Revisió: 26/06/25. Acceptació: 01/07/25

Per citar: Rosetti Maffioli, Natalia. (2025). El repte d'avaluar polítiques socials. L'experiència d'avaluació de serveis socials del contracte programa amb les entitats locals. *Revista de Treball Social*, 229, 177-192. <https://doi.org/10.32061/RTS2025.229.08>

Resum

Aquest article exposa l'experiència en avaluació de polítiques socials del contracte programa amb les entitats locals del Departament de Drets Socials i Inclusió de la Generalitat de Catalunya. El contracte programa és l'instrument de cooperació i planificació entre el govern català i els governs locals. Aquesta experiència ha suposat un impuls de la institucionalització de l'avaluació, en comptar amb recursos específics per dur a terme activitats de formació, assessorament i avaluació de diverses polítiques socials. L'avaluació dels serveis socials i altres polítiques de l'àmbit social té especial interès per la seva dimensió territorial, ja que són més d'un centenar d'àrees bàsiques de serveis socials que reben finançament i que es poden beneficiar dels processos de planificació i avaluació. L'article apunta èxits i elements crítics, així com reptes de futur per promoure l'avaluació en les administracions públiques considerant que és imprescindible per millorar les intervencions socials de tots els nivells de govern i organitzacions.

1 Doctora en Ciència Política, analista de l'Institut Català d'Avaluació de Polítiques Públiques, Ivàlua, i professora associada de Ciència Política a la Universitat Autònoma de Barcelona. natalia.rosetti@ivalua.cat

Paraules clau: Avaluació, polítiques socials, govern multinivell, entitats locals, serveis socials.

Abstract

This article presents the experience of evaluating social policies within the programme agreement with local authorities of the Ministry of Social Rights and Inclusion of the Government of Catalonia. The programme agreement is the main instrument for cooperation and planning between the Catalan government and local administrations. This experience has promoted the institutionalisation of evaluation by allocating specific resources for training, advisory work and the assessment of various social policies. Evaluating social services and other social policy areas is particularly relevant due to their territorial dimension, since more than one hundred basic social service areas receive funding and can benefit from planning and evaluation processes. The article outlines achievements and critical elements, as well as future challenges for fostering evaluation within public administrations, emphasising its essential role in improving social interventions across all levels of government and organisations.

Keywords: Evaluation, social policies, multilevel governance, local authorities, social services.

1. Introducció: avançar en l'avaluació de polítiques socials²

Davant dels canvis en les nostres societats, l'avaluació es presenta com un dels reptes prioritaris per millorar els resultats de l'acció pública. En un context complex i incert, les polítiques socials necessiten avançar en el coneixement de les necessitats i en la seva efectivitat. Aquest article exposa l'experiència d'impuls de l'avaluació en les polítiques socials compartides entre el govern català i els governs locals en el marc del contracte programa (CP) establert per compartir planificació i finançament de les polítiques socials que es desenvolupen en l'àmbit local. Aquesta experiència es considera un avanç en la institucionalització de l'avaluació en les administracions públiques i posa en relleu la importància de connectar més intensament les diferents esferes de govern. En aquest sentit, l'avaluació pot ser palanca de canvi per reforçar aquesta governança multinivell i per superar un model centrat, principalment, en el control i el seguiment de la gestió.

Les activitats per promoure l'avaluació que s'analitzen s'emmarquen en el conveni subscrit entre el Departament de Drets Socials i Inclusió de la Generalitat de Catalunya i l'Institut Català d'Avaluació de Polítiques Públiques, Ivàlua, durant el període 2021-2024. Aquest conveni s'enfoca a millorar els sistemes d'informació, la formació de professionals i a aportar evidències per millorar les polítiques en l'àmbit social. Reflexionar sobre aquest projecte és una oportunitat per apuntar elements de millora i reptes de futur, especialment perquè aquesta col·laboració s'ampliï en els pròxims anys.

Concretament, aquesta experiència en avaluació es considera d'interès per quatre motius: en primer lloc, perquè suposa recursos específics per a l'avaluació de polítiques públiques amb una planificació plurianual; en segon lloc, es tracta de polítiques multinivell en les quals estan també implicades entitats locals, consells comarcals i ajuntaments, motiu pel qual les avaluacions tenen una complexitat més gran i, al mateix temps, poden beneficiar els diversos agents implicats; en tercer lloc, els contractes programa tenen l'objectiu d'avaluar resultats i és necessari incidir i aprofundir en aquesta qüestió; finalment, les polítiques socials han estat un àmbit en el qual l'avaluació no ha tingut tant de desenvolupament en comparació amb altres àmbits de polítiques públiques. En conseqüència, aquesta experiència representa un avanç cap a la institucionalització de l'avaluació: aconseguir que l'avaluació s'incorpori de manera permanent i sistemàtica en la pràctica de les administracions públiques.

2 Una versió prèvia a aquest article es va presentar com a ponència al congrés de l'Asociación Española de Ciencia Política y de la Administración celebrat a Burgos el 2024. L'autora agraeix els comentaris rebuts al grup de treball sobre avaluació de polítiques públiques, així com els comentaris i suggeriments de les persones avaluadores anònimes de la *Revista de Treball Social*.

Amb ritmes i intensitats d'innovació diverses, els governs estan apostant cada vegada més per la institucionalització de l'avaluació (Stockmann et al., 2020). Lleis recents (com la Llei 27/2022, de 20 de desembre, d'institucionalització de l'avaluació de polítiques públiques en l'Administració General de l'Estat) i la promoció d'agències especialitzades o organismes, com ara l'Autoritat Independent de Responsabilitat Fiscal (AIReF), mostren un impuls important de l'avaluació, si bé amb limitacions encara importants (Casado i Del Pino, 2022). Per la seva banda, la Generalitat de Catalunya ha considerat l'avaluació com un procés estratègic i es poden considerar moments clau la creació de l'Àrea d'Avaluació Econòmica de Polítiques Públiques del Departament d'Economia i Hisenda l'any 2014 i de l'Institut d'Avaluació de Polítiques Públiques el 2008 (Trias i Zúñiga, 2024).

No obstant això, l'avaluació no és una pràctica sistemàtica en les administracions públiques. Els procediments de control jurídic i pressupostari que han caracteritzat el model d'administració burocràtica tenen encara un pes predominant. I, d'altra banda, les reformes promogudes per la Nova Gestió Pública no han prioritzat els aspectes relacionats amb la participació, deliberació i transparència (Pierre et al., 2024). En la pràctica, aquests models de gestió conviuen i s'ha produït una continuïtat entre el model burocràtic i el denominat model gerencial (Brugué, 2022).

Davant d'aquest escenari, la cultura de l'avaluació s'enfronta a diversos obstacles: les dificultats de capacitat interna i de temps de professionals, la falta de fonts d'informació rigoroses o un lideratge clar (Cerrillo, 2023). Un altre tema rellevant és que, com tota forma de creació de coneixement, l'avaluació no és cap procés abstracte o merament tècnic. Avaluar significa també prioritzar polítiques i preguntes d'anàlisi, així com determinar enfocaments i metodologies.

Estructura de l'article i metodologia

Les anàlisis i reflexions que es presenten en aquest article es fonamenten en les activitats desenvolupades en el marc del conveni d'avaluació citat. La informació s'ha obtingut a partir de l'anàlisi documental i del treball de camp dut a terme per a les avaluacions, així com les reunions de treball i seguiment dels diversos projectes.

L'article presenta, en primer lloc, el contracte programa i les activitats d'avaluació fetes i s'assenyalen els aprenentatges d'una d'aquestes avaluacions, el Servei d'Ajuda a Domicili (SAD). Un segon apartat se centra en les relacions entre les entitats locals i el Departament de Drets Socials i Inclusió en el marc de la planificació i avaluació, apuntant potencialitats i limitacions. Finalment, es presenten unes reflexions finals i reptes de futur per a l'avaluació de les polítiques socials.

Concretament, es presentaran conclusions de l'avaluació del Servei d'Ajuda a Domicili (SAD) que ha utilitzat mètodes mixtos i els resultats dels quals es poden consultar més àmpliament a Rosetti et al. (2023). L'anàlisi qualitativa ha comptat com a fonts d'informació la documentació del programa i els diversos estudis duts a terme, així com les entrevistes

i grups de discussió a persones informants clau. En el treball de camp es van fer vuit entrevistes en profunditat a persones clau (entre expertes, professionals del departament i coordinació local del SAD) dutes a cap entre octubre i desembre de 2021 i dos grups de discussió amb la participació de 14 persones responsables del SAD amb representació de municipis i consells comarcals de diversa grandària i característiques, fets entre gener i febrer de 2022.

Quant a l'anàlisi quantitativa, s'han pres com a referència les variables de cobertura i intensitat del servei de les dues modalitats del SAD i aquelles dades sociodemogràfiques, de serveis i de context de les entitats locals que podrien ser explicatius de la variabilitat territorial del SAD, sempre que ha estat possible a escala d'Àrees Bàsiques de Serveis Socials (ABSS).³

Per a l'avaluació del Servei d'Intervenció Socioeducativa s'han fet un total de 15 entrevistes en profunditat (algunes d'elles grupals) i dos grups de discussió, amb un total de 21 participants durant l'any 2024.⁴ El perfil de participants ha estat, principalment, professionals de gestió i intervenció del servei tant de les entitats locals com de les entitats socials prestadores del SIS. L'anàlisi quantitativa ha explotat dades administratives de RUDEL i Social del període temporal de 2016 a 2023.

L'anàlisi i revisió dels indicadors del contracte programa s'han dut a terme entre 2022 i 2024. En tots els casos, les persones entrevistades han estat responsables tècnics i de gestió dels programes tant del Departament de Drets Socials i Inclusió i responsables dels serveis de les ABSS. En aquest projecte s'ha comptat amb la col·laboració de dues entitats amb experiència i coneixement en la matèria (Ilabso i Daleph). Per al Pla d'Avaluacions es van treballar les polítiques en grups de treball amb professionals del contracte programa, en reunions conjuntes i bilaterals per polítiques i serveis (Rosetti i Khayyo, 2023).

En el procés de recerca s'han respectat els principis ètics corresponents, especialment, referits al treball de camp. Així, s'ha enviat informació prèvia a les persones participants i, posteriorment, l'estudi per a la valoració. S'ha gravat el consentiment per participar en l'avaluació, confirmant la confidencialitat de la informació i l'anonimat de les persones participants. Els informes i documentació de les avaluacions i projectes desenvolupats s'han publicat tant al web d'Ivàlua com del Departament de Drets Socials i Inclusió.

3 Tots els factors estan mesurats anualment i per a cada ABSS s'han utilitzat dades provinents de registres administratius (principalment del RUDEL, Registre Unificat de Dades dels Ens Locals) durant el període 2012-2019, així com dades sociodemogràfiques obtingudes d'estadístiques oficials de l'Idescat (Institut d'Estadística de Catalunya) i de portals de la transparència de la Generalitat de Catalunya. Per a l'anàlisi quantitativa s'ha utilitzat el programa estadístic R, mentre que per a l'anàlisi temàtica de la part qualitativa s'ha utilitzat el programa Atlas.ti.

4 L'avaluació del SIS està en fase de contrast amb el Departament de Drets Socials i Inclusió el 2025 i es farà pública una vegada finalitzat aquest últim procés de revisió.

2. El contracte programa amb les entitats locals i l'impuls de l'avaluació en les polítiques socials

El contracte programa (CP) és un instrument de relació i cooperació entre la Generalitat de Catalunya i les entitats locals que existeix des de 2008 per finançar i planificar les polítiques socials locals. Les polítiques del contracte programa estan organitzades en fitxes que inclouen indicadors de seguiment i avaluació que han de proporcionar els ens locals. Aquests exerceixen la seva potestat d'autonomia i decideixen quins programes desplegaran al territori. A més dels serveis socials, s'han afegit altres polítiques que es despleguen territorialment, com ara les polítiques d'acció comunitària, de joventut o de foment del voluntariat. La finalitat del CP és que les polítiques tinguin uns objectius comuns i que siguin prou flexibles per adaptar-se a cada realitat territorial.

Inicialment, el CP es va dissenyar com un instrument de relació amb els ens locals per concebre polítiques conjuntes transformadores i, per tant, que tinguessin impactes i que es poguessin mesurar. D'aquí la importància que es va atorgar a l'avaluació i a la inclusió d'indicadors en cada servei o política. Com afirmen responsables del seu desplegament, el contracte programa que es va adoptar pretenia fer efectiu el finançament dels serveis socials i altres programes de manera plurianual i posant l'èmfasi en els resultats. Així, primer era important definir conjuntament els serveis a prestar i, en segon lloc, avaluar-los.

L'experiència avaluadora que es presenta comença en un moment clau amb el contracte programa amb les entitats locals 2022-2025 que es concreta en uns 1.400 milions d'euros per a aquest període. Les polítiques tenen finançament autònom (entorn del 57% del total) i local.⁵

Les avaluacions del Servei d'Ajuda Domiciliària i el Servei d'Intervenció Socioeducativa per a infància i adolescència en situació de risc social són les primeres que es fan en el marc d'aquest conveni. D'altra banda, l'assessorament i acompanyament en la revisió d'indicadors del contracte programa és un projecte fonamental per aconseguir fonts d'informació fiables i útils que sustentin l'avaluació. En aquest sentit, les activitats del conveni tenen un doble objectiu: d'una banda, aplicar mètodes i tècniques (quantitatives i qualitatives) a l'estudi de les polítiques públiques per millorar els processos de decisió i, d'altra banda, elaborar recomanacions. En definitiva, que les avaluacions tinguin impacte, una qüestió que tradicionalment ha estat difícil d'aconseguir (Ballart, 1992).

El quadre següent resumeix els objectius i activitats dutes a terme en el marc del conveni per promoure l'avaluació (Departament de Treball, Afers Socials i Famílies, 2020).

⁵ El 2022, la Generalitat de Catalunya va aportar uns 314 milions d'euros a les polítiques socials del CP, una xifra que pot arribar als 376 milions d'euros el 2025.

Taula 1. L'avaluació en el marc del contracte programa amb les entitats locals

Objectius	Activitats 2021-2024
▪ Establir una agenda estratègica d'avaluacions. ▪ Impulsar la cultura de l'avaluació i facilitar un intercanvi més gran i més transversalitat de les polítiques socials. ▪ Ampliar la formació en avaluació. ▪ Dur a terme avaluacions de les polítiques prioritzades. ▪ Ampliar la difusió i comunicació de les avaluacions i el seu ús pràctic.	▪ Avaluació del Servei d'Ajuda a Domicili. ▪ Avaluació del Servei d'Intervenció Socioeducativa. ▪ Anàlisi i revisió dels indicadors del contracte programa. ▪ Planificació d'avaluacions del contracte programa. ▪ Creació del Grup Motor sobre Avaluació. ▪ Activitats formatives i d'assessorament. ▪ Seguiment posterior de les avaluacions a partir d'un protocol (qüestionaris, entrevistes i reunions pautades temporalment).

Font: Elaboració pròpia.

Aprentatges de l'avaluació del Servei d'Ajuda a Domicili (SAD)

Les primeres avaluacions del contracte programa han estat polítiques que estaven en procés de revisió i canvi de model, motiu pel qual es necessitava més reflexió i evidències per reconduir o confirmar la planificació prevista. El SAD està dirigit a persones que requereixen suports, principalment per falta d'autonomia o situacions de dependència. En aquest context, el sector de cures de llarga durada adquireix una rellevància creixent davant la transició demogràfica, especialment pel procés d'envelliment de la població. Per això, el SAD es considera un servei essencial, amb una dimensió socioeducativa i comunitària, que el nou model SAED (Servei d'Atenció en l'Entorn Domiciliari) pretén reforçar i promoure.

El SAD és la política pública més rellevant del contracte programa pel seu pressupost (entorn del 35% del total) i en la qual intervenen diversos agents i nivells de govern. Com s'ha esmentat, l'avaluació es va dur a cap amb mètodes mixtos, quantitatius i qualitius, per respondre a preguntes sobre la seva implementació i l'elevada variabilitat territorial, així com els usos de la modalitat de dependència i social. Seguidament, es presenten alguns temes considerats rellevants sobre el procés d'avaluació, la seva difusió i utilització ja que els resultats de l'avaluació es poden consultar als informes i l'article publicat (Rosetti et al., 2023).

a) Necessitat de sistemes d'informació fiables i compartits

La complexitat social fa necessari disposar de diagnòstics i anàlisis actualitzades sobre la realitat social sobre la qual es pretén incidir. Segurament, aquesta és una de les demandes més precises que es fan des del territori: conèixer més profundament la realitat social sobre la qual pretenen incidir les polítiques socials. En el cas del SAD és rellevant ja que les polítiques de cures han d'atendre perfils i contextos complexos i canviants que requereixen una atenció específica (per exemple, problemàtiques de salut mental o atenció a la infància). Unes situacions que pressionen els equips professionals que demanen més formació i rols adaptats i adequats a la realitat de les persones destinatàries de les polítiques. D'altra banda, la gestió i interconnexió de dades entre administracions també emergeix com una demanda compartida per tots els agents implicats.

b) La inclusió de la perspectiva de gènere i interseccional: dificultats i potencialitats

Incorporar en les avaluacions la perspectiva de gènere i interseccional continua sent un repte teòric i metodològic, una qüestió que també està relacionada amb la incorporació de totes les veus en el procés de creació de coneixement. Això és encara més rellevant en l'àmbit de les polítiques socials, ja que molts dels grups i col·lectius destinataris es troben en situacions que en dificulten la participació i en les quals l'articulació comunitària és bàsica (Basagoiti i Bru, 2024). Per aquest motiu, les avaluacions haurien d'articular de manera sensible i inclusiva la participació de les persones usuàries o receptores de la política, establint les tècniques i mètodes més adequats i innovant metodologies quan sigui necessari.

Com consideren alguns estudis, les desigualtats de gènere també s'expressen en una atenció desigual a homes i dones (Gómez-Quintero et al., 2023; Rosetti et al., 2023). En casos com el servei d'ajuda a domicili és un repte repensar la participació i la creació de coneixement i continuar explorant els possibles efectes d'aquestes polítiques públiques per avançar cap a la democratització de les cures.

c) La perspectiva d'ús de les avaluacions: clau per millorar les polítiques públiques

Una cultura de l'avaluació més gran implica que la perspectiva de l'ús de les avaluacions es pren més en consideració. La utilització de les evidències i recomanacions de les avaluacions és un factor considerat fonamental per a la institucionalització de l'avaluació (Stockmann et al., 2020). Posant l'accent en aquesta qüestió, Ivàlua s'ha dotat d'un protocol d'ús de les avaluacions que permet analitzar l'ús de les anàlisis i recomanacions que elabora.

En el cas del SAD, les persones responsables de la política i el contracte programa han valorat positivament el procés d'avaluació i els resultats obtinguts. Consideren que l'avaluació els aporta coneixement concret per prendre decisions i evidències sobre intuïcions que ja tenien en alguns temes clau. No obstant això, un any després d'acabar l'avaluació, l'equip no ha tingut prou temps per a l'aplicació directa de les recomanacions. Els

temps de l'administració i, especialment, la infradotació de personal són les principals causes que limiten l'ús de les avaluacions.

Una altra dimensió fonamental de les avaluacions n'és la difusió i comunicació, que connecta amb la utilització de l'avaluació i la seva contribució al debat públic. En el cas del SAD, l'avaluació va tenir un cert impacte mediàtic amb la publicació d'articles a la premsa i revistes especialitzades, així com la seva difusió en diversos congressos i fòrums.⁶

d) Alineament entre esfera política i tècnica i l'equip avaluador

Per potenciar l'ús de les avaluacions és important l'alineament entre el personal tècnic i polític i, en el cas del SAD, això ha facilitat el procés d'avaluació. A més, en tot procés d'avaluació es recomana que tots els agents implicats puguin participar de manera activa tant per definir l'avaluació com per validar-ne i contrastar-ne els continguts. En aquest sentit, una de les febleses, especialment en el camp de les polítiques socials, és l'escassetat de recursos destinats al coneixement i l'avaluació. Això s'expressa especialment en les dificultats dels i les professionals per dedicar temps a l'avaluació i planificació de les polítiques públiques. Les contradiccions principals són una asimetria entre la gestió burocràtica i de gestió de les polítiques que comporta un gran esforç i les dificultats per avaluar amb temps i rigor les actuacions. Aquesta situació de pressió dels equips, tant en l'administració autonòmica com local, es viu de manera frustrant.

Un altre element rellevant és la necessitat de treballar de manera col·laborativa entre equips responsables de les polítiques i els equips avaluadors. Un equilibri entre la independència de qui fa l'avaluació i la necessària implicació i cooperació de la resta d'actors de la política. Segurament, un dels aspectes febles és l'escassa o nul·la participació de les persones receptores de les polítiques en el marc de les avaluacions, un element de reflexió crítica si es pretén avançar cap a la cocreació de coneixement.

3. La dimensió territorial i multinivell de les polítiques socials: dificultats i oportunitats per a l'avaluació

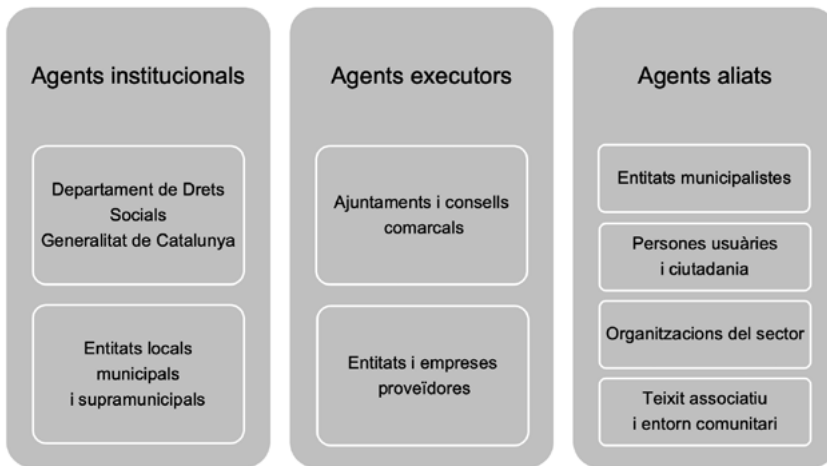
El CP sorgeix davant la necessitat d'ordenar i aclarir la multiplicitat de convocatòries en un únic instrument mitjançant el qual la Generalitat de Catalunya aporta recursos i s'acorden objectius comuns amb ajuntaments i consells comarcals. A la xarxa d'actors de les polítiques socials del contracte programa, el Departament de Drets Socials i Inclusió i les entitats locals són els actors clau en la planificació i avaluació. La implementació

⁶ L'avaluació del SAD va quedar finalista als premis europeus de serveis socials de l'European Social Services Network en la categoria d'avaluació i recerca de 2023. L'article *Evaluation of the Home Care Service in Catalonia: an Analysis using mixed methods* i el poster presentat a la cerimònia a Zagreb (Croàcia) el 16 i 17 de novembre de 2023 es poden consultar al web d'Ivàlua.

de les polítiques és responsabilitat dels ens locals amb la participació d'altres entitats i empreses a les quals s'externalitzen molts dels serveis.

El mapa d'actors, per tant, és dens i complex i en cada política social es configura una xarxa d'actors específica (*policy network*), com es recull a les avaluacions dutes a terme. Tant el departament com les entitats locals tenen unitats administratives de referència de cada política diferents, fet que afegeix més complexitat a la planificació i avaluació conjunta. El quadre següent mostra els actors principals de les polítiques socials del CP, institucionals i executors i, finalment, s'assenyalen els agents aliats d'aquestes polítiques.

Taula 2. Xarxa d'actors i polítiques socials locals

Font: Elaboració pròpia.

En el procés de definició del CP, cal que les diverses àrees del departament de la Generalitat i les entitats municipalistes com a interlocutores de les entitats locals es posin d'acord. En primer lloc, el CP pretenia aclarir els criteris de finançament i, en segon lloc, definir conjuntament les polítiques socials entre la Generalitat i els ens locals. La gestió per objectius, l'avaluació i el finançament en funció dels resultats era un dels compromisos inicials. No obstant això, l'avaluació és un tema complex quan es tracta de polítiques multinivell, motiu pel qual és considerada una de les tasques pendents del CP (Sánchez, 2024).

A les entrevistes i grups de discussió duts a terme, es destaca que el CP no ha aconseguit generar consens degut a la seva forma de funcionament. Per començar, el nom mateix pot crear confusió, ja que no es financen les polítiques segons els seus resultats i, d'altra banda, no s'aconsegueix consolidar una dinàmica de treball basada en la confiança, la cooperació i l'avaluació. D'aquesta manera, un instrument que s'havia concebut per

enfortir i transformar les polítiques locals es converteix en un instrument per finançar els serveis i el seu seguiment està més vinculat al control financer que a l'avaluació de resultats.

En aquest sentit, la primera recomanació que recull l'informe d'avaluació del SAD es refereix a la governança de la política i al rol de la Generalitat de Catalunya. De manera general, les entitats locals consideren que el contracte programa no està concebut a partir de les necessitats del territori i es reclama un lideratge més gran del Departament de Drets Socials i Inclusió en la definició i en l'avaluació de les polítiques socials. Sobre la definició i objectius de les polítiques socials, fins i tot es planteja que les visions entre administracions no són compartides i, en alguns casos, fins i tot contradictòries. A títol il·lustratiu, així ho expressen persones que coordinen el SAD al territori:

És important el rol del departament, però també reclamem autonomia: a vegades, el departament proposa coses i ho fa tímidament perquè és competència de cadascú.

Hi ha un problema de mirada de la Generalitat sobre la funció del món local que es reproduceix en tots els serveis socials. Cal que la Generalitat entengui que el món local és un aliat i han d'anar amb una mateixa mirada a intervenir en la millora de les situacions de la ciutadania.

A les entrevistes i grups de discussió duts a cap, les coordinacions de serveis socials consideren que el departament hauria de tenir un rol més proactiu per establir marcs comuns de les polítiques i fer-ho de forma consensuada amb els territoris.⁷ Es tracta d'un equilibri que fins ara ha estat difícil d'aconseguir: una planificació conjunta, més detallada i concreta sobre com desplegar les polítiques socials, garantint alhora l'autonomia local. En tot cas, les entitats locals tenen una mirada crítica cap a la planificació de la Generalitat i consideren que s'hauria de tenir més en compte les entitats locals i la seva elevada diversitat.

Les dificultats d'entesa entre administració autonòmica i entitats locals es produeixen principalment pel finançament quan es negocien ràtios i perfils de personal, pressupostos i mòduls dels serveis. Però també el control de la gestió i les demandes d'informació als territoris han estat motiu de controvèrsia. La necessitat d'instruments d'anàlisi conjunta i circuits de dades compartides són demandes de les entitats locals que consideren que hi ha un excés de tràmits burocràtics. Especialment, els municipis de grandària inferior expressen no disposar d'instruments ade-

⁷ Amb l'objectiu de millorar la governança entre la Generalitat de Catalunya i les entitats locals, es van crear espais d'interlocució denominats COTESBA (Comissions Territorials de Serveis Socials Bàsics) i INTERCOTESBA, en els quals, per exemple, s'han treballat els nous models de polítiques públiques (Departament de Treball, Afers Socials i Famílies, 2021). La pandèmia va alentir el funcionament d'aquests espais, si bé han estat ben valorats pels ajuntaments i consells comarcals com a espais de diàleg i planificació conjunta.

quats de recollida de la informació i dificultats per gestionar la informació, en molts casos sensible.

En aquest sentit, la gestió de la informació és el tema clau del projecte de revisió dels indicadors del contracte programa. En primer lloc, la necessitat de modernitzar la recollida d'informació (amb una nova plataforma); en segon lloc, que els indicadors siguin útils i clars, tant per a l'obtenció com l'explotació de la informació. Les dificultats per sistematitzar la informació són diverses, entre les quals els obstacles tècnics i la falta de personal, especialment en el cas dels consells comarcals (algunes ABSS tenen desenes de municipis petits). Acostar els equips tècnics del Departament de Drets Socials i Inclusió ha estat un objectiu en els últims anys amb el desplegament de regions socials que pot facilitar tant la recollida com l'anàlisi de la informació.

Una pràctica innovadora és la possibilitat d'elaborar polítiques de manera conjunta entre ABSS, fomentant així les aliances entre territoris i el treball en xarxa (com ho recull la convocatòria de polítiques d'atenció a les persones en situació de sense llar). Es poden també destacar experiències significatives d'avaluació, com és el cas de les polítiques d'acció comunitària (Sánchez, 2024).

Malgrat els avanços en matèria de planificació i avaluació, les polítiques socials i, especialment, el sector de serveis socials encara són febles i poc articulats. La pressió assistencial i un infrafinançament dels serveis socials han repercutit en l'atenció als col·lectius més vulnerables i també en les dificultats per disposar de bons sistemes d'informació i equips amb capacitat de planificació i avaluació. Un exemple podrien ser les noves polítiques que s'inclouen en el contracte programa (com els plans d'atenció a col·lectius específics com ara les persones grans o persones en situació de sensellarisme). El coneixement més gran de la realitat social sobre la qual incideixen les polítiques és una de les demandes recurrents de les administracions locals. En aquest sentit, es reclama més suport institucional per part de la Generalitat de Catalunya, més connexió amb la realitat local i potenciar els espais de planificació compartida.

La falta d'autonomia financera de les entitats locals ha dificultat desplegar polítiques socials amb la cobertura i intensitat adequades per respondre a les necessitats de la població, com demostra l'avaluació del SAD duta a terme. A aquesta situació, s'afegeixen les limitacions del finançament autonòmic i l'incompliment per part de l'Estat dels compromisos pressupostaris en matèria social. Per aquests motius, el finançament dels serveis socials és considerat un dels reptes pendents que permetria reforçar l'organització i augmentar professionals, així com millorar les condicions en les quals les entitats socials fan una part important dels serveis públics (Belzunegui i Forns, 2023).

Una explicació d'aquesta feblesa en els serveis socials locals també pot estar vinculada amb el rol polític de baix perfil reivindicatiu en les polítiques de serveis socials (Casademont et al., 2023). A això s'ha de sumar la situació de feblesa estructural dels governs locals: competències limitades i recursos escassos i, en alguns casos, competències comparti-

des que dificulten el desplegament de les polítiques socials locals en un moment de pressió davant les necessitats socials creixents. Malgrat els reptes pendents, els governs locals han estat capaços d'ampliar la seva agenda de polítiques públiques més enllà de les seves competències i han demostrat en molts casos capacitat d'experimentació incorporant criteris de transversalitat, transparència i participació (Subirats, 2016).

4. Reptes i reflexions finals

Aquest article aporta elements de reflexió a partir de l'experiència per promoure l'avaluació de les polítiques socials del Departament de Drets Socials i Inclusió de la Generalitat de Catalunya. En concret, el treball dut a terme al llarg de més de tres anys pot contribuir a enfortir la institucionalització de l'avaluació en les administracions, tant autonòmiques com locals.

En aquest sentit, s'ha destacat l'elaboració d'una agenda compartida d'avaluacions i els aprenentatges derivats de l'avaluació d'una política de cures fonamental, com ara el Servei d'Ajuda a Domicili. Entre els reptes principals identificats es troben la necessitat de disposar de sistemes d'informació fiables per fer avaluacions, la introducció de manera sistemàtica de la perspectiva de gènere i interseccional en les anàlisis, i la importància de l'ús dels resultats de les avaluacions. Les activitats desenvolupades en el marc del conveni han promogut aquests aspectes, afavorint un treball més transversal i fomentant l'intercanvi entre professionals de diferents àrees i programes, així com –encara que en menys grau– amb l'àmbit local.

Els elements positius d'aquesta experiència superen, sens dubte, els aspectes més febles. No obstant això, els elements crítics poden ser útils per avançar en el futur. En primer lloc, el finançament insuficient de les polítiques socials repercuteix en sistemes d'informació poc desenvolupats i en un personal amb escàs temps disponible per a la formació, l'anàlisi i l'avaluació. Els requeriments burocràtics i de gestió constitueixen un altre problema que limita la capacitat dels equips professionals. Aquesta és una crítica unànime, especialment en l'àmbit local: l'excés de procediments impedeix centrar-se en la intervenció social, així com en la necessària planificació i avaluació de les polítiques.

A aquestes dificultats s'afegeixen les febleses dels espais de planificació conjunta entre l'àmbit local i l'autonòmic. Aquesta és una reivindicació freqüent per part de les entitats locals, que també demanen un intercanvi més gran d'experiències i de pràctiques innovadores, així com la seva participació en les avaluacions i en el retorn dels resultats. El treball en xarxa amb les entitats socials –actors clau en la implementació de les polítiques– podria intensificar-se per aconseguir una governança més compartida. Així mateix, la participació dels col·lectius i persones destinatàries de les polítiques, així com el conjunt de la ciutadania i les organitzacions socials, constitueix un altre dels desafiaments pendents.

L'avaluació de les polítiques públiques representa una oportunitat per promoure la transparència, el debat i l'anàlisi amb la finalitat de mi-

llorar les decisions públiques i superar lògiques jeràrquiques i *top-down*. L'aposta del sistema polític per l'avaluació és fonamental, però ha d'estar acompanyada d'un entorn social exigent i compromès. En definitiva, aspectes com la prioritització de les polítiques a avaluar, la definició de les preguntes, enfocaments i metodologies també han de ser objecte de debat públic i compartit.

Com assenyala Quim Brugué (2022), adaptar-se a contextos nous i impredecibles requereix organitzacions flexibles i capaces d'aprendre a partir de dinàmiques més deliberatives i relacionals. L'impuls de l'avaluació de les polítiques socials representa una oportunitat per avançar en el treball en xarxa i en pràctiques col·laboratives orientades a generar evidències i millorar les intervencions socials. Al mateix temps, suposa un repte per enfortir el debat democràtic i la participació significativa, amb impactes en les polítiques públiques, justament en un moment crític marcat per la polarització i la desconfiança cap a les institucions.

Referències bibliogràfiques

- Ballart, Xavier. (1992). *¿Cómo evaluar programas y servicios públicos? Aproximación sistemática y estudios de caso*. Ministerio para las Administraciones Públicas.
- Basagoiti Rodríguez, Manuel, i Bru Martín, Paloma. (2024). Els processos comunitaris en contextos de vulnerabilitat i diversitat. El paper de les metodologies participatives. *Revista de Treball Social*, 227, 13-40. <https://doi.org/10.32061/RTS2024.227.01>
- Belzunegui Eraso, Ángel, i Forns Fernández, Maria Victòria. (2023). Serveis socials. Cap a un model català de benestar social: Limitacions i reptes. Dins Joan Ridao Martín (Dir.) i Gerard Martín Alonso (Coord.), *Informe autogovern 2022*. Institut d'Estudis de l'Autogovern, Generalitat de Catalunya. https://presidencia.gencat.cat/web/.content/ambits_actuacio/desenvolupament_autogovern/iea/publicacions/16-informe-autogovern-anual/ia22-arxius-i-articles/Informe-autogovern-2022.pdf
- Brugué, Quim. (2022). *Organizaciones que saben, organizaciones que aprenden*. Instituto Nacional de Administración Pública.
- Casademont Falguera, Xavier; Boldú Alfonso, Maite, i Ginesta Rey, Mercè. (2023). The local governance of social services. *Revista Española de Ciencia Política*, 63, 145-165. <https://doi.org/10.21308/recp.63.06>

- Casado, José María, i Del Pino, Eloísa. (2022). Similitudes y diferencias en la evaluación de políticas públicas en ocho países España en perspectiva comparada. *Papeles de economía española*, 172, 2-17.
- Cerrillo Martín, Ivan. (2023). *Estat de l'avaluació a Catalunya: Situació actual i reptes de futur per la promoció de l'avaluació*. Ivàlua. Recuperat 29 setembre 2025, de https://ivalua.cat/sites/default/files/inline-files/Estat%20de%20l'E2%80%99avaluacio%CC%81%20Cat_Def.pdf
- Departament de Treball, Afers Socials i Famílies. (2020). *Conveni de col·laboració entre el Departament de Treball, Afers Socials i Famílies i el consorci titular de l'Institut Català d'Avaluació de Polítiques Públiques (Ivàlua) per a l'avaluació de les polítiques incloses en el contracte programa 2021-2024 en matèria de serveis socials, altres programes relatius al benestar social i altres polítiques d'igualtat*. Ivàlua. Recuperat 29 setembre 2025, de <https://ivalua.cat/sites/default/files/2022-12/CO-32-20.pdf>
- Departament de Treball, Afers Socials i Famílies. (2021). *Pla Estratègic de Serveis Socials 2021-2024*. Generalitat de Catalunya.
- Gómez-Quintero, Juan David; Quílez Clavero, Agustín, i Pac Salas, David. (2023). Evaluación del Servicio de Ayuda a Domicilio: Estudio de caso en un área rural. *Gestión y Análisis de Políticas Públicas*, 33, 103-122. <https://doi.org/10.24965/gapp.10958>
- Llei 27/2022, de 20 de desembre, d'institucionalització de l'avaluació de polítiques públiques en l'Administració General de l'Estat, BOE núm. 305 § 21677 (2022).
- Pierre, Jon; Peters, B. G., i Rönnerstrand, Björn. (2024). Back to Basics: A Comparative Analysis of Government Performance in Governing. *International Journal of Public Administration*, 47(13), 896-908. <https://doi.org/10.1080/01900692.2024.2339948>
- Rosetti Maffioli, Natalia; Borrell Porta, Mireia, i López Ortells, Laura. (2023). La evaluación del Servicio de Ayuda a Domicilio en Cataluña: Un análisis con métodos mixtos. *Gestión y Análisis de Políticas Públicas*, 33, 82-102. <https://doi.org/10.24965/gapp.11206>
- Rosetti, Natalia, i Khayyo, Samia. (2023). *Priorització d'avaluacions del contracte programa amb els ens locals*. Departament de Drets Socials, Generalitat de Catalunya. Recuperat 29 setembre 2025, de <https://dretssocials.gencat.cat/web/content/01departament/05plansactuacio/avaluacions/2023-2024/informe-final-prioritzacio-avaluacions.pdf>
- Sánchez Griño, Joan Manel. (2024). *El contrato programa en políticas sociales: Definición de la política multinivel, la relación gobierno autonómico - Gobierno local y su evaluación*. Ponència presentada

- al XVII Congreso de l'Asociación Española de Ciencia Política y de la Administración, Universidad de Burgos.
- Stockmann, Reinhard; Meyer, Wolfgang, i Taube, Lena. (2020). *The Institutionalisation of Evaluation in Europe*. Palgrave Macmillan.
- Subirats, Joan. (2016). *El poder de lo próximo. Las virtudes del municipalismo*. Catarata.
- Trias Badruna, Joan, i Zúñiga Guevara, Ricardo Manuel. (2024). Análisis comparado de tres modelos de institucionalización de la evaluación de políticas públicas en España. Los casos de Andalucía, Cataluña y Navarra. *Gestión y Análisis de Políticas Públicas*, 35, 44-69. <https://doi.org/10.24965/gapp.11249>

Entrevista a

Cristina De Robertis

6 de setembre de 2025

La persona que hem triat per a l'entrevista d'aquest número de l'RTS és una de les referents teòriques principals del treball social d'Europa. Una persona que ha dedicat la seva vida al treball social, a l'atenció de les persones creient sempre en les capacitats de desenvolupament dels usuaris, a la formació de nous professionals de la disciplina i a la visibilització i el foment de debat i reflexió de la nostra professió.

Ella és Cristina De Robertis, treballadora social, especialitzada en treball social de grup, supervisora de treball social, té una àmplia trajectòria en la docència del treball social, ha exercit en diversos àmbits, com ara la protecció a la infància o la psiquiatria, en diversos països, ha publicat llibres i articles que han tingut un gran impacte en la teorització del treball social... És realment difícil resumir el seu currículum.

De Robertis ens ha ofert una conversa entranyable, amb anècdotes personals molt properes al nostre TSCAT. Una entrevista que aporta també el seu punt de vista respecte a l'ètica professional, la metodologia del treball social i les polítiques socials actuals, i planteja nous reptes sobre la professió i sobre la formació de les noves generacions de treballadors i treballadores socials, entre altres qüestions abordades. Trobareu una mirada valenta i directa en les seves respostes, des de la responsabilitat de fer-se càrrec de les seves pròpies paraules. Cristina De Robertis és una persona amb integritat, amb uns valors molt arrelats i això fa més interessant aquesta entrevista.

Esperem que la gaudiu.

Foto: Cedida per Cristina De Robertis.

Entrevista a Cristina De Robertis

6 de setembre de 2025

Bona tarda, Cristina. Ens fa molta il·lusió tenir-te aquí. En nom del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya i de l'equip de redacció de l'RTS, t'agraïm aquesta trobada. Ets per a nosaltres una persona estimada i admirada, i volem aprofitar aquesta conversa per a escoltar-te i conèixer-te millor.

Ens agradaria començar amb una cosa més personal. Qui és la Cristina? On va néixer?

Primer de tot, voldria agrair al Col·legi aquesta oportunitat que em donen vostès de poder explicar-me i relatar també el que va ser la meua vida i el que és la meua vida encara. Jo els puc dir que vaig néixer a Buenos Aires. Els meus pares eren argentins, però els meus quatre avis eren immigrants de principis del segle xx. Els avis paterns eren d'Itàlia del Sud i els avis materns venien de Barcelona, eren catalans.

Així que d'aquesta barreja vaig sortir jo, que vaig néixer a Argentina de pares argentins. El meu pare era metge i es dedicava a la recerca. I va obtenir una beca als Estats Units per a anar a fer treballs d'estudis de microscopi electrònic al MIT (Massachusetts Institute of Technology) i aquí em va embarcar a mi i a la seva dona, per descomptat, la meua mare. Jo tenia dos anys quan vaig arribar als Estats Units i vaig viure tota aquesta primera infància a Boston, on vaig anar al jardí d'infants, i on va néixer el meu germà. Després la meua família es va instal·lar a Montevideo, quan jo tenia cinc anys, i vaig començar els meus estudis a l'escola primària i secundària fins al batxillerat en una escola privada bilingüe, on vaig mantenir i vaig poder perfeccionar l'anglès.

Així que vaig arribar amb aquestes dues llengües ben ancorades en la meua vida. Vaig fer els meus estudis de servei social a Montevideo amb una especialització en servei social de grup. Amb això, vaig poder obtenir una beca per anar als Estats Units i després del meu diploma vaig estar un any treballant i estudiant, i vaig tenir l'oportunitat d'assistir als cursos de Gisèle Konopka a Minneapolis i també vaig poder visitar San Francisco, on vaig descobrir els treballs de Virginia Satir sobre la comunicació i la intervenció en grups familiars. I això eren les primícies del que va ser després la Escuela de Palo Alto i tot el desenvolupament de l'anàlisi sistèmica.

I de tornada a Uruguai vaig treballar com a assistent social a la Caja de Asignaciones Familiares (en un dispensari de salut mental) i al mateix moment vaig començar a donar alguns cursos de treball social de grup. Eren mitjan anys 60 i era l'època del moviment de reconceptualització del servei social a Amèrica Llatina, que va ser un moviment molt important on es van intentar construir nous conceptes i mètodes, per sortir del sub-desenvolupament i també sortir de la impregnació nord-americana que hi havia en aquella època. Allà vaig conèixer moltes grans figures de la reconceptualització, com ara Herman Kruse, Natalio Kisnerman, Ricardo Hill, Enrique Di Carlo, que per a mi van ser els meus professors i també els meus amics.

Amb aquest bagatge vaig arribar a França el 1967. Fa molts anys que visc a França, ja molt instal·lada, molt francesa també. Vaig arribar a una terra completament estrangera, desconeguda, on no coneixia els codis, no coneixia la llengua. I va començar una vida de grans adaptacions. Vaig tenir molt a aprendre. A França, el meu diploma uruguaià no era vàlid, així que vaig haver de reprendre els estudis i passar novament el diploma per obtenir el títol. Va ser difícil, va ser una aventura plena de promeses, però va ser difícil.

Vaig treballar en diversos llocs, vaig ser professora en una escola de treball social, vaig treballar en protecció de la infància... Vaig fer estudis de supervisora i vaig validar el títol de diploma superior de treball social. Llavors ja em vaig instal·lar a França i aquí em vaig quedar.

Això més o menys mira de mostrar-te un panorama ràpid de moltes fluctuacions, però també moltes anades i vingudes internacionals que van forjar una mica el personatge.

És interessant conèixer també d'on provens, perquè nosaltres només et llegíem, i conèixer aquesta part més pròxima ens explica també altres coses. I en aquesta internacionalitat que has viscut tu, per molts anys vas ser assessora del Consell Assessor de l'RTS.

Per cert, volem donar-te les gràcies per tot aquest temps de col·laboració amb la revista. Creïem que era una bona manera també de posar en valor tot el que tu has aportat, no només al treball social, sinó també a la revista.

I pensant en això, volíem saber com et vas vincular a l'RTS.

Jo vaig tenir tot un procés de treball en diferents regions de l'Estat espanyol. La primera regió que vaig visitar d'Espanya va ser Granada, el 1991. Això els sembla una mica lluny, però ja veuran que no.

El jove equip que començava de la Escuela Universitaria de Granada em va convidar a donar una conferència sobre serveis socials. A partir d'aquesta trobada, es va poder imaginar traduir el llibre *La intervención colectiva en trabajo social*, i van ser ells finalment els qui van treballar en

el llibre, el van apreciar, en van fer la introducció... i aquest va ser la meua primera trobada a Espanya.

La segona trobada a Espanya va ser el 1993 a l'Escola Universitària de Treball Social de Barcelona. Aquí vaig fer un curs i una conferència sobre la metodologia de la intervenció.

La meua relació amb el col·legi de Catalunya va ser molt posterior, va ser molt més tard. El 5 d'abril de 2017, vaig ser convidada pel Col·legi a una conferència que es titulava "Treball Social entre passat i present, assumir desafiaments" per commemorar els 100 anys de la sortida del llibre de Mary Richmond *Social Diagnosis*.

Aquesta conferència va ser publicada al número 211 de la *Revista de Treball Social*, així com un altre article que jo els vaig proposar sobre "Autonomia tècnica i diagnòstic social".

Aquí em van preguntar jo si volia treballar amb vostès al Consell Assessor de l'RTS. Vaig acceptar amb molt de gust, la veritat, i la primera reunió que vaig tenir amb el consell assessor va ser el 2019.

Treballar amb vostès va ser per a mi molt interessant perquè l'orientació de la revista, que és promocionar la pràctica dels professionals, incitar els professionals a escriure i a mostrar finalment que el treball social també és pràctica, és una cosa molt important per a mi i té una línia editorial que és molt pròxima a la revista francesa de servei social, que és la revista de l'ANAS a França, en la qual jo també treballo. En aquesta trobada amb vostès es van donar oportunitats i van ser oportunitats recíproques molt dinàmiques.

Ens has anat explicant com et vas acostar al col·legi, a la revista, però avançarem en la professió. Tots els teus textos estan impregnats de reflexió sobre l'ètica i deontologia professional dels treballadors socials.

Un tema profund que, si abans era rellevant, ara, en els temps que corren, més encara.

Podries parlar-nos una mica sobre la teua idea de l'ètica aplicada a la intervenció social i què et va portar a escriure sobre aquest tema amb tanta profunditat?

Jo penso que els fonaments ètics existeixen en el treball social des que va sorgir a la fi del segle XIX. Ara no en puc fer una història i tot plegat, però sí que hi ha treballs molt valedors en aquest sentit. Els valors van ser sempre la promoció dels individus, la lluita contra la misèria i la reparació de les injustícies.

Penso que això era la base que mobilitzava els que serien després els assistents socials a Europa, als Estats Units, a França..., i que estaven implicats a ajudar la gent en dificultat a causa de la industrialització naixent.

Era l'època de la revolució industrial, és en aquest moment que el servei social sorgeix com una manera finalment de compensar i de treballar pel millorament de la situació de la gent més pobre i miserable.

Foto: Cedida per Cristina De Robertis.

Això s'inscriu en un ideal de justícia i de solidaritat, i concorda així amb el que eren els valors i el pensament humanista d'aquella època.

Immanuel Kant deia que "l'ésser humà és el valor màxim", és a dir, el valor dels valors, i d'aquest principi deriva el fet de la dignitat igual de tots els éssers humans i que tot el que d'ell emana no té preu i no ha de ser tractat com a mercaderia. També en deriva el principi de no discriminació.

Amb el transcurs del temps, el servei social va adoptar també una altra visió, aquesta visió dels valors de l'individu va ser completada amb una visió més col·lectiva, més social, que no es pot canviar la persona, l'ésser humà, sense canviar també el seu entorn, que l'ésser humà i el seu entorn estan molt lligats. Llavors el servei social pren consciència que per ajudar a l'autonomia de les persones també ha de treballar en la transformació de la societat.

I això és una etapa posterior en l'elaboració de l'ètica del servei social. Després hi ha altres valors del treball social que són la tolerància, l'empatia, és a dir, la capacitat de sentir-se en ressonància amb els sentiments de l'altre, la compassió, la solidaritat..., que són també valors que em semblen essencials de la nostra professió.

La convicció que tota persona és portadora de capacitats i de potencialitats em sembla que és un dels elements més significatius del treball

social. No hi ha treball social sense una confiança en l'ésser humà i en les seves capacitats d'evolució i de millorament de la seva situació. Aquesta és la manera en què jo sento viva l'ètica del treball social basada en valors molt forts que són vehiculats per tot aquest període del segle xx.

També hi ha els valors democràtics i republicans, que a França són molt importants, i hi ha el lema de la república, *Liberté, égalité, fraternité*, que sempre s'evoca, i també el principi de laïcisme, que a França també és una cosa molt reconeguda.

Aquests són en certa manera els invariables de la professió, em sembla a mi. Penso que hi ha moltes coses que canvien, però aquests valors, que són el fonament ètic de la professió, continuen aquí vigents i que en certa manera són el que ens guia i el que ens porta endavant en aquesta professió.

I dins d'aquesta mateixa reflexió, fa uns anys que es parla molt de posar la persona al centre de la intervenció. No sempre s'aconsegueix, posar-l'hi de veritat, des de com hi parlem, com la tractem, això moltes vegades és difícil. I sembla que la relació d'ajuda també pot canviar si no posem realment la persona al centre.

Què n'opines, d'això?

Sobre col·locar la persona al centre, penso que aquesta relació amb la persona és essencial i ha de comportar principis fonamentals, com ara el respecte, la proximitat, sobretot la proximitat, empatia, comprensió, autenticitat, simpatia... Implica actituds fonamentals com la no discriminació, l'acceptació i el fet de no jutjar. Això són coses que s'aprenen a l'escola, que nosaltres ensenyem als alumnes i que vam aprendre també a l'escola, i ens fan modificar fins i tot la manera de veure i de comprendre el món. Com deia la primera presidenta de l'ANAS (l'associació nacional d'assistents socials francesa, creada el 1944, just a la sortida de la Segona Guerra Mundial), que es deia Ruth Libermann, deia que *Les assistantes sociales sont au service des personnes qui la sollicitent et non pas des institutions qui les rétribuent*. Jo tradueixo: "Les assistents socials estan al servei de les persones que les sol·liciten i no al servei de les institucions que els paguen". Això és una cosa que em sembla molt fonamental i és important recordar, fins i tot en els temps actuals, perquè estem oblidant que finalment si les institucions ens paguen és perquè estiguem al servei de la gent i no perquè estiguem al servei de les disposicions i de l'organització de les institucions.

El 2003 vas publicar el llibre que ha estat clau per a molts estudiants, *Fundamentos del trabajo social*. Hi surten alguns dels articles que has elaborat al llarg de la teva vida professional i que conceptualitzen molt bé el treball social que tu penses i has practicat. Recull algunes de les idees que ja hem comentat, però també alguns altres temes que tal vegada val la pena comentar. Vols destacar-ne algun?

Sí, aquest llibre és una història bonica, va ser una cosa molt bonica. Va ser el llegat de 10 anys de col·laboracions i intercanvis amb València. El 1993, el mateix any que vaig venir a Barcelona, també em van convidar a València a una trobada internacional que es titulava "Intervenció Col·lectiva en Serveis Socials", organitzada per l'Escola Universitària de Treball Social. Allà vaig conèixer una mica a l'equip de l'Escola Universitària de Treball Social de València i un dels professors va venir a Toló, on jo treballava com a directora de l'escola, per aprendre una mica i veure, volia informar-se sobre la manera que teníem a França d'ensenyar el servei social i, sobretot, el servei social col·lectiu. Es tracta de José Ramón Bueno Abad, era psicopedagógic i professor de l'Escola Universitària de Treball Social. Amb ell i amb la resta de l'equip vam imaginar que podíem, tal vegada, mantenir recíprocament relacions a partir dels programes europeus d'Erasmus i de Sòcrates. I llavors armem un compromís, un contracte europeu, per a les dues institucions. Aleshores, l'Escola de Toló i l'Escola Universitària de Treball Social de València van engegar un intercanvi permanent de professors, d'alumnes... i van organitzar programes intensius.

Els programes intensius a València van ser el 1996 i el 1997. Diversos estudiants de l'escola de Toló van anar a fer pràctiques a València i vam rebre estudiants de València que van venir a fer pràctiques a Toló i van venir a treballar. Va ser molt dinàmic i enriquidor per a tots dos equips. D'allà va sortir la idea que, amb Nau Llibres, l'Escola Universitària de Treball Social de València volia fer una col·lecció de llibres. I em van demanar llavors que fes aquest primer títol de la primera col·lecció. I és així com es va armar aquest llibre. Va ser Paloma Escribà, professora de l'escola de València en aquell moment, qui va fer la presentació de l'obra. El llibre em va donar moltes satisfaccions, va ser publicat el 2003 i ha estat útil per als professionals, penso que ha servit. I tot aquest procés també de dinàmica, de trobades i de treball conjunt entre les dues escoles va ser una cosa molt important.

Continuant amb un altre dels teus llibres, un dels més destacats és *Metodología de la intervención en trabajo social*, que ha tingut una importància transcendental per a la professió. Voldríem saber quina importància té per a tu la metodologia en la intervenció social i què és el que més en destaqués.

Aquest llibre va ser, efectivament, un llibre important. És "El Llibre", el llibre que em va donar a conèixer i que em manté coneguda. Jo mai em vaig imaginar que això seria així. Va ser el primer llibre que vaig escriure i el vaig escriure per a França perquè a França no hi havia text d'estudi. I ho vaig escriure perquè jo era professora en una escola, perquè també treballava com a assistenta social, i volia fer una mica de síntesi entre el que un sap i ensenya, i el que un sap fer. Aquest llibre és un text d'estudi, va sortir a França el 1981 i continua vigent. Va ser escrit en francès i va ser traduït al castellà, a l'italià, al portuguès i al polonès. I després de la primera edició vaig fer dues actualitzacions d'aquest llibre,

completament reescrit, posat al dia. Una el 2007 i l'última el 2018. L'únic text que està publicat en castellà és el primer, és el que va sortir el 1981.

Aquest text té diverses idees que dirigeixen el corpus del llibre. Prova de mostrar una conceptualització i una sistematització de la pràctica del treball social. És a dir, que elabora conceptes i intenta demostrar el que a la pràctica pot ser generalitzat. El que es retroba en les situacions pràctiques, que són molt diferents les unes de les altres, però es poden reprendre en comú. Es busca el general a partir del particular. L'altra idea és que procura mostrar la complexitat i la dinàmica de les situacions.

No és un llibre de receptes, no és un llibre que doni respostes. És un llibre que mostra diferents etapes, diferents possibilitats, i mostra sobretot que hi ha un procés, i que aquest procés es desenvolupa en el temps, en el continu, i que les etapes poden distingir-se per estudiar-les, però que en la realitat la relació és dinàmica i preval el moviment. La idea central és aquesta, que es pot desarmar, però la realitat és un tot que es mou i que es transporta.

I després aquest llibre és també una ruptura amb el model mèdic, el model existent fins a aquesta època, que era predominant. És a dir, sortir de la referència del mètode clínic on es busca quines són les malalties i quines són les respostes aportades per un professional que en sap.

Aquest llibre intenta buscar i descobrir que en cada situació hi ha forces, hi ha dinàmiques i que es poden mobilitzar i té una visió més centrada en els elements positius de la situació i no tant en les flaqueses o en els problemes. Això és sortir d'una visió més centrada en la malaltia per anar cap a una visió més centrada en les possibilitats. Aquesta és la ruptura amb el model mèdic i penso que ho va aconseguir.

Després aquest llibre fa servir les referències teòriques d'una manera molt eclèctica. Volem sortir del marc d'anàlisi principalment psicològica.

El treball social ha d'enriquir-se amb una comprensió, amb les aportacions de les ciències socials. Ha d'enriquir-se amb un aspecte pluridisciplinari. I s'han de tenir en compte els aspectes socials, econòmics, de salut, jurídics i també psicològics, per descomptat, però no únicament psicològics. Cal comprendre la situació de manera global. En això té una gran influència del que és l'anàlisi sistèmica, que cobrava importància en aquella època i aquest llibre està molt influenciat per aquest corrent de l'anàlisi sistèmica.

Aquesta obra es proposava també construir la professionalitat, és a dir, donar-los als professionals matèria per comprendre la seva professió, construir els coneixements propis de la professió.

Què més puc dir? Aquest llibre m'ha donat molta satisfacció, molta satisfacció. Penso que el seu impacte és també degut al fet que va sortir en el moment just. A França es canviava el programa d'estudis i llavors hi havia pocs llibres que ensenyaven els mètodes de treball social. Hi havia llibres que no feien sinó referència als Estats Units i als mètodes explicats pels Estats Units, i algunes coses d'Anglaterra. Però no hi havia elaboració pròpia. I quan a Espanya les traduccions van arribar, van arribar en el moment en què s'estaven creant les escoles universitàries que buscaven

Dibuix fet per Cecília Roig i enviat a Cristina De Robertis el 2017 per Marga Garcia i Canela, llavors vicedegana del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, després de l'acte de lliurament de la Medalla d'Or en el qual De Robertis va participar com a conferenciant. El dibuix s'acompanyava del text següent:

"Estimada Cristina,

M'agradaria dir-te que el dibuix el va fer una estimada amiga, que es diu Cecília Roig; hi estem representades, per aquest ordre, jo mateixa, Anna Descalzi, Cecília Roig, Chelo Matias i Montse Borrell. El dibuix es va fer fa 25 anys, el juny de 1992. Parla de les nostres il·lusions acabant d'estudiar i aspirant a començar a treballar com a futures treballadores socials.

Una salutació molt afectuosa, i fins ben aviat".

organitzar, finalment, afirmar la disciplina en el marc de la universitat. I llavors també els va servir. Així que tant a França com a Espanya, penso que aquest llibre va caure en bon moment. Així mateix penso que els professionals van poder sentir-se contents i identificats amb aquesta obra, que mostrava clarament el que ells feien, el que ells sabien fer, però que no sempre saben dir.

L'última edició de 2018 es ven encara molt bé i continua sent utilitzada pels alumnes a França de manera permanent. Fins i tot s'està ampliant el públic, ja que m'han dit que també els educadors socials estan fent servir aquest llibre en la formació...

Jo els vaig enviar un dibuixet que ve de vostès, el dibuixet que van fer els alumnes fa més de 25 anys. Van fer aquest dibuixet i després me'l van oferir quan vaig estar a Barcelona amb ells, l'he guardat amb molt d'afecte, de manera molt, molt simpàtica.

Un altre dels llibres interessants i fonamentals, i que reflecteixen aquesta visió més del col·lectiu, és el llibre *La intervención colectiva en trabajo social*. Volem preguntar-te: a quins desafiaments actuals s'enfronten els

treballadors socials a l'hora d'aplicar aquesta intervenció des del que és col·lectiu i no des del que és individual? Com podem fer un treball social més comunitari, més grupal?

Bé, jo vaig escriure dos llibres sobre el treball col·lectiu. El primer llibre que va es va traduir al castellà va sortir el 1987, *Intervention collective en travail social, l'action auprès des groupes et des communautés*. Aquest llibre el vaig escriure amb Henri Pascal. Henri Pascal és sociòleg i, a més, és el meu marit, i compartim plegats molts anys de vida comuna. Això forma part també de la meua vida i una part molt important. Traduït al castellà i publicat el 1994 per El Ateneo i després el 2007 per Lumen Humanitas, aquest llibre és una mica enciclopèdic, és teòric i fa una síntesi de coneixements.

Penso que va servir, aquí es va utilitzar molt, a França se'n van fer diverses edicions. Però després ens vam dir que calia buscar una altra manera d'aportar elements per a la intervenció social col·lectiva. I escrivim un altre llibre el 2008, *Intervention sociale d'intérêt collectif, de la personne au territoire* ("La intervenció social d'interès col·lectiu, de la persona al territori"). No ha estat traduït al castellà, es va traduir al portuguès. No vaig aconseguir que el publicuessin en castellà. El vaig escriure també amb Henri Pascal i amb dues col·legues que eren companyes del meu equip de treball a l'Escola de Treball Social de Toló. Aquest llibre mira de fer una teorització del mètode a partir de situacions de pràctica.

Es va fer un estudi molt detallat de 30 situacions de pràctica i amb aquestes 30 situacions de pràctica es va fer una modelització de diferents maneres d'intervenir, etc. I després es va intentar fer una presentació de les tècniques d'anàlisi i de les tècniques d'intervenció que s'havien utilitzat per treballar amb grups i poblacions. Aquest llibre ha funcionat molt bé a França, molt molt bé, i es continua fent servir. Va haver-hi diverses reimpressions i una posada al dia que va funcionar bé. Però cal pensar també que jo vaig fer una especialització en treball social de grup, i això forma part del que per a mi, des del principi del meu compromís amb el treball social, és present.

Penso que el treballador social ha d'utilitzar els mètodes tant individuals com col·lectius de manera creativa i flexible, i que els dos són indispensables. Penso que tots dos aporten possibilitats de millorament de la situació de les persones i de desenvolupament, i que són eines útils. La intervenció col·lectiva és cada vegada més difícil de portar endavant per problemes més aviat de rigidesa de les institucions i no tant de desinterès dels professionals. Són les institucions les que posen traves, és molt difícil. No afavoreixen gens aquest tipus d'intervenció. És una activitat que necessita treballar amb molta incertesa, no es pot preveure tot per endavant. I el grup també representa una força potencial de contestació, de mobilització, de manera que les institucions també estan sempre una mica violentes, i no estan disposades a assumir els riscos. Tot això posa dificultats als professionals que volen exercir. Però penso que no hem de renunciar al treball col·lectiu, perquè és el que ens permet, de la manera

més acabada, treballar en l'articulació entre la persona i la societat. Ens permet efectivament que hi hagi passatges de vincles i treballar cap a la inclusió de les persones. És una cosa molt, molt important. A França es parla molt de la intervenció col·lectiva, però es fa poc.

Però ens queda el fet que les pràctiques d'intervenció col·lectiva són obligatòries en el programa d'estudi, almenys fins ara. I com que són obligatòries en el programa d'estudi, es manté un cert nivell correcte d'ús d'aquest mètode.

Penso que és essencial per construir i enfortir el teixit social als barris. És una cosa essencial.

Què vols dir quan dius que és obligatori en els estudis, el treball col·lectiu?

En el programa d'estudis a França, és obligatori estudiar el treball social individual i el treball social col·lectiu. Hi ha la mateixa quantitat d'hores d'estudi per a tots dos mètodes, però a més és obligatori fer pràctiques en el treball social de grup o de comunitats. Aquestes pràctiques són obligatòries per als estudiants i han de fer documents per presentar a l'examen final. Així que han d'existir. I com que han d'existir, hi ha d'haver professors de pràctica que els secundin, que els ajudin, que els enquadrin, i això manté, diguem, un cert nivell correcte d'utilització d'aquests mètodes. No sé per quant de temps.

I en aquesta qüestió de la intervenció col·lectiva, en aquest context cada vegada més polaritzat, on l'extrema dreta continua creixent i creixent, amb el teu passat i amb la teva experiència, com creus tu que aquesta extrema dreta està influint en les polítiques migratòries?

Què opines tu d'aquestes polítiques actuals quant a la gestió de la migració?

Bé, jo penso que estem vivint períodes molt tensos i perillosos. L'augment internacional, al final, de l'extrema dreta és summament greu. Jo ho veig com una cosa molt, molt preocupant. Que es tracti de Trump, que es tracti de Milei a Argentina, de Netanyahu o també de Putin, els estats d'extrema dreta són autoritaris i antidemocràtics i representen un retrocés social enorme per a tothom, sense comptar les guerres que fomenten i que estem patint a Europa i en el Mitjà Orient. Així que la situació internacional em sembla summament greu. Els partits d'extrema dreta a França s'estan transformant en partits majoritaris. I això és una cosa molt preocupant, també. El perill està veritablement present. Jo penso que aquestes qüestions impacten en el treball social, però que es troben més enllà de les possibilitats d'intervenció directa del treballador social, excepte el que serien activitats de resistència o d'oposició, que també existeixen i que van existir i que continuaran existint. Penso que tots hem de fer un compromís polític i militant i que hem de portar endavant una lluita contra

la ideologia nauseabunda i racista de l'extrema dreta que estigmatitza les persones migrants, això és el que jo penso profundament.

M'ho pregunten, jo els contesto.

I t'agraïm la sinceritat.

Per la meva banda, jo el que faig, el poc que faig, cadascú fa el poc que pot, jo milito en l'associació ATTAC, que és una associació alter-mundialista d'educació popular. I hem muntat una peça de teatre contra el racisme i la xenofòbia i hem fet algunes representacions i tenim altres representacions que estan previstes en cartells. I bé, és teatre militant, és teatre no professional. És teatre militant, però aquí fem tot un seguit d'escenes breus que mostren el que és el racisme quotidià. Aquesta peça es diu "Digues-me, d'on vens tu?", *Dis-moi, d'où tu viens toi?* I és una peça molt bonica. I s'acaba amb una manifestació de suport als immigrants i amb el lema d'ATTAC, que diu: "Un altre món és possible".

És una manera de portar la batalla respecte a la impregnació ideològica de l'extrema dreta, que és això el que és més preocupant.

On jo visc també hi ha un comitè d'acolliment, de suport, als migrants, molt militant, que funciona bé, i hi ha una mobilització en suport de Palestina que tots els dissabtes a la tarda fa una manifestació al centre de Toló. Però jo visc en terra d'extrema dreta i això no és fàcil, els vots de l'extrema dreta són absolutament majoritaris.

El que penso és que l'*homo sapiens*, que va sortir d'Àfrica, va conquerir el món perquè es va desplaçar durant mil·lennis, es va desplaçar constantment, i és inherent a la nostra espècie voler moure'ns, desplaçar-nos per motius diversos. Els meus quatre avis eren europeus, jo vaig venir a França, a Europa, amb 25 anys.

Penso que les fronteres han de ser obertes i que hem d'acollir tot-hom. Aquesta és la meva posició, veritablement sense *nuances*, com es diu. Sense matisos.

Aquest és un dels grans reptes, sens dubte. I entrant a la tercera part de l'entrevista, més de reptes i futurs, quines línies de debat creus que són urgents i ineludibles per al treball social actual?

Penso que hi ha debats que són molt, molt importants actualment i que mostren tots els canvis molt profunds que estan naixent a la societat. A França i a Europa també es viuen moments difícils per al treball social perquè sorgeix aquesta idea de l'individu com a valor màxim de la societat, una espècie d'individualització màxima.

I d'altra banda també les polítiques socials que es van orientant cap a polítiques d'activació i no de protecció com eren abans. Això em sembla que és un repte important per a la nostra professió.

De què es tracta? Es tracta veritablement d'un nou paradigma.

L'individu s'ha transformat en la referència fonamental de la societat. Cadascú ha de ser actor del seu futur, ha de ser responsable, ha de ser

Foto: Cristina de Robertis, amb el seu marit, Henri Pascal, sociòleg i historiador del treball social. Cedida per Cristina De Robertis.

capaç de prendre iniciatives, ha d'exercir diferents llocs de treball, ha de saber reconvertir-se, ha de saber canviar, etc. I té la capacitat de moure's en la societat actual. Aquests són els que Robert Castel, que és un gran sociòleg francès i que ha aportat molt al pensament del treball social, anomena "els individus per excés", és a dir, els inclosos. Però de l'altra banda tenim els que veiem nosaltres com a professionals del treball social, aquells que no tenen ni la formació, ni els capitals socials, ni aconsegueixen tirar endavant en aquest món d'individus. I Castel els anomena "els desafiliats" i ells no poden assumir el canvi ni adaptar-se a les noves exigències. Llavors són vulnerables i són fràgils i els valors de solidaritat i de protecció són menys forts. Així que estem davant d'aquest nou paradigma que és un fenomen social, és un fenomen global de les societats nostres actuals i que impacten en el treball social de manera molt important.

I l'altre element són les polítiques socials que s'han transformat, almenys aquí a França, en el cas de vostès no n'estic gaire al corrent, en una multiplicitat d'ajudes parcel·làries i sectorials, cada problema té un dispositiu, cada vegada més complexos, cada vegada més imbricats els uns en els altres. Les institucions socials adopten un funcionament molt burocràtic, molt de gestió, com les empreses, i llavors tot ha de ser organització, control, avaluació, pautes, normes, i la tendència és passar a polítiques socials de tipus activació. Això vol dir que les polítiques socials busquen estimular les competències de la persona i del seu entorn i busquen apuntalar la motivació i exigeixen contrapartides i obligacions. Abans les polítiques socials eren de protecció, universals, s'aplicaven a tothom.

Així que aquests canvis de societat fan que el treball social es trobi nedant a contra corrent. Estem com si la societat no ens acompanyés en el nostre moviment.

Em sembla que és indispensable analitzar aquests canvis perquè la nostra professió està patint, ella té la solidaritat, la col·laboració, l'intercanvi, la sustentació mútua, i aquest nou paradigma individualista ens allunya de tot això.

Llavors, penso que aquests reptes cal estudiar-los, reflexionar-los i treballar-los plegats.

També has estat en el món docent. De fet, vas ser directora de l'Institut de Formació en Treball Social de Toló, a França.

Podries dir-nos com creus que ha canviat la formació de les treballadores socials i per on hauríem d'anar en aquest context global i cada vegada més digital i individualista? I quins aspectes consideres clau en la formació de futurs TS?

Fa temps que no he seguit el problema. Estic retirada de directora de l'escola, estic una mica allunyada de la primera part de la teva pregunta. Disculpin. Però penso en la segona part de quins aspectes considero claus en la formació. Això sí, tinc ganes de dir-los que, a parer meu, la formació ha d'aliar constantment el tríptic dels sabers, com es diu a França, *savoir, savoir faire i savoir être*, això vol dir "saber, saber fer i saber ser".

Aquest tríptic amb el qual es defineix el treball social té tres punts de suport:

- L'ètica i la deontologia, que és el saber ser;
- el mètode i les tècniques, que és el saber fer;
- els coneixements pluridisciplinaris, que són el saber.

I aquests estan interrelacionats, en permanent interacció. Els uns qüestionen els altres i formen un tot professional del treballador social. Llavors penso que per a la formació el que és important és poder entrellçar junts els aspectes de coneixements, mètodes i tècniques, i posicionament ètic. Ha d'oferir-se als estudiants un mitjà d'aprenentatge que sigui alhora dinàmic i que els faci interactuar constantment amb aquests tres eixos. La formació teòrica em sembla indispensable, però ho és així mateix la formació pràctica, concreta, de camp. Llavors no cal menyscar l'una per l'altra, cal valorar l'aprenentatge de l'acció concreta i de la metodologia, tant individual com col·lectiva, però sempre en una interacció directa i una realimentació constant amb els coneixements i amb la reflexió ètica.

L'un enriqueix l'altre. És una manera també de manejar el general i el particular en l'àmbit de la formació. I el que em sembla molt important també per a la formació dels estudiants és ajudar-los a sortir de totes les certeses amb què venen, tots els prejudicis, totes les afirmacions gratuïtes, i crear un espai de reflexió crítica i de recerca. No acontentar-se mai únicament amb el que sembla obvi.

I això és difícil, és un procés en el qual s'ha de guiar l'estudiant, que té els anys de formació justament per fer aquest treball de modificació dels seus elements preconcebuts.

Moltes gràcies, ens encanta escoltar-te.

Una altra pregunta que volem fer-te té a veure amb la visibilitat del treball social. Podries fer-nos algun suggeriment de què i com podem fer els professionals per donar a conèixer el treball social? Professionals que moltes vegades estan cremats en aquest context que hem vingut comentant. Com continuar donant veu a la nostra labor?

Penso que els treballadors socials hem de treballar col·lectivament a les associacions professionals, com el Col·legi o a l'ANAS a França, als sindicats, als grups professionals... Cal treballar junts, cal donar-se suport de manera solidària, entre iguals, a les escoles, als equips, i cal valorar el que fem.

I això em sembla una cosa molt important que no fem gaire bé. Hem de transmetre als alumnes, hem de fer cursos, hem de donar xerrades, conferències, escriure articles.

Hem de fer aquesta feina de valorar el que fem. En el treball social sabem fer molt bé, jo penso que som molt competents i que tenim grans capacitats i coneixements i capacitats per fer. Però sabem dir molt poc el que fem. No transmetem, no expliquem i hem de treballar aquesta manera de promocionar la nostra acció.

En això em sembla que la publicació de la revista que vostès tenen al Col·legi de Catalunya assumeix un rol essencial per poder efectivament difondre tot això. Em sembla una cosa molt important.

Ens has fet un recorregut de tots aquests anys, del terreny professional, una mica del personal, com tu dius, són molts anys. Quins moments t'han marcat especialment en aquest viatge? Hi ha alguna anècdota o record que vulguis compartir?

Puc compartir amb vostès una anècdota molt bonica que sempre recordo amb molta felicitat.

L'acollida dels alumnes de València. Van venir dues alumnes de València a Toló a fer pràctiques, com jo els explicava, en aquest procés de col·laboració i etcètera. I, bé, jo les vaig acollir al meu escriptori i, com que era l'única que parlava castellà, amb mi podien parlar en castellà, si no havien de parlar en francès, xampurrejar francès, una miqueta amb els altres. Així que xerràvem una mica, jo els vaig donar la benvinguda i tot plegat i vaig veure que reien i es xiuxiuejaven entre elles i reien i no sé què. I bé, ja com que estava mig com dient-me què els passa.

I al final els vaig preguntar i els vaig dir, bé, què us passa? Quin problema teniu? I em van dir que havien guanyat, que reien molt perquè havien guanyat la juguesca que havien fet amb els estudiants de la seva

classe, que havien apostat que no era cert que elles anaven a veure a Cristina De Robertis, perquè aquesta senyora era molt vella i ja havia mort feia molt de temps, i que llavors elles em miraven i reien, i reien pensant en el que dirien els alumnes de l'escola.

Això va ser molt tendre, va ser molt bonic i molt divertit. Van fer unes pràctiques boniques, així que penso que van fer un treball constructiu, van aprendre bastant el francès, es van estar tres mesos amb nosaltres, espero que en tinguin un bon record. Això és una petita anècdota de les que en el transcurs de la vida deixen així, marcant cosetes.

Per anar tancant l'entrevista, tenim algunes preguntes per conèixer una mica més els teus gustos. Un llibre que recomanaries a una treballadora social jove?

Jo vaig mirar de triar un llibre, però finalment em quedo amb dos títols. El primer que els recomano és el de Mary Richmond *What is Social Casework?*, no sé si aquest llibre ha estat traduït al castellà. És un llibret petitonet de discussió que ella va escriure, que aquí a França va servir de text d'estudi des de l'any 1926. Es va publicar el 1920. És un llibre preciós que ens mostra els nostres orígens i és molt profund.

I després poden gaudir de *Cien años de soledad* de Gabriel García Márquez, Premi Nobel de literatura, gran escriptor colombià, i de l'època de la literatura del realisme màgic, que és una meravella. És un dels meus llibres preferits que de tant en tant torno a treure i a llegir.

Una pel·lícula que t'hagi impactat, que t'hagi emocionat?

Jo diria que fa dos anys, el 2023, va sortir una pel·lícula de dibuixos animats d'Alain Ughetto, francès, que és un dibuixant i cineasta. I es titula *Interdit aux chiens et aux italiens*, això vol dir "Entrada prohibida als gossos i als italians", i aquesta història que ell explica és la de la migració dels seus avis italians que van arribar al sud de França i que van migrar a principis del segle xx i hi ha un cartell verídic, és una prova històrica que aquest cartell existeix, que estava apostat als bars i als restaurants i que deia "Entrada prohibida als gossos i als italians". És un film molt tendre, molt graciós també, perquè és un dibuix animat i explica amb molt d'humor i molt d'afecte finalment la lluita dels immigrants que van haver d'afrontar tantes dificultats per assegurar una vida millor als seus fills i als seus nets. Em va fer pensar molt en els meus avis, que també es van anar a buscar una vida millor a Argentina. És una pel·lícula preciosa, però no penso que sigui de gran difusió a tot arreu. Així que "Entrada prohibida als gossos i als italians".

Una cançó que t'acompanyi?

També en seran dues.

La primera és el tango de Carlos Gardel "Volver". "Volver con la frente marchita, las nieves del tiempo platearon mi sien. Sentir que es un soplo la vida, que 20 años no es nada..."

No els cantaré, el mag sempre canta cada dia millor, com diuen els portenys. L'enyorança i la nostàlgia que és feta cançó. Aquesta és la primera cançó i la segona cançó que jo els proposo és "Gare au gorille" de Georges Brassens, això vol dir "Atenció al goril·la". És una cançó picaresca de l'estil propi del gran poeta francès, que s'acaba amb un missatge molt fort contra la pena de mort, que encara era vigent a França en aquella època. Tampoc els cantaré la cançó perquè a més està en francès, però és una cançó que a mi m'agrada molt.

I, per acabar, una frase, una paraula, que a tu et ressoni profundament.

Jo com a frase vaig triar el títol de l'opuscle que va fer Stéphane Hessel a la joventut. Ell tenia ja 93 anys, va morir poc temps després, el 2010, 15 anys ja, 15 anys des que va publicar aquest opuscle, que es diu *Indignez-vous*, "Indignin-se".

Era un resistent de la Segona Guerra Mundial i li va dedicar aquest petit llibret a la joventut francesa i a més es va traduir a altres idiomes.

Ell ens diu que la indignació és el motor de la resistència, que crear és resistir i que *hem de conrear la nostra capacitat d'indignació i també la nostra capacitat de compromís*. I penso que aquestes paraules per a mi i per a la meua vida són essencials.

Molt bé. Doncs moltíssimes gràcies, Cristina, per les teves paraules, per les teves reflexions, pel teu temps. De veritat, gràcies per compartir amb nosaltres, gràcies per ser qui ets i per transmetre'ns aquests valors a nosaltres com a treballadores socials. Moltíssimes gràcies, Cristina.

Bé, gràcies a vostès perquè és una oportunitat per a mi també i una manera per a mi de posar les idees en relació. És també molt i els agraeixo aquesta oportunitat.

Foto: Cedida per Cristina De Robertis.

**Escaneja el codi QR per accedir al canal de YouTube
del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya
i veure un extracte de l'entrevista.**

Ressenyes

Chaime Marcuello Servós y Antonio López Peláez
*Bases científicas del trabajo social: Enfoques y desafíos
contemporáneos*

Autoria de la ressenya: Raúl Soto Esteban

Marta Soldevilla, Diana Soldevilla, Andrea Ortiz, Vega Nieto,
Lucía Fernández de Tejada, Laura Cañas y Yolanda de Blas.
El viaje de la intervención social centrada en soluciones

Autoria de la ressenya: Pedro Celiméndiz Arilla

Bases científicas del trabajo social: Enfoques y desafíos contemporáneos

Chaime Marcuello Servós i Antonio López Peláez (Coords.). Madrid: Aranzadi La Ley, 2025. 250 p.

Raúl Soto Esteban¹

ORCID: 0000-0002-0639-5934

Per citar: Soto Esteban, Raúl. (2025). [Ressenya del llibre *Bases científicas del trabajo social: Enfoques y desafíos contemporáneos*, de Chaime Marcuello Servós i Antonio López Peláez (Coords.)]. *Revista de Treball Social*, 229, 215-217. <https://doi.org/10.32061/RTS2025.229.09>

L'obra és un compendi d'aportacions professionals que resulten del II Encuentro Científico y Profesional de Trabajo Social (maig 2024). Trobada per a l'elaboració contemporània d'una ciència del treball social. Els Pirineus serveixen a un grup de docents per reunir-se, debatre i publicar. L'objectiu és la ciència del treball social en una versió contemporània; encara que amb al·lusions a autors i autores clàssics.

La primera contribució és al treball social comunitari, a l'organització de la comunitat en la figura d'un radical no violent: Saul Alinsky. Aguilar critica l'escassa presència d'aquest autor en la disciplina a Espanya i el descriu a partir de la seva anàlisi de la realitat estatunidenca, des dels anys trenta i següents. La idea d'Alinsky de la pobresa era la manca de poder, i proposa una manera de guanyar aquest poder a través del gran nombre de persones, que són els pobres, i des de la generació de conflicte no violent i la provocació al poderós perquè negociï i arribi a acords.

La comunicació és una part indissociable de la professió del treball social. La manera en què es duu a terme modifica i condiciona la relació professional. Almaguer reclama reflexió i pensament crític i a partir d'aquí caminar cap al coneixement científic i la pràctica basada en aquest. Fa un curiós exercici comparat de l'educació clàssica al *Trivium* i l'aplica a la comunicació en el treball social.

L'aportació d'Anaut i Lopes debat una qüestió crucial per al treball social: la seva consideració com a ciència. Indiquen que no es pot considerar el treball social com a ciència si la mateixa professió no ho fa. El creixement del treball social, des de l'àmbit acadèmic o administratiu de manera desigual, no ha resolt el problema de la professió, quan s'enfronta a debats científics d'altura en els quals es reuneix amb altres ciències

¹ Doctor en Treball Social. Professor de la Facultad de Trabajo Social UCM. Treballador social. forense. rasoto01@ucm.es

(de la incertesa) i es posa a discutir sobre la seva capacitat diagnòstica i investigadora.

L'interès del següent capítol és que va més enllà de plantejar els avantatges d'un model d'investigar i canviar la intervenció i s'introdueix sense complexos en la dinàmica del poder que acompanya les intervencions i les limita o qüestiona. Botija destaca el potencial transformador de la Recerca acció participació unit als canvis institucionals.

Castillo de Mesa ens introdueix en un escenari fatalista del futur del treball social, per concloure que la integració de models, l'actualització de coneixements i la conversió en ciència per part del treball social, són la solució per a la professió.

Des de La Rioja, Raya, Cuesta i Carbonero recullen la relació de treball social i joventut i la tasca de futur de la professió amb el col·lectiu, com a tal, sense afegir-li cap altra variable de vulnerabilitat. Dibuixen el lloc social de la joventut i la seva presència en els plans de les entitats públiques, per finalment plantejar aquesta part de la professió com a opció de futur.

L'aportació d'Eito discorre pel camp acadèmic i el professional per descriure l'evolució de la professió des de la pràctica i les normes en paral·lel, justifica les dades amb normes i estadístiques i situa el treball social al segle XXI.

Al capítol següent, Gómez i Valero s'enfronten a un repte tècnic i desenvolupen de manera exhaustiva els avantatges i inconvenients de treballar en línia, a través d'internet. Per, posteriorment, reflexionar sobre l'entrevista a través de la pantalla, sobre la seva utilitat i també sobre els problemes que comporta. A més, recullen de manera oportuna l'ètica com a variable moduladora de l'ús d'aquesta tècnica.

La proposta de López Peláez aprofundeix en el nou enfocament de com avaluem la realitat social, a abandonar els plantejaments binaris i a no presentar les qüestions en clau d'enemics disciplinaris. La proposta és oberta i hermenèutica, des de la ciència, però amb un poder crític, des de la participació i el treball en equip.

López Rodríguez situa la persona al centre de la intervenció en treball social. Se sustenta en models que milloren la relació d'ajuda: l'humanisme, el model ecològic, el sistèmic o el narratiu; i proposa la participació i la creació de sistemes d'intervenció no opressius, centrant en la població gitana l'exemple de treball no empoderador a Espanya i Europa.

Marcuello fa un exercici d'historiador i remet el lector al 1928 amb la conferència de París i la figura d'Alice Garrigue Masaryková i un representant espanyol: Andrés Martínez Vargas. Després de l'exercici històric, dibuixa un horitzó basat en la tecnologia i l'ecologia dins d'un camp multidimensional de la professió, amb creativitat i sensibilitat cap al que és diferent.

Sales estudia els quatre grups de models existents en treball social i cerca la seva aplicació al treball d'intervenció social amb persones que formen part del sistema d'acolliment i protecció internacional. Destaca que cal cuidar la persona des de les seves característiques variades i multicul-

turals i s'ha d'intervenir de manera comunitària per afavorir la inclusió i cohesió socials.

Sánchez reflexiona sobre un dels riscos als quals s'enfronta la professió quan forma part de l'estat controlador. És el vell risc que denunciava Foucault, i l'autor ens descriu l'evolució de l'economia social i el tercer sector dins de les dinàmiques del mercat. El rol de l'estat es desdibuixa i amb això s'albira un clar abisme per al benestar social.

Verde acaba aquest volum amb un acostament a la figura de Jane Addams. És curiós que l'últim capítol del llibre remeti a una precursora, però segons es llegeix, el capítol apropa Jane Adams a l'actualitat més pròxima.

Els diferents capítols de l'obra es caracteritzen per la diversitat dels enfocaments, que és la varietat del treball social en els seus àmbits d'intervenció actuals; però els uneix l'amor a la professió i la seva visió d'aquesta com una ciència moderna i innovadora, que resisteix el debat interdisciplinari i que busca un lloc millor en el món de les ciències que treballen amb les persones.

El viaje de la intervención social centrada en soluciones

Marta Soldevilla, Diana Soldevilla, Andrea Ortiz, Vega Nieto, Lucía Fernández de Tejada, Laura Cañas i Yolanda de Blas. Madrid: Ediciones Morata, 2024. 220 p.

Pedro Celiméndiz Arilla¹

Per citar: Celiméndiz Arilla, Pedro. (2025). [Ressenya del llibre *El viaje de la intervención social centrada en soluciones*, de Marta Soldevilla, Diana Soldevilla, Andrea Ortiz, Vega Nieto, Lucía Fernández de Tejada, Laura Cañas i Yolanda de Blas]. *Revista de Treball Social*, 229, 219-220. <https://doi.org/10.32061/RTS2025.229.10>

Quan surts per fer el viatge cap a Ítaca
has de pregar que el camí sigui llarg,
ple d'aventures, ple de coneixences.

Konstantinos Kavafis, *Viatge a Ítaca*

Com bé diu Mark Beyebach al pròleg d'aquest llibre, es tracta d'un text necessari, valent, rellevant i inspirador. No són freqüents, en l'àmbit dels serveis socials, llibres que abordin la complexitat de la intervenció social i, menys encara, que aportin una mirada útil per als professionals que la desenvolupen en la pràctica.

Les seves autores són set dones que al llarg de les pàgines del llibre transmeten entusiasme, compromís i professionalitat amb l'art (perquè en el fons es tracta d'això) de la intervenció social. És un llibre que neix de la pràctica, perquè totes elles són professionals en exercici. Pràctica que, tamisada per un rigorós procés de reflexió i diàleg, les autores converteixen en unes propostes metodològiques que sens dubte seran útils per als qui hagin de desenvolupar estratègies per abordar les diferents problemàtiques socials que trobem al sistema públic de serveis socials.

En aquests temps incerts, en els quals aquest sistema es troba aflagit de diversos mals (residualitat, burocratització, assistencialisme...) que el fan ineficaç per a la tasca i l'encàrrec social amb el qual va començar a desenvolupar-se, aquest llibre és una alenada d'aire fresc. Primer, pel model d'intervenció social que les autores proposen i, segon, per la varietat de contextos i processos en els quals ho desenvolupen.

¹ Treballador social. Centre de serveis socials de Tarassona i el Moncayo. celimendiz@gmail.com

Amb la suggeridora metàfora d'un viatge amb autobús, les autores es llancen a l'aventura de trobar la seva particular "Ítaca", que no és sinó una intervenció social on puguin reconèixer-se com a professionals i que respongui de debò als problemes i necessitats que en aquest exercici professional s'atenen. I com en tots els viatges, el camí es converteix en una cosa tan important o més que el destí.

El primer que fa el llibre és delimitar el terme *intervenció social*, en el marc del desenvolupament històric de la concepció d'ajuda, des de les primeres formes benèfic-assistencials fins a les concepcions modernes de l'acció social i els serveis socials i els seus enfocaments més col·laboratius i propositius. No s'eludeixen els problemes principals del sistema, com el seu objecte, el seu encàrrec social, la burocratització, l'assistencialisme, la insatisfacció dels professionals o la confusió de les persones destinatàries de la intervenció. Al contrari, partint d'aquestes el que es proposa és un canvi en el que entenem per relacions d'ajuda.

Per a aquestes relacions d'ajuda en la intervenció social, les autores proposen el model de Teràpia Breu Centrada en Solucions, l'epistemologia sistèmica del qual consideren que el fa especialment útil per abordar les situacions que es donen en els contextos d'intervenció propis del sistema, en què l'assistència, la teràpia, les relacions i les coercions es troben complexament relacionades. Sense ser un manual exhaustiu d'aquest model, el llibre exposa el procés reflexiu sobre la seva adaptació i implementació en l'àmbit dels serveis socials, proposant estratègies i tècniques concretes per a això.

En el fons proposen una mirada diferent, anar més enllà del que s'estableix per, incorporant elements sistèmic-relacionals i des de principis com el constructivisme social i el construccionisme, explorar vies alternatives, més positives, eficaçes i satisfactòries en la cerca de solucions als problemes. Mantenen una actitud crítica i transformativa respecte a les posicions professionals més "tradicionals", incorporant noves maneres d'actuar, de manera més col·laborativa i alliberadora, tant per als professionals com per a les persones que s'atenen.

Situacions de violència, protecció de menors, exclusió social, conflictes familiars, cronicitat, urgència, dependència, salut mental... són desenvolupades mitjançant casos concrets exposats d'una manera tan respectuosa com inspiradora, detallant intervencions que mostren què s'hi fa i què podria fer-s'hi, mostrant a més les bases teòriques en les quals se sustenta i argumenta cada intervenció.

Ens trobem, com dèiem al principi, davant d'un llibre necessari, molt pràctic, que aborda amb valentia i rigor els problemes petits i grans que trobem en la intervenció social. És un llibre que transmet esperança, cura professional, compromís amb les persones i molt d'entusiasme per la tasca.

Professionals del treball social, de l'educació social, de la psicologia o de qualsevol altra disciplina en el marc de la intervenció social, trobaran en aquest llibre moltes preguntes, però, sobretot, moltes respostes en forma de tècniques, propostes, estratègies i metodologies.

Així que... Viatgers... a l'autobús!

Normes per a la presentació d'articles a l'RTS

La *Revista de Treball Social*, editada pel Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, és una revista especialitzada que es publica des de l'any 1960, actualment amb una periodicitat semestral. Els objectius de la publicació són:

- Contribuir al progrés del coneixement científic, teòric i pràctic, del treball social i de les altres disciplines científiques vinculades.
- Consolidar el desenvolupament professional dels treballadors i les treballadores socials mitjançant l'aportació de continguts teòrics conceptuals, experiències pràctiques i altres eines metodològiques que fomentin l'anàlisi i la reflexió sobre els diversos àmbits d'intervenció del treball social.
- Difondre les experiències professionals i el coneixement científic generat a partir de la pràctica i la investigació en treball social.
- Promoure l'anàlisi crítica de la realitat social i les polítiques socials.

L'RTS es dirigeix, especialment, als treballadors i les treballadores socials de l'àmbit professional i acadèmic, també a estudiants de les universitats i a qualsevol professional vinculat a l'entorn del treball social.

L'RTS està oberta a tots els treballadors i les treballadores socials, estudiants de les universitats i a qualsevol professional vinculat a l'entorn del treball social que desitgin presentar articles originals sobre investigacions empíriques, treballs teòrics o revisions bibliogràfiques, descripcions d'experiències professionals, assajos i anàlisis crítiques, sempre en relació amb el treball social, les polítiques socials i els serveis de benestar social.

Els treballs sotmesos a avaluació per ser publicats a l'RTS han de ser originals i inèdits. Les persones autores han de declarar que els continguts exposats són originals i no existeix plagí de cap mena.

L'RTS demana la cessió dels drets d'autoria, així com la no existència de conflicte d'interessos.

El contingut dels articles és responsabilitat exclusiva de qui firma l'autoria i si hi ha evidències de plagí es posaran en marxa les accions previstes per informar els autors i les autores, retirar el document no original de la pàgina web i informar els lectors i lectores de la situació.

Les autores i els autors de treballs d'investigació declararan en el text de l'article que en el procés d'investigació s'han respectat els principis ètics que corresponen al tipus d'estudi que presenten (autoritzacions que corresponguin, consentiment informat dels i les participants, dissociació de les dades d'identificació, citació adequada de les autories, etc.).

PROCÉS DE SELECCIÓ D'ARTICLES

El Consell de Redacció farà una selecció prèvia dels articles presentats i, posteriorment, seran valorats seguint el procediment anònim de revisió per parells a doble cec (l'equip de revisió no coneix l'autoria dels articles i els autors i les autores no coneixen la identitat de qui valora el seu treball). Per tal que aquest mètode de revisió d'articles sigui factible, els articles es presentaran en versió anonimitzada, és a dir, una versió en la qual no es pugui identificar l'autoria.

Les persones que signen acceptaran sotmetre el treball a la revisió i a possibles canvis en contingut i estil segons les recomanacions de l'equip de revisió.

SECCIONS I EXTENSIÓ DELS ARTICLES PRESENTATS

■ Estudis. A fons:

Articles que ofereixen un desenvolupament d'un tema d'interès per als i les professionals del treball social. Extensió entre 6.000 i 10.000 paraules.

Poden ser treballs de recerca, sobre la disciplina del treball social i altres disciplines connexes, que segueixin metodologia científica. S'estructuraran, almenys, en els següents apartats: introducció, metodologia, resultats, discussió o conclusions i només les referències bibliogràfiques citades en el text.

■ Praxis:

Articles en què es presentin bones pràctiques i sistematització d'experiències d'interès en treball social, serveis socials o altres sistemes vinculats al desenvolupament dels drets socials. Extensió entre 4.000 i 6.000 paraules.

Els articles incorporaran una introducció, el cos del text d'estructura lliure que inclourà, en tot cas, la contextualització teòrica, normativa (si procedeix) i metodològica de la intervenció presentada, unes conclusions i només les referències bibliogràfiques de les citacions mencionades en el text.

■ **Ressenyes:**

Espai de presentació de publicacions, tesis, congressos, jornades, normativa i altres qüestions d'interès per a la disciplina i els mons professional i acadèmic. Han de ser de publicacions recents (últims tres anys) o que ressaltin una lectura clàssica d'importància per a la disciplina del treball social i que no hagi estat ressenyada anteriorment a l'RTS. Extensió màxima de 1.200 paraules.

Les ressenyes incorporaran una breu presentació i contextualització del tema, i un breu resum del contingut del llibre, que pot ser de manera estructurada explicant els capítols o de manera narrativa. Finalment, ha d'exposar la seva rellevància i aportació a la disciplina del treball social.

En tots els casos (Estudis. A fons, Praxis i Ressenyes), l'extensió màxima inclou les referències bibliogràfiques. Els articles que superin la quantitat de paraules indicada es retornaran als autors i les autores perquè en redueixin l'extensió.

Els articles s'han de presentar en format electrònic, en document de text editable (.docx o .RTF), lletra Arial cos 12; interlineat 1,5; marges 3 cm. Les citacions literals es transcriuran en Arial 11, interlineat 1,5 i marges 4 cm.

IDIOMES

Els articles es poden presentar en català, castellà o anglès indistintament. En la versió en línia, cada número de l'RTS es publicarà en català i en castellà; a més es publicarà com a mínim un article, seleccionat pel Consell de Redacció, traduït a l'anglès. En la versió en paper, s'hi publicaran els articles en català o castellà, segons l'idioma original de l'article; en el cas dels articles rebuts en anglès, se'n publicarà la traducció al català. Els títols, resums i paraules clau de tots els articles es publicaran també en anglès.

SISTEMA D'ENVIAMENT D'ARTICLES

De manera prèvia a la presentació de qualsevol article, la persona que signi com a autora principal haurà de registrar-se (si no ho ha fet anteriorment) com a usuària de la pàgina web (www.revistarts.com). Els articles es carregaran a la plataforma seguint les indicacions detallades a l'apartat "Enviaments" de la pàgina web.

En tots els casos, l'article haurà de presentar: títol i subtítol, en cas que n'inclogui (40 paraules màxim); resum (250 paraules màxim) en català o castellà i en anglès; les paraules clau (5 com a màxim) en català o castellà i en anglès, i el text principal, que respondrà a les normes de la secció a la qual es presenta.

El text principal s'enviarà com a arxiu adjunt de manera anonimitzada, suprimint qualsevol element que permeti directament o indirectament la identificació de l'autor o autora. Un cop s'hagi fet la valoració, en el moment en què es comuniqui l'acceptació per a la publicació de l'article, es demanarà l'enviament de la versió definitiva identificant l'autoria.

FIGURES I TAULES

Taules: es presentaran en el lloc del text que correspongui numerades segons l'ordre d'aparició. S'utilitzaran únicament per clarificar aspectes rellevants. Els títols o peus que acompanyin les taules n'han d'explicar el contingut i la font. Es presentaran sense colors, amb el format predefinit, línies senzilles i text en Arial.

Figures: es consideren figures les fotografies, els gràfics o les il·lustracions. Es presentaran en el lloc del text que correspongui numerades segons l'ordre d'aparició, s'identificaran amb el terme "Figura X". S'han de dissenyar amb un bon contrast, de manera que no perdin qualitat amb la reducció. En l'edició en paper seran publicades en blanc i negre. Les figures han de tenir la finalitat de clarificar de forma important el text i el seu nombre serà el mínim necessari.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

S'han de col·locar al final del text només les referències citades, seguint l'ordre alfabètic i d'acord amb les normes APA (7a edició, 2020) però amb la particularitat d'incloure el nom complet de l'autora o de l'autor (si es coneix) per visibilitzar el gènere amb què s'identifica. Optativament, també s'accepta posar els dos cognoms.

Llibre en paper: Cognoms, Nom complet. (any). *Títol: Subtítol* (# ed.). Editorial. En els casos d'autoria múltiple, s'han d'incloure tots els autors i les autores. Si són més de 20, es referencien els 19 primers noms i cognoms i l'últim precedit de punts suspensius. Cada nom i cognom se separa amb un punt i coma dels altres, tret de l'últim, que va precedit d'una coma i la conjunció "i".

Foucault, Michel. (1992). *Microfísica del poder* (3a ed.). La Piqueta.

Moreno Luzón, María Dolores; Peris Bonet, Fernando Juan, i González Cruz, Tomás Felix. (2000). *Gestión de la calidad y diseño de organizaciones*. Ed. Prestice Hall.

Autor corporatiu: Nom de la institució o organisme. (any). *Títol: Subtítol* (# ed.). Editorial.

Observatori del Treball i Model Productiu. (2017). *La situació de desigualtat salarial a Catalunya entre homes i dones*. Departament de Treball, Afers Socials i Famílies. Generalitat de Catalunya.

Capítol de llibre: Cognoms, Nom complet de l'autor/a del capítol. (any). Títol de capítol: Subtítol. Dins Nom i Cognoms coordinador/a / editor/a literari/ària del llibre (Coord./Ed.), *Títol del llibre* (# ed., p. xx-xx). Editorial.

García Martínez, Estela Maria, i Báñez Tello, Tomasa. (2016). Tejiendo identidades profesionales. Un proceso creativo y transformador. Dins Gloria Londoño Monroy i José Luis Rodríguez Illera (Comps.), *Relatos Digitales en Educación Formal y Social* (p. 295-300). Universitat de Barcelona.

Llibre electrònic amb DOI: Cognoms, Nom complet. (any). *Títol*. Editor/lloc web. Adreça del DOI
Londoño Monroy, Gloria, i Rodríguez Illera, José Luis (Comps.). (2017). *Relatos Digitales en Educación Formal y Social*. Universitat de Barcelona. <https://doi.org/10.1344/105.000003160>

Llibre electrònic amb URL: Cognoms, Nom complet. (any). *Títol*. Editor/lloc web. Adreça URL
Londoño Monroy, Gloria, i Rodríguez Illera, José Luis (Comps.). (2017). *Relatos Digitales en Educación Formal y Social*. Universitat de Barcelona. <http://www.greav.net/descargas/Actas2016.pdf>

Article de revista en format físic: Cognoms, Nom complet. (any). Títol de l'article: Subtítol de l'article. *Títol de la revista: Subtítol*, volum(número), p-p.
Carabaza González, Julieta. (2013). Aproximación de las TIC: apuntes para su operacionalización. *Revista Prisma Social*, 9, 352-390.

Article de revista amb DOI: Cognoms, Nom complet. (any). Títol de l'article: Subtítol de l'article. *Títol de la revista: Subtítol*, volum(número), p-p. URL del DOI
Hernández-Echegaray, Arantxa. (2019). Reflexiones acerca de las oportunidades y dificultades de la fundamentación teórica y metodológica en el Trabajo Social. *Revista de Treball Social*, 215, 13-31. <https://10.32061/RTS2019.215.01>

Article de revista en línia: Cognoms, Nom complet. (any). Títol de l'article: Subtítol de l'article. *Títol de la revista: Subtítol*, volum(número), p-p. Editor/lloc web. Adreça URL

Deslauriers, Jean-Pierre, i Pérez Cosín, José Vicente. (2004). El reto del conocimiento en la práctica del Trabajo Social. *Cuadernos de Trabajo Social*, 17, 195-210. Universitat Complutense de Madrid. <http://revistas.ucm.es/index.php/CUTS/article/view/CUTS0404110195A>

Pàgina web: Autor/a personal o corporatiu. (any última actualització). *Títol de la pàgina*. Editor/lloc web. Adreça URL
Fundación Dialnet. Universidad de la Rioja. (2018). *Dialnet*. Fundación Dialnet. <http://dialnet.unirioja.es>

Simposis i conferències: Cognoms, Nom complet. (any). Títol de la ponència. Dins Nom complet i Cognoms (Ed. literari), *Títol del simposi o congrés* (p. xx-xx). Editorial.

Fernández i Barrera, Josefina. (2006). Trabajo Social con Familias y Mediación. Dins Cristina Escobar Pérez, Teodoro Andrés López i Gaspar Sánchez Majadas, (Coord.), *V Congreso Estatal de Estudiantes de Trabajo Social* (p. 17-30). Universitat de Salamanca.

Tesis: Cognoms, Nom complet. (any). *Títol de la tesi* (Tesi doctoral / Treball de Fi de Màster / Treball de Fi de Grau no publicat). Nom de la universitat.

Parra Ramajo, Belén. (2017). *El trabajo social de grupo en la actualidad* (Tesi doctoral no publicada). Universitat de Barcelona.

Tesis en línia: Cognoms, Nom complet. (any). *Títol de la tesi* (Tesi doctoral / Treball de Fi de Màster / Treball de Fi de Grau, Nom de la universitat). Adreça URL

Cardona Cardona, Josefa. (2012). *Definición del contexto de intervención en el trabajo social de casos* (Tesi doctoral, Universitat de les Illes Balears). <http://hdl.handle.net/10803/108691>

Vídeos: Cognoms, Nom complet. (any, mes dia). *Títol del vídeo*. [Vídeo]. Lloc web. Adreça URL

Centeno Ortiz, Antonio, i de la Morena, Raúl. (2015, març 25). *Yes, We Fuck!* [Vídeo]. Vimeo. <https://vimeo.com/123177395>

Pel·lícula: Cognoms, Nom complet del productor/a (Prod.), i Cognoms, Nom complet director/a (Dir.). (any). *Títol de la pel·lícula* [Tipus: DVD, Blu-ray, CHS, Sèrie de televisió, etc.]. Estudi, nom de la productora o distribuïdora. Adreça URL

Mase, Yasuhiro (Prod.) i Takita, Yojiro (Dir.). (2008). *Despedidas* [Pel·lícula]. Shochiku Company Limited.

Notícies de premsa: Cognoms, Nom complet. (any, mes dia). Títol de l'article. *Nom del diari*, p.

Farreras, Carina. (2019, març 19). Pacto de la comunidad educativa contra los guetos en las escuelas de Catalunya. *La Vanguardia*, p. 26

Notícies de premsa en línia: Cognoms, Nom complet. (any, mes dia).

Títol de l'article. *Nom del diari*. Recuperat data, de + adreça URL

Martínez Torres, Manuela Julia. (2015, febrer 16). Las comunidades de propietarios se blindan ante Hacienda. *El País*. Recuperat 21 gener 2021, de http://economia.elpais.com/economia/2015/02/16/vivienda/1424085674_934021.html

Llei/ordre/decret: Títol de la regulació, Nom publicació oficial, núm. publicació, secció publicació (any publicació).

Llei 14/2011, d'1 de juny, de la Ciència, la Tecnologia i la Innovació. BOE núm. 131 § 9617 (2011).

Aquestes referències s'han adaptat de les normes APA (7a edició, 2020). Per a altres tipus de documents, consulteu la pàgina web <https://apastyle.apa.org>.

CITACIONS EN EL TEXT

Citacions no textuais o indirectes: Reprodueixen la idea o el concepte, però reformulen les paraules a l'hora de redactar el treball. Cal fer constar els cognoms dels autors o autores i l'any. Exemples:

· 1 autor/a:

Les dades recollides pels equips d'intervenció social a l'espai públic de l'Ajuntament de Barcelona de l'última dècada ja apuntaven cap a un increment de la proporció de les persones que alternaven la pernoctació al carrer amb solucions residencials precàries (Sales, 2019).

· 2 autors/es:

Les teories del desistiment del delictes sostenen la necessitat d'un suport i acompanyament a les persones internes durant el procés penal i postpenal, que s'aglutinin al voltant de tres eixos: laboral, personal i social (Cid Moliné i Martí Olivé, 2011).

· 3 o més autors/es:

En aquest sentit, Bern-Klug et al. (2001) identifiquen els rols que tenen els treballadors socials en el suport al final de la vida: (...)

· Autor corporatiu amb acrònim:

L'any 2017, a Berlín es van comptabilitzar fins a 30.000 persones allotjades en albergs d'estada limitada, 10.000 més que l'any anterior (FEANTSA, 2018).

- Autor corporatiu sense acrònim:

A Madrid, entre el 2017 i el 2019 es va passar de 2.059 persones comptabilitzades dormint al carrer o en allotjaments temporals en una nit a 2.772 (Ajuntament de Madrid, 2018).

Citacions literals o textuais: Reprodueixen exactament les paraules de l'obra. Cal fer constar els cognoms dels autors o autores, l'any i el número de pàgina. Exemples:

- Citació de fins a 40 paraules en una pàgina:

En relació amb la participació democràtica, Martínez Navarro (1990) assenyala, d'una banda, que "la participació és un requisit metodològic en treball social, perquè treball social i democràcia coincideixen en el seu valor bàsic: la llibertat fonamental de l'ésser humà per ser protagonista de la seva vida" (p. 69) i, de l'altra (...)

- Citació de fins a 40 paraules entre dues pàgines:

(...) com ho esmenta Palacios (2020), que explicita la dificultat d'unificar la lectura de família per la seva diversitat atès que la seva comprensió té "(...) una porositat que conté la interpretació i construcció social de marcs de referència, pràctiques i discursos entorn de la sexualitat, la procreació, la con-vivència, la supervivència i la co-residència en aquest temps social" (p. 31-32).

- Citació de més de 40 paraules:

L'activitat de suport a les famílies de les experiències europees contrasta amb la situació a Catalunya, on la majoria d'entitats descriuen que:

la seva relació amb les famílies s'origina quan ho sol·liciten les pròpies persones empresonades a qui atenen i aborden problemàtiques de tipus pràctic com la impossibilitat de desplaçar-se als centres per realitzar les visites o els problemes d'interpretació de les condemnes (Ibàñez Roig i Pedrosa Bou, 2017, p. 19).

Citacions de citacions: Es reproduceix una citació a la qual no s'ha tingut accés directe a l'original. La citació ha de contenir l'expressió "citat per". Exemple:

"la societat civil ha d'organitzar-se en diferents instàncies per identificar, construir i canviar espais per a la pràctica de la democràcia participativa" (De Souza i Vega, 2001, p. 44, citat per Samperio i Bracaglioli, 2004, p. 7-8).

Els autors i les autores rebran 2 exemplars en paper del número de la revista on es publiqui el seu treball.

L'RTS no cobra quotes per la publicació dels articles.

El Consell de Redacció de l'RTS no es fa responsable de l'autenticitat dels treballs publicats ni de la seva credibilitat. Les opinions expressades en els articles són responsabilitat dels autors i les autores i l'RTS no s'hi identifica necessàriament.

LLISTA DE COMPROVACIÓ PRÈVIA A L'ENVIAMENT D'ARTICLES

Els autors i les autores hauran de comprovar que els articles compleixen els requisits que es mostren a continuació; en cas de no complir-los, els treballs els seran retornats.

1. El cos de l'article s'ha anonimitzat: no inclou l'autoria ni la filiació i s'ha suprimit qualsevol element que pogués permetre de manera directa o indirecta la identificació de l'autor o l'autora. S'ha confirmat que s'ha utilitzat el terme "autor" o "autora" per indicar les referències al seu propi treball.
2. El manuscrit s'envia en format .docx o RTF, incloses les referències bibliogràfiques, taules i figures.
3. Les referències bibliogràfiques inclouen el DOI o la direcció URL, segons correspongui, en tots els casos possibles.
4. El text es presenta en lletra Arial cos 12; interlineat 1,5; marges 3 cm. Les citacions literals es transcriuran en Arial 11, interlineat 1,5 i marges 4 cm.
5. S'inclou el títol complet (40 paraules com a màxim) en castellà o català i en anglès; un breu resum (250 paraules com a màxim) en castellà o català i en anglès, i les paraules clau (5 com a màxim) en castellà o català i en anglès.
6. Les figures i taules són al lloc del text que els correspon, amb numeració correlativa, el títol i la font. Es presentaran sense colors, amb el format predefinit, línies senzilles i text en Arial.
7. Es declaren beques o suport financer i la seva procedència, si escau.
8. Es manifesta que el treball compleix amb els requisits ètics d'investigació.
9. El manuscrit respon a les especificacions de la secció a la qual es dirigeix.
10. S'han revisat les referències bibliogràfiques i s'ajusten a l'estil i el format de l'adaptació de les normes APA exigides per la revista.

COMPROMÍS ÈTIC DE L'RTS

L'RTS es compromet a adoptar i promoure les bones pràctiques i els principis ètics orientadors de les publicacions científiques. Per aquest motiu es guiarà per les orientacions del codi de conducta de COPE (Committee on Publication Ethic), que es pot consultar a <https://publicationethics.org>

L'RTS assumeix els següents compromisos ètics:

- Incorporar la transparència com un dels principis clau en la gestió de la revista.
- Comunicar els objectius i funcionament de l'RTS a les persones lectores i possibles autors mitjançant la pàgina web de la revista.
- Explicar de manera clara les normes de presentació d'articles. Es facilitarà una llista de comprovació per ajudar a la confirmació del compliment de tots els requisits de presentació.
- Promoure l'atribució d'autoria apropiada incorporant tots els autors i les autores en les comunicacions que es realitzin des de l'RTS.
- Basar la decisió d'acceptar o no un treball per a la seva publicació únicament en el document presentat, valorant, entre altres aspectes, la rellevància del tema, l'originalitat i la claredat.
- Indicar a l'equip revisor dels articles presentats l'encàrrec, amb concreció, incorporant les recomanacions de la COPE:

Realitzar revisions objectives.

Evitar crítiques personals als autors i les autores.

Argumentar les valoracions amb referències, si és necessari.

Declarar qualsevol conflicte d'interessos com, per exemple i no exclusivament, que el revisor o la revisora tingui coneixement previ de l'enviament a la revista, hagi col·laborat recentment amb alguna de les persones autors o pertanyi a la mateixa institució.

Desistir de revisar els manuscrits en els quals tingui un interès competitiu per la temàtica tractada, l'autoria o la institució que presenta l'article.

Respectar la confidencialitat del material que se'ls facilita. No podran discutir un document inèdit amb col·legues o utilitzar la informació en un treball propi.

Vetllar perquè l'article valorat compleixi aspectes ètics com: l'originalitat de l'escrit, la declaració de l'autoria de no tenir conflictes d'interessos, i la confirmació que el tema investigat, la metodologia emprada i els resultats presentats

s'ajusten als principis de no discriminació i respecte a la dignitat.

Procurar la cita adequada de l'autoria d'obres, models d'intervenció o qualsevol altre aportació reconeguda, així com la identificació de plagis.

Confirmar que l'article es respectuós amb els principis de confidencialitat i secret professional, així com amb l'obtenció de les autoritzacions necessàries.

- En cas que s'identifiqui mala pràctica per part d'alguna de les persones que formen part de l'equip de revisió d'articles, aquesta serà retirada de la base de dades de revisors de l'RTS.
- Les revisions d'articles es faran mitjançant el mètode de revisió per parells a doble cec. L'equip de redacció es compromet a posar els mitjans necessaris per garantir la confidencialitat en el procés de valoració, tant cap als revisors i les revisores com cap a les persones autores. També vetllarà per l'agilitat d'aquest procés evitant demores innecessàries que puguin perjudicar aquestes últimes.
- En cas que algun membre de l'equip de redacció presenti un article a l'RTS per a la seva publicació, s'assumeix el compromís que se seguiran els mateixos procediments de valoració, revisió per parells de doble cec, com en qualsevol altre treball presentat. En cas que l'article d'un membre de l'equip de redacció de l'RTS sigui publicat es farà constar en una nota el procés seguit per a la seva selecció.
- En cas d'incorporar publicitat a la publicació, l'equip de redacció es compromet a mantenir la qualitat de la revista sense que les consideracions comercials afectin les decisions editorials.
- Finalment, assumim que la relació de l'RTS amb la Junta de Govern del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya es basa en el principi d'independència editorial.

NOTES

Recepció d'articles

L'RTS manté oberta de manera permanent la recepció d'articles.

Segons recull l'apartat "Sistema d'enviament d'articles" (vegeu la pàgina 223), les propostes d'article s'han de fer arribar a través de www.revistarts.com.

www.tscat.cat

Amb la col·laboració de

**Diputació
Barcelona**

Generalitat de Catalunya
**Departament de Drets Socials
i Inclusió**